Gróf Leiningen-
Westerburg Károly
honvédtábornok

Levelei és Naplója

1848—1849

Forditotta és bevezeti
MARCZALI HENRIK

Leiningen

Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok

LEVELEI ÉS NAPLÓJA

1848—1849

Forditotta és bevezeti MARCZALI HENRIK

Több képpel és hasonmással

BUDAPEST

Rákosi Jenő Budapesti Hirlap Ujságvállalata kiadása · 1900

BUDAPESTI HIRLAP NYOMDÁJA

BEVEZETÉS.

Az 1848—49-iki szabadságharc hősei kiváltságos állást foglalnak el és méltán, hagyományainkban és közvéleményünk-[illegible]. Hőstetteik és azok megkoszoruzása: vértanu-haláluk, [illegible] mindenki előtt és magasztos alakjukat évről-évre uj [illegible] virágokkal övezi az igaz kegyelet. Szinte páratlan a [illegible] népek történelmében, hogy egy félszázad előtt élő em-[illegible] mythikus alakokká, hérószokká váltak. Személyes tulaj-[illegible]ik összefolytak, alig marad felőlök más igaz, mint az [illegible], melyet szolgáltak, melyért vérüket ontották. A monda [illegible] egy területet foglalt el a történelem országából Voltakép [illegible] Görgey, Czetz és Mészáros Lázár műveiben láthatjuk a [illegible] igazságnak egy-egy igaz, meztelen részét. A többi-[illegible] bárminő legyen is egyébiránt értékök, hiányzik a köz-[illegible], az elfogulatlanság, az egyes tényeknek és cselekvő [illegible]nek az első hatás alatt való feljegyzése, megitélése, [illegible]. E korszak memoire-irodalma [illegible] hogyatékos. [illegible] mintha nem volnának fölös számban erre vonatkozó [illegible]emlékezések és előadások, hanem mivel azok már egé-[illegible] más gondolatkörnek köszönték létrejöttüket, mint a mely-

Az 1848—49-iki szabadságharc hősei kiváltságos állást foglalnak el és méltán, hagyományunkban és közvéleményünkben. Hőstetteik és azok megkoszoruzása: vértanu-haláluk, ismeretes mindenki előtt és magasztos alakjukat évről-évre uj mondai virágokkal övezi az igaz kegyelet. Szinte páratlan a modern népek történelmében, hogy egy félszázad előtt élő emberek mythikus alakokká, héroszokká váltak. Személyes tulajdonságaik összefolytak, alig marad felőlök más igaz, mint az eszme, melyet szolgáltak, melyért véröket ontották. A monda igy nagy területet foglalt el a történelem országából. Voltakép csak Görgey, Czetz és Mészáros Lázár müveiben láthatjuk a történeti igazságnak egy-egy igaz, meztelen részét. A többiben, bárminő legyen is egyébiránt értékök, hiányzik a közvetlenség, az elfogulatlanság, az egyes tényeknek és cselekvő személyeknek az első hatás alatt való följegyzése, megitélése, ismertetése. E korszak memoire-irodalma rendkivül fogyatékos. Nem mintha nem volnának fölös számban erre vonatkozó visszaemlékezések és előadások, hanem mivel azok már egészen más gondolatkörnek köszönték létrejöttöket, mint a mely-

ben szerzőik magoknak az eseményeknek lefolyásakor éltek és éreztek. Pedig fölösleges bizonyitani, hogy még aránylag rövid idő is mennyit ront az első benyomás erejéből, igazmondó, jóhiszemü embernél is. A későbbi benyomások is megkövetelik a maguk jogát, különösen akkor, ha ugy szólva minden egyes esemény és minden vezető személy körül ádáz pártharc dul és az iró önkéntelen is ki van szolgáltatva a jelen pillanat behatásának és a jelent érdeklő kérdések hatalmas ostromának. Sok válik igy fontossá, a mit annak idején alig vettek figyelembe, sok meg feledékenységbe merül, a mi egykor egészen eltöltötte a lelkeket.

Ha történetet akarunk és ennek talán már elérkezett az ideje, nincs más módunk, mint visszamennünk az eredeti, egykoru forrásokhoz és azok segitségével igaz medrébe terelnünk a később oly dusan folyó hagyományt. A mi minden nemzetnek és minden kornak történetére nézve az egyedüli igaz és célhoz vezető módszer, forradalmunk történetére nézve is az. Minden egyes uj forrás egy-egy ut a sötétség és zür-zavar legendai országából a történeti igazság való és világos birodalma felé.

I.

Körülbelül tiz év előtt figyelmeztette gróf Apponyi Albert e sorok iróját arra, hogy gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok naplói megvannak a vértanu egyetlen fiánál, Ármin grófnál. Most egy félszázad mulva, midőn a szereplők szinte kivétel nélkül kidőltek, már nem állhatja utját alapos ok ez emlékek közlésének, történeti ismeretünk általok való gazdagitásnak. Csak a személyesen sértő és igy könnyen félreérthető helyeket hagytam el az örökös óhajtására. Mert hiába, mégis ritka az az elfogulatlanság, mely az ilyen nyilat-

kozatokban csak történeti forrást lát és nem párt-célokra kiaknázható tendenciát. Különben is az erős tettekhez illettek az erős szavak, nekünk pedig idegenek.

A hires honvédtábornok irodalmi hagyatéka négy részre oszlik. Először a levelek, a melyek 1848 március 28-ától 1849 dec. 13-ig terjednek. Ezek legnagyobb része Leiningen kezeirása, többnyire feleségének szólók, kit katonaéletének minden egyes fontosabb mozdulatáról, ha lehetett még aznap, szeretett értesiteni. Az utolsó levelek kivégeztetése után keltek és többnyire vigasztaló levelek özvegyéhez, némi fölvilágositással szolgálva életének utolsó napjai, órái felől. A nejéhez irt levelek időszerint ismét két részre oszlanak. 1848 dec. 7-éig az ő utmutatásuk mellett szinte óráról-órára kisérhetjük az irónak katonai carrièrejét. Onnét 1849 febr. 20-áig hosszu hézag van és azt az egy levelet is csak titkos uton juttathatta Leiningen az osztrákok által megszállott Pozsonyba, hol neje a háboru egész ideje alatt tartózkodott. Ismét hosszu hézag szept. 17-éig, a midőn már az aradi várból ir és fogsága felől vigasztalja nejét. Azontul okt. 6-áig ismét sürübben következnek a levelek; az utolsó Leiningen sógorához, Rohonczy Leopoldhoz szóló, erős, férfias kézzel irott, melyen a remegés legkisebb nyoma sem észlelhető, közvetlen a kivégzés előtt kelt, akkor, midőn az agyonlőtt társaira irányzott lövések még viszhangzottak szivében.

Nejével folytatott levelezésének két emlitett nagy hézagát naplója tölti ki. Ez is nejéhez szóló levelek formájában ad számot az egyes napok élményeiről. Az események elbeszélését, a szereplők jellemzését igen gyakran fölváltják benne az iró elmélkedései helyzete felől, felesége és családja iránti hő érzelmeinek kifejezései. E napló irását Cibakházán kezdi meg febr. 22-én. Ugy látszik, az a lehetetlenség, hogy szere-

tett hitvesével levelek utján érintkezzék, birta őt arra, hogy az elbeszélésnek ezt a formáját válaszsza. A cibakházi aránylag nyugodt táborban febr. 25-éig napról-napra folytatja bejegyzéseit. Azután a hadi események előidézte kis hézag márcz. 1-éig, majd a mint a háboru egészen igénybe veszi, egy sokkal hosszabb, a hadjárat szomoru befejezéseig terjedő. Lehetetlen meghatottság nélkül nézni a napló elfakult betűit, a mint a jarkováci csata leirása után egyszerre irón váltja föl a tentát és a mondat közepén zárjel között e sorokat olvassuk: „Itt meg kell jegyeznem, hogy e pillanatban a börtönben vagyok és mivel tán csak kevés napom van hátra, veled csak röviden közlöm a megtörtént eseményeket.“ Mindamellett az elbeszélés majdnem az előbbi részletességgel halad tovább 78 sürün irott lapon át ápr. 5-éig, az isaszegi csata előtt való napig. Itt Földváry Károly jellemzésében a mondat közepén megszakad. Ezt a részt tehát nem közvetlenül az események után irta Leiningen, hanem mint maga e naplóban többször emliti és a mint leveleiben található vonatkozások is bizonyitják, az aradi vár kényszerü nyugalmában. Irta pedig, mint a naplóból látható, azon emlékeztető szavak (Schlagwort) alapján, melyeket napról-napra, ha valami emlitésre méltót megélt vagy gondolt, hiven föl szokott jegyezni.

Az iratok első átnézésénél arra kellett gondolnom, hogy e naplóban csak töredéket birunk, a mennyiben, mint emlitettem, az csak a tavaszi hadjáratig terjed és ott is hirtelen ér véget. De, az örökösök tisztelő kegyeletének hála, megmaradt az idézett emlékeztető szavak egy része is. Csupa rövidités, egész mondatok csak kezdőbetükkel jelölve, az irón nyoma néha már egészen elhalványult, a papir elrongyollott, néha az iró tollpróbálásra is használta. És mégis megbecsülhetetlen anyag nemcsak tartalmáért, hanem a történelmi kritika

szempontjából is, mert mutatja, miképen és milyen alapon irt a szerző. E szavak pedig épen ápr. 6-án az isaszegi csata leirásával kezdődnek. Megengedett tehát az a föltevés, hogy Leiningen a napló megirása után a már fölhasznált anyagot megsemmisitette és igy naplója nem igen terjedhetett tul ápr. 6-án, vagyis a megmaradt emlékeztető szavak kezdetén. Terjednek pedig ezek a jelszavak 13 lapon át okt. 4-éig. Végső mondatuk igy szól: „Holnap reggel hétkor hadi törvényszék elé. Élet vagy halál. Uram, a mint parancsolod.“ A napló irásának és a jelszavak folytatásának a halál felsége vetett véget.

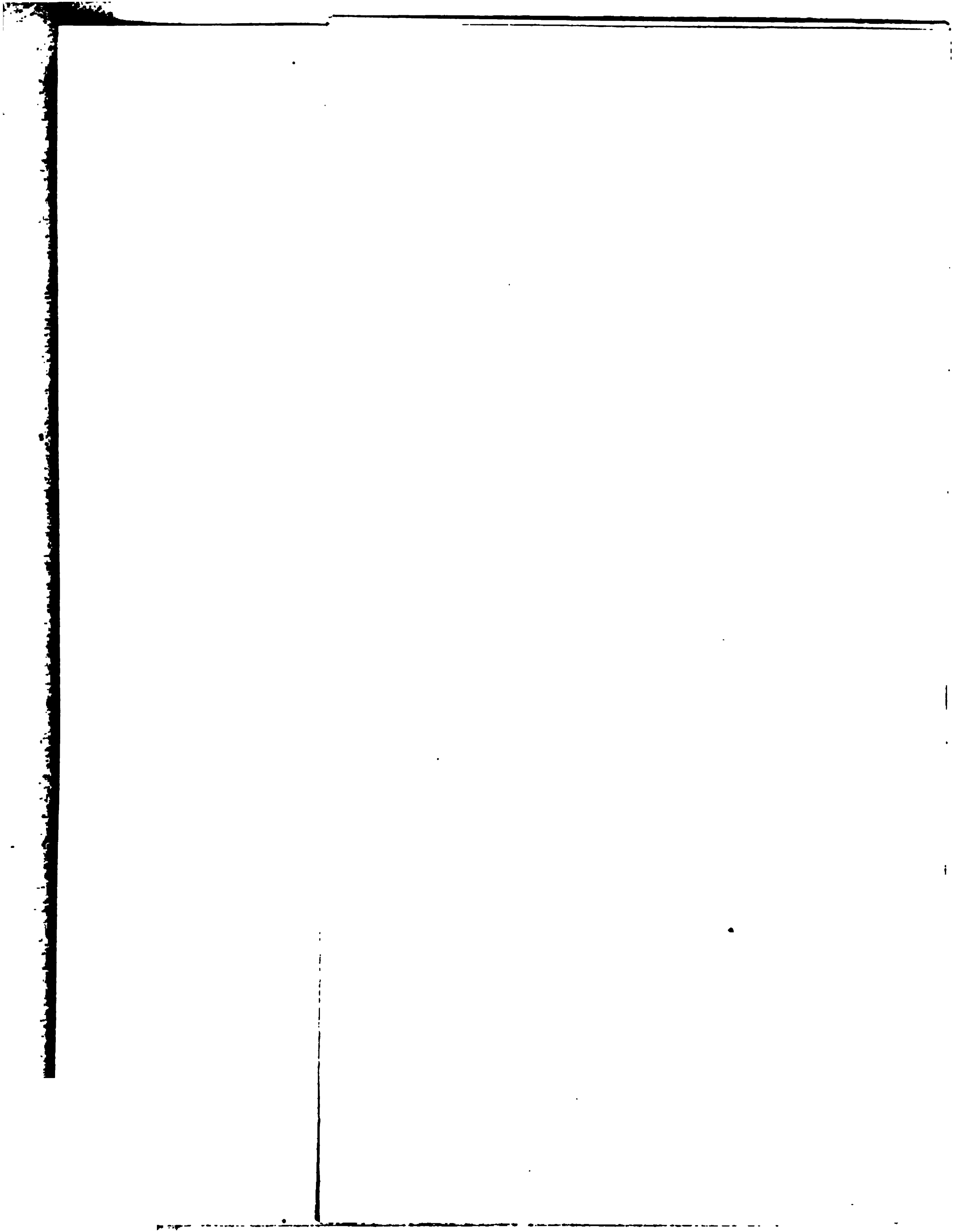
Mint Leiningen fiának egy, az utolsó lapon található feljegyzése elmondja, a napló gróf Thun Károly generális szivessége által jutott az özvegy birtokába. Gróf Thun emberséges eljárásáról a foglyokkal szemben sok adatunk maradt fönn. Ime egy ujabb és nagy érdeme történetirásunk iránt a humánus osztrák tábornoknak. Pedig, ugy látszik, e megszerzés nem volt könnyü dolog. Rohonczyné, Leiningenné nővére 1849. okt. 25-én azt irja: csak megkaphatnók a naplót. Néhány héttel később, midőn Aradon járt, elkérte azt Ernst auditortól, de nem kapta meg és felkiált „c'est un tigre.“

Leiningen kitüntetéseiből, kinevezéseinek okleveleiből, a hozzá intézett versekből és néhány emléktárgyból áll a gyüjtemény negyedik része: az ereklyék. Kezdődik ez a sorozat Mészáros Lázár hadügyminiszter egy nyilt rendeletével, (1848. okt. 26.), melyen „gr. Leiningen Károly 31-ik gyalogsorezredbeli századost, ki mint tábori segéd a tiszántuli mozgó hadsereghez Nagy-Becskerekre utazik“, a közbeeső hatóságok figyelmébe ajánlja. A századost Kossuth Lajos elnök, a honvédelmi bizottság nevében, dec. 28-án kinevezi őrnagynak. Az őrnagyot 1849 március 1-én alezredessé lépteti elő Mészáros

hadügyminiszter, s ugyancsak ő irja alá április 6-án Leiningen alezredesi kinevezését. Kossuth mint az ország kormányzója, május 15-én értesiti őt arról, hogy a II. osztályu katonai rendet elnyerte és óhajtja, hogy pályája végig dicsőséges és győzelmes legyen.[1] Tábornoki kinevezéséről nem maradt oklevél. Maradt azonban az „ország kormányzójától" egy irat „Leiningen tábornok urnak, ott a hol", melyben Kossuth Lajos a nemzet nevében rendeli és parancsolja, hogy az általa fővezérnek kinevezett Mészáros Lázár altábornagy rendeleteinek és intézkedéseinek engedelmeskedni az összes hadsereg hazafias kötelességének tartsa. „Senki a hon elleni fellázadás büne alatt máskép nem cselekedendvén."

Kitüntetéseiről három oklevél számol be. Az elsőben a haza nevében, a honvédelmi bizottság rendelete alapján a március 5-iki szolnoki csatában szerzett érdemei tekintetéből a katonai érdemjelek harmadik osztályát nyeri. Ugyanazon kitüntetésben részesül ismét „azon ügyes és vitéz magaviseleteért", mely egyik főtényezője volt a tápió-bicskei csata szerencsés kimenetelének. Végre május 17-én a magyar vitézségrend második osztályával diszitik, mert „azon kitünő hadi érdemei által, melyeket a független magyar haza számos véres csatáiban tanusitott vezéri ügyes tapintata, növekedő ügybuzgalma s rettenthetlen vitézségével az annyira sanyargattatott magyar nemzet körül szerzett", ennek háláját annyira kiérdemli. Ez iraton a magyar álladalom nagy pecsétjén már hiányzik a korona. De tán mindezen érdemrendeknél nagyobb örömöt szerzett a hősnek, bajtársának, Nagy Sándor Józsefnek az az egyszerü, rövid német levélkéje, melyben szerencsét kiván neki szép gesztheyi győzelméhez s kivánja, hogy

[1] E levelet facsimilében közöljük.

még sok hasonlót élvezzen. — Geszthely után már csak Arad és Világos következett.

Magának Leiningennek véleményét a hivatalos kitüntetések felől megtaláljuk ápr. 27-iki följegyzésében: „A rendjelek elvetése; tőlem megtagadják a II. osztályt. Csapataim már rég méltónak itéltek rá. Utoljára ez a parancsnok legszebb bizonyitványa." És csapatainak e hangulatát is megörökiti a tábori verselésnek néhány megmaradt parlagi példánya. Az ő hü Schwarzenberg-zászlóaljának, mely őt Cibakházán az ellenség kezéből kimentette, Polonyi Imre közvitéz volt a hivatalos poétája. Az egyik versezetét igy kezdi:

Hazánk Ditső Vittéze Groff Leinger örnagy ur
meg györé az Elenségett Dütső éljent kiálttunk
Megragadá éles kardját neki az elenségnek
elfogattott sok némettet ez vitézsége jele...
Éljen tehát ör Nagy urunk Szentesült vitézséggel
ne árthasson az elenség Drágo bölts termetinek
Segélje is az Ur Isten töb tizt vitézzeivel
védelmezhesse hazánkott isten segedelmivel
Mi pedig köz vitézek mind tsak aztat kivánjuk
élljen élljen örnagy urunk mind segédjei vagyunk.

A másikban pedig nem kisebb ékesszólással igy aposztrofálja vezérét:

Leinger Őr Nagy ur kivánom Istentől
hogy szerentsés legyen minden ütközeten
hapedig vélettlen történik halálod
az ur Isten légyen neked megbocsájtod.

A Tinódi-féle versezet esetlen formája alatt igaz érzés lüktet; a közvitéz elismerése, ki a munkánál látja föllebbvalóját, fölér valamennyi hivatalos dekrétum dicséretével.

1102/B.

A' 19-ik sorezred 3-ik zászlóalja Czibakházánál folyó hó 24-ikén az ellenséges ágyu 's gyalog golyók zápora közt a Tiszán átvezető hidat ostromolván és a' már elfogott őrnagyukat kiszabaditván, ezen hősies tettért — miután a' kitüntetés az összes legénységet egytől-egyig illeti, — a' honvédelmi bizottmány e' hó 27-én kiadott rendelete következtében, zászlójuk a' 3-ik rendü érdemdisszel ékesittetett.

Mészáros Lázár, hadügyminister.
(*Közlöny* 1849 márc. 2.)

A zászló ezen diszitésére vonatkozik Leiningen egyetlen magyar beszéde, melynek hatásán a legénységre, mivel csak törve beszélt magyarul, mint a naplójában irja, maga is elbámult. Kézirata szerint igy szólt: „Bajtársok Tekintsetek ezzen uj és magyar szinekel diszlő zászlora. Nincs üdő hoszu szora, nincs üdő hogy szokott ceremóniával avatassam bé ezen zászlott, hanem itten az isten szabad ege alatt ünnepélyes esküdt teszünk, hogy utolso csep vérünkig védelmezni és előlobogása alatt hazánkat megmenteni és szabadságunkat biztositani fogjuk. Éljen a haza, eljen a szabadság."

II.

Miben gyarapitja az uj anyag történeti ismeretünket? A levelek 1848 novemberig terjedő részének értéke inkább Leiningen személyes fölfogásának visszatükrözésében keresendő. Ott találjuk meg politikai meggyőződését, nézetét a magyar és német viszonyok alakulásáról; későbbi magaviseletének kulcsát. Akkor szabadságon van: magános ember, nem mint később, egy nagy közösségnek tényezője és megitélője. De mióta bevonult a hadsereghez. napról-napra föl-

jegyzi azt, mit észlelt és tapasztalt s előkelő müveltsége abban nyilvánul, hogy a legapróbb részletek mellett nem hanyagolja el az egészet megvilágitó általános szempontokat sem. A déli vidéken duló borzasztó nemzetiségi háboru figyelmes és fenkölt szellemü birót talál benne, ki nem tartózkodik attól, hogy a legélesebben megrójja saját táborának hibáit és garázdálkodásait, ki elismeri a szerbek vitéz elszántságát, de ki azért minden izében igazságosnak tartja a magyar nemzet küzdelmét a Bécsből fölizgatott pusztitó és rabló hordák ellen.

Az ember és tehetsége egy és oszthatatlan s Leiningen az iró is akkor jut igazi elemébe, mikor megnyilvánul Leiningen a katona, a vezér. A szerbek elleni nagy harcok: a tomasováci, jarkováci, pancsovai csaták benne találták meg igazi történetirójukat. Mint a szerető hitveshez intézett jelentésekben nem is lehet másként; az ő személye áll első sorban. De minő igazsággal, tehát minő müvészettel birja beléhelyezni magát a mozgó és küzdő hadsereg nagy, élő lelkébe. Mint figyeli meg mindazt, mi körülötte történik, barátnál, ellenségnél, mint látja és iteli meg a mozdulatoknak, a vezérek intézkedéseinek helyességét vagy hibáit! A tomasováci ostrom leirása a maga hüségében és közvetlenségében olyan, mint valamely homeroszi eposznak egy szépen kidolgozott részlete. Annál bámulatosabb, mert Leiningen fáradtan, törődötten, leverten irta, alig hogy visszajött a csatából.

Élénkségben vetekedik ezzel a jarkováci borzasztó éjjeli harcnak leirása, bár ez már a naplóban van, tehát nem oly közvetlen. Bátran mondhatom: szabadságharcunk eposza itt van megirva igazán; máshol hiába keresnők. — A pancsovai csata leirásánál már inkább a főtiszt áll előttünk, ki tanulni akar az elkövetett hibákból. A csata leirásához szinhelyének

tervrajzát is odavetette a szerző, csak nagy vonásokban, de minden izében helyesen és világosan. És a mint hatásának köre nő és nő azon szinhely, melyen tehetsége érvényesül, irói tehetsége az eseményeknek nagyszerüségével együtt fejlődik, halad. A bácskai és bánsági háboru csak mintegy provinciális harc volt nagyrészt fegyelmezetlen, bár vitéz lázadókkal szemben. A tiszai hadjáratot már az osztrák hadsereg szine-java ellen vivják.

Igy a cibakházi ütközet leirása, melyben különben is oly nagy és döntő része volt személyének, egyéniségének, tolla alatt igazi remekmüvé válik. Együtt éljük vele a csata minden hullámzását, együtt érezzük szomoruságát, midőn egy véletlen őt az ellenség kezébe szolgáltatja; örömét és büszkeségét, midőn bakái a részben fölszedett hidon át fölszabaditására sietnek. Hasonló örömmel és hüséggel beszéli el a már nagyobb erővel vivott márc. 5-iki szolnoki csatát. Itt is személyes éleményeinek leirása körül csoportositja az eseményeket és bár egyéni föllépése itt nem volt annyira döntő, mint az előző csatában, azért legalább nem nagyon vét az igazi perspektiva ellen.

De valódi remeke a tápió-bicskei csatának leirása. Oly világos, annyira élénk és igaz, annyira hiven visszatükrözteti az egyesnek hatását az egészre és viszont, hogy egész irodalmunkban alig van párja. Közvetlenség és szinte megrázó hüség dolgában legfölebb Görgey Arthur elbeszélését a hodrusi csatáról, merném melléje állitani.

Igy hat-hét csataképünk maradt kezétől, különböző viszonyok közt, különböző eredménynyel vivott csatáké, de mindenütt olyané, melyben igaz lelkesedés, igaz vitézség nyilatkozik. Ezek megitélésére, együttérzésére seregünkben alig volt méltóbb férfiu nálánál. Irói tehetségének kétségtelenül ez a

büszkeség, ez az öröm a vele egy táborban harcolók bátorságán, az egyik nyitja. A másik sokkal mélyebben fekvő és irói szempontból sokkal magasabb rendü. Bár e csatáknak nagy részét már nem diadalmas sereg élén irja le, nem is Isten szabad ege alatt, a természet ölén, melynek szépségei előtt mindig megnyilt szive, hanem szomoru fogságában, az aradi kazamátában, maga előtt az itélet, a halál képével: lelke még ott van a csata mezején, egész szabadságával, szárnyalásával. Minden napnak, ugyszólva minden órának megvan az a hangulata, mely az irót a diadal mámorában vagy a veszteség lesujtó hatása alatt áthatotta.

A közvetlenségnek, az elfogulatlanságnak ez az ereje, az egyes esemény képének tisztán tartása a későbbi benyomások zavaró hatásától az, mi Leiningen naplóját, mint kutfőt és irodalmi müvet egyaránt, mindenkor nagy értéküvé fogja tenni.

De a háboru nem csupán csatából áll. Az erőkifejtés magasztos mozzanatait megelőzi az előkészités, a begyakorlás, a táborozás, minden kicsinyes és a végeredményre nézve mégis annyira fontos változatával, viszontagságával. Annak az erőnek, ügyességnek, lelkesedésnek, mely a csaták sorsa fölött dönt, már meg kell lennie a táborban, nyilatkoznia kell a fáradalmas menetekben, az aprólékos betanitásban, az őrtüzek lármájánál, a tiszti mulatságok vadságában és a szállások nyugalmában. Ez a tábori élet Leiningenben valóban mesteri leiróra talált. A marsoknak, a bivouacokuak minden egyes mozzanata megélénkül keze alatt. Azt a katonát, ki jó kedvvel, lelkesedéssel kiséri őt a golyózáporba, szeretettel figyeli meg és rajzolja le menetközben, akkor, midőn a csatára készül és midőn hideg földön, étlen-szomjan hajtja fejét nyugalomra a diadal után. A „tiszteljétek a közkatonákat“

benne igazán vérré vált. Mint maga mondja, katonái iránta való szeretetének és ragaszkodásának, mely annyiszor és oly fényesen nyilatkozott, igazi titka az volt, hogy ő is szerette katonáit. Ez a szeretet sugározza be naplójának minden lapját. De nem vak szeretet az, hanem minden izében igaz, a hibákat szigoruan megrovó, a renden, fegyelmen, vitézségen lelkében örvendő. A magyar katona nagy tulajdonságai alig találtak valaha méltóbb és hivebb megörökitőre.

A viszonyok változása szinte napról-napra, a nagy szinjátéknak egyre hatalmasabb kifejlődése, ébresztik Leiningen megfigyelését, élesitik szemét. Eleinte ugyszólván csak a tömegeket látja, csak később iparkodik számot vetni a vezetők jelentőségével, belső értékével; törekszik arra, hogy lehető igaz képét nyerje azoknak, kikkel a sors oly szoros érintkezésbe hozta és kiktől függött nagyrészt azon ügy sikere, melynek kardját fölajánlotta.

Igy a magyar tábornokoknak, vezéreknek egész arcképcsarnoka tünik elénk naplójában. Némelyikkel csak néhány vonással végez, erősen kifejezve, hogy nem találta meg bennök azt, mit remélt; igy Kiss Ernővel, Vécseyvel, Vetterrel. Az utóbbit előbb kitünő embernek nevezi s hogy később keményen itél fölötte, azt nemcsak Görgey, hanem tán még inkább Damjanich befolyásának lehet tulajdonitani. Damjanich alakját mindjárt első találkozásukkor megrajzolja azzal a tisztelettel, melyet a „rácok ostorának" hősies elszántsága keltett benne, a fiatal kapitányban, ki akkor még nem látott csatát s azzal a szeretettel, melylyel az ifju bajtárs viszonozta parancsnokának előzékenységét és jovialitását. Annyi kedvvel rajzolja Damjanichot, hogy aztán attól fél, felesége beleszeret; „hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom hogy már tul van a negyvenen és egy kicsit köszvé-

nyes." Az elismerés, a ragaszkodás, sőt a csudálat sem fojtja el benne a kritikát. A nagy és jellemző vonások mellett nem feledkezik meg azon apró sajátságokról sem, melyek igazán élő lénynyé teszik az embert és megakadályozzák, hogy szinte elvont fogalmat lássunk benne. Nem csekélyebb szeretettel és tán még nagyobb müvészettel állitja elénk Schulz Bódogot, a „fenegyereket", ki magát mindig „famoser Kerl"-nek nevezi, de azután a csatában ugy is viselkedett, hogy ez a szó az ő szájában nem dicsekvés. Igazi odaadással ecseteli Földváry Károlynak, az ő „kedves Károly bácsijá"-nak, „Magyarország első katonájának" rut külsejét és szinarany becsületességét és jóságát. Bajtársának, Kiss Pálnak jellemzésében megmutatja, hogy a vetélkedés, sőt a nyilt harag sem vakitja őt el ugy, hogy a fényes és kiváló tulajdonságokat teljesen el ne ismerje. E jellemben előkelő és szinte kicsinyes tulajdonok egy egészszé olvadnak össze, mely ugy látszik, valóban igaz képe ennek a kiválóan vitéz férfiunak.

Mindezen férfiak egy-egy oldalát valósitották meg annak a katonai és vezéri ideálnak, mely Leiningen szivében élt. Mindegyik méltó arra, hogy velök, sőt alattuk is szolgáljon, de egyik sem annyira fölötte álló, hogy a maga erős egyéniségéről le kellett volna velök szemben mondania. Március 26-án Poroszlón találkozik végre azon férfiuval, „kinek egész barátságomat, életemet szenteltem és ki forrón és hiven viszonozta ragaszkodásomat": Görgey Arthurral.

Görgey jellemzése maga az egész naplónak körülbelül ötödrészét tölti be. Világos jele annak, mily nagy sulyt helyezett az iró arra, hogy igaz valóságában állitsa maga elé azt a jellemet, melynek megfejtése azóta egy félszázadja, annyi elmét és tollat foglalkoztatott. Már az idézett bevezető sorok bizonyitják, hogy a higgadt, megfontolt, minden izében kritikus

Leiningen egészen Görgey hatalmas egyéniségének varázsa alá jutott. Görgey jellemrajzánál egyenesen megjegyzi, hogy nem az első benyomás után alkotta azt meg, hanem egész hosszu együttmüködésük tapasztalatainak és tanulságainak alapján. Vizsga-lelke kiterjesztette érdeklődését ezen őt anynyira foglalkoztató jellemnek alakulására, fejlődésére is. Nagyrészt magától Görgeytől vett adatok alapján szerkeszti meg ezen fejlődés menetét.

Nem szabad felednünk, hogy ezt a jellemrajzot már a fővezér napjának teljes leáldozása után irta meg hü követője és bámulója.

„Ilyen volt hát ez a Görgey, minden erényeivel s hibájával, férfiu a szó legszebb értelmében: hős. Ilyen volt legalább nekem és bár most, a tömlöcben, naponkint a legkeserübb vádakat hallom ellene, mégis ilyennek marad. Adja Isten, hogy utolsó órámban is szerencsés napom gyanánt áldhassam március 26-ikát".

Mint katona megtalálta tehát ideálját hazánkban, magyar embernél, kinek szellemi és erkölcsi felsősége előtt meghajolt, ki visszaadta neki lelkének teljes nyugalmát és békéjét. Mert volt benne valami a régi germán vitéznek véréből, ki maga önszántából választotta ki vezérét a legvitézebbek közt, de aztán követte is törhetetlenül, tántorithatatlanul, mindhalálig.

Politikus nem akart lenni soha, csak katona. És ha voltak politikai ideáljai, azok megvalósitását, mint látni fogjuk, az egységes nagy német nemzettől várta. Magyarországon legalább erős ellentétben van a vezető politikusokkal, különösen Kossuthtal, kinek, mint megjegyzi, soha sem volt barátja. Nem szabad gondolnunk, hogy ez az ellenszenv Görgey hatása alatt fejlődött volna benne. Már 1848 julius 24-iki levelében azt irja „adja Isten, hogy ne legyen igazam, de én ugy nézem,

hogy Kossuth nagy pártember, de nem nagy államférfiu.“ A kardforgató ember büszkesége nyilatkozik benne a pennaforgatóval szemben, a ki egy nagy ország ügyeinek igazgatását vállalja magára. Annál jellemzőbb, hogy még ő is, ki nem csak mint katona, hanem mint arisztokrata is szemben áll a népvezérrel, kit ő szinte proletárnak néz, kénytelen meghajolni Kossuth nagysága előtt. „Őszintén meg kell vallanom, hogy jobb tulajdonságai iránt sem voltam vak. Kevesen birták ugy, mint ő, a beszéd hatalmával meginditani az embereket; tevékenysége uj segédeszközök előállitásában is rendkivüli. Csak a kormány élére nem volt való.“ Kossuthon kivül az államférfiak közül csak Deák Ferencet emliti egyszer, mellesleg, épen ellentétben a nagy szónokkal, „nemes, szerencsétlen prófétának“ nevezve őt.

Becsületes, jóhiszemü ez az iró minden izében, de ez nem zárja ki a tendenciát. Hogy is menekülhetett volna bárki azon felfogások hatalma alól, melyek ifjuságában, szolgálatában hatottak reá; hogy emelkedhetett volna azon szellemi légkör fölé, melynek ismeretét, gondolkodása módját, lelkének irányát köszönheté. Hogy irodalmi müvét kellően megérthessük és méltányolhassuk, látnunk kell az embert. Föladatunk annál könnyebb, mert Leiningen csak ugy megfigyeli magát, mint másokat és levelei és naplói bővelkednek a reá vonatkozó részletes és fontos adatokban.

III.

Németországnak ősi voltukra büszke, régi dinaszta-családai között is előkelő helyet foglal el a leiningeni grófok háza, melynek egyik ága fejedelmi cimet is nyert 1779-ben. Már 783-ban előfordul egy Emico a „Marca Leininga“ ura, ki egy

nagy erdőről rendelkezik a lorschi klastrom javára.[1] Worms vidéke, melyre ez az adomány vonatkozik, mindig e család allodialis birtokaihoz tartozott; az Emico név is mind a mai napig szinte különössége a családnak; igy igen valószinü, hogy csakugyan Nagy Károlynak ama kortársa a családnak első történetileg kimutatható tagja. A másik őst, az első keresztes háborunak egyik vezérét, hazánk történetéből is ismerjük. Elég baja volt vele Kálmán királyunknak, kit a gróf óriási hada Mosonyban tartott ostrom alatt. Végre is győzött a magyar király és a német gróf csak jó lovának köszönte menekülését. III. Emico, Barbarossa kortársa, egy 1159-ben kelt oklevelében már „dei gratia comes"-nek nevezi magát. Nem is volt ez a család soha senki felsőségének alávetve, mint a császárénak (semper frei), fejedelmi joggal ült ősi birtokain, csakhogy sok ágra szakadozva nem igen terjesztette azokat és igy politikai hatalom és gazdagság tekintetében megelőzte sok más ujabb család. De még igy is megmaradt tekintélyük és sokan a legelőbbkelő uralkodó házak közől keresték rokonságukat. Igy Leiningen-leány volt a hires Lujza porosz királynénak nagyanyja, özvegy Leiningenné Viktoria angol királynőnek anyja, a kenti hercegné. Mikor Krisztián Károly Reinhard grófot, ki a XVIII. század első felében élt (a Leiningen-Dagsburg-Falkenburg-ágból) a császár fejedelmi rangra akarta emelni, a büszke, gazdag ur ezt visszautasitotta, „mert inkább akart lenni az első német gróf, mint az utolsó német herceg." A római szent birodalom megszünése 1806-ban véget vetett a Leiningenek felsőségi jogainak már nagyon apróra oszlott

[1] Bővebb adatokat l. *Genealogische Gesch. des uradeligen, reichsgräflichen erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg.* Dr. Ed. Brinckmeier. Braunschw. 1890/91. Két kötet.

területeiken, de társadalmi előjogaikon nem változtatott. Társadalmilag, mint mediatizált fejedelmek, most is egyenlők a német uralkodó-fejedelmekkel. A gothai almanach most is az udvarok közt sorolja el e család tagjait, a grófokat csak ugy, mint a Fürst-eket. A honvédtábornok levélpapirosát és pecsétjét is fejedelmi korona disziti.

Az ősi családi birtokok egy része már a XIII. század elején a Runckel-i grófok kezére jutott, kik aztán a Leiningen-Westerburg ágat alapitották. A francia forradalom idejében I. Fridrik Lajos Krisztián gróf volt a család feje, kit a franciák elfogtak, fogsága alatt pedig kastélyait kirabolták. A sokat próbált ember, kinek a család történetirója szemére veti, hogy nem volt sok érzéke házának fénye iránt, „und überhaupt kein Standesbewusstsein bewahrt zu haben scheint", volt hősünknek atyja.

Csakugyan I. Fridrik grófban nagy hija lehetett a német főnemesség közmondásos rangbeli büszkeségének. Első nejének halála után polgárleányt vett nőül, Breitwieser Eleonora Máriát. Fridrik előbb „mariage de conscience"-ban élt vele és ebből eredt első négy gyermeke. Az egyházi esküvő 1813 febr. 7-én történt és ekkor legitimálták e négy gyermeket. A grófnét 1816-ban nemesi rangra emelte a hesseni nagyherceg, von Brettwitz név alatt. Három évvel később Ilbenbenstadtban, a család egyik ősi fészkében, szülte hetedik gyermekét, Károly Ágost grófot. (1819 április 11-én.)

Hősünk gyermekéveiről alig maradt adatunk. De müveltsége és épen nagy irodalmi tehetsége alig enged kétséget a felől, hogy kitünő nevelésben részesült, melynek jó német szokás szerint, bizonyos tudományos szinezete sem hiányzott. Többször emliti magáról, hogy mindig olvas s midőn a háboru alatt Egerbe jut, arra is gondol, hogy az ottani könyvtárt

meglátogassa. Erre nem talált kisérőt vitéz bajtársai között. Olvasmányainak és szelleme egész képzésének a német irodalom, mely akkor klasszikus korát élte, adott irányt és tartalmat. Schiller, Goethe s az akkor már a németbe átültetett és szinte honfiui jogot nyert Shakespeare alkották a szellemi kapcsot későbbi magyar barátaival, kik szintén a német irodalom emlőiből szivták lelki táplálékuk java részét. — Politikai nézeteinek alakulásánál meg nem szabad tekinteten kivül hagyni, hogy délnémet volt és jó protestáns, kálvinista. Déli Németország szabadelvü, parlamentáris volt az abszolutisztikus Poroszországgal és Ausztriával szemben, s a francia forradalomnak és Napoleonnak közvetett és közvetlen hatása azon apró terület-szilánkokon sokkal jobban volt érezhető, mint a német nagyhatalmak birodalmaiban. Szinte lehetetlen, hogy emlitett családi viszonyai, anyjának polgári származása és atyjának közömbössége a rendi és rangbeli különbségek iránt, ne hatottak volna az ifju fogékony kedélyére és ne erősitették volna meg azt a szabadelvüséget, mely olvasmányaiban gyökerezett. Erős nemzeti német érzületén és vallásos gondolkozásán kivül az otthon töltött éveire vezethető tán vissza az a szentimentálizmus is, mely az 1830/40-es évek német társadalmának annyira megkülönböztető vonása és a liberális s parlamentáris eszmék világboldogitó hatalmába vetett bizalom, mely akkor közkincse és összekötője volt egész Európa előkelő osztályainak. A mellett valóban büszke nevére, a Leiningen névre, abban a nemes értelemben, hogy azon a szennynek még árnyékát sem türhette. „Ha meg kell halnom, meghalok őseim hitében és egy Leiningen bátorságával“, irja az aradi várból kelt egyik levelében, 1849 szept. 27-én.

A déli német fejedelmi családok ifjabb sarjadékait százados hagyomány vezette a császári zászlók alá. Egyik atyafia

Ágost gróf, már cs. kir. altábornagy volt, a 31. erdélyi ezred tulajdonosa, s gráczi katonai parancsnok; a másik Krisztián gróf, kinek atyja is kiküzdötte magának a Mária Terézia keresztet, már kapitány volt nagybátyja ezredében és megkezdette azt a fényes carriéret, mely őt a magyar ügy egyik legveszedelmesebb ellenévé tette és egész Albrecht főherceg magyar kormányzó helyetteséig emelte; tulajdon testvérbátyja, György is szolgálta a császárt, midőn az ifju Károly Ágost 18 éves korában mint kadét belépett a Langenau-ezredbe. A béke idején csak lassan haladt előre és főhadnagy volt, midőn házassága Sissány Elizzel, Török-Becse birtokosának leányával, (1844 májusban) közvetlen érdeket keltett benne Magyarország iránt és más irányt adott életének. Nejét egy nagymüveltségü nőrokona e szavakkal jellemzi: „valóságos angyal volt, tudományosan képzett, rendkivül müvelt asszony s a mellett oly szerény, visszahuzódó természet, gyermek-szelidségü kedély, érzéseiben meleg és önfeláldozó. Türt, szenvedett, s ha egyszer egy örömsugár esett életébe, olyan hálával vette. Kedélye mindig egyforma jó és nyájas volt, ő nem lehetett olyan szük körülmények közt, hogy ne juttatott volna a szegényeknek. Nagyon lelkes honleány is volt.“ Végre 1848-ban kapitánya lett a Leiningen-ezrednek, de nem állott szolgálatban. Az volt akkor szándéka, hogy elhagyja a zászlót és Magyarországon mint gazda él családjának, boldogságának.

Nem lényegtelen az a szellemi gyarapodás, melylyel tiz évi katonai szolgálata növelte azt az értelmi tőkét, melyet német nevelésének és családi környezetének köszönhetett. A harmincas évek vége felé Clam-Gallas, Radetzky és Hess hatása alatt haladó szellem kezdte fölváltani a császári királyi seregben azt a tespedést, mely természetes visszahatása volt a napoleoni háboruk hosszu erőfeszitésének. Leiningen testtel-

lélekkel katona volt, szigoru és pontos a végletekig maga és mások irányában. Büszke hivatására, büszke azon nagy hadsereg hagyományaira és vitézségére, melyben szolgált. Megszokta, hogy az embereket a katonai esprit de corps szempontjából itélje meg. Ha naplójában valamely fölebbvalójáról vagy bajtársáról szól, az első mindig az: kitünő, jó, középszerü vagy gyenge katona. Politikai gondolkodására sem maradt hatás nélkül ez a szellem. Tetőtől talpig monarchikus érzelmü; megveti, éretleneknek tartja a republikánusokat s a mennyire lángol a reformokért, annyira lenézi a nagy jelszavakat és a frázisok hőseit. Természetes lovagiassága és nemeslelküsége e körben külön katonai szinezetet nyer. Az akkori katonai szellem nem állott oly ellenségesen szemben a tanulással és olvasmánynyal, mint az 50-es évek armádiájában. Müveltsége s hivatása közt nem látott ellentétet; a kettő harmonikusan összefolyt lelkében.

Ezekhez most egy uj tényező járul, későbbi fejlődésére, sorsára nézve a legfontosabb. Magyarországon a müvelt, magas állásu, éber szellemü tiszt megismerkedik a nemzet törekvéseivel, reményeivel. Neje, kit mélyen szeret, él-hal az uj eszmékért, az az előkelő világ, melylyel Leiningen Pozsonyban, Bécsben érintkezik, szintén, bár különböző pártárnyalatokban, meg van nyerve a reform ügyének, a nemzetiség kifejtése eszméjének. És vajjon minő fogékony elmére és érző szivre ne hatott volna az a kor, melyben Széchenyi, Deák, Kossuth egyaránt vetekedtek európaivá, szabaddá tenni hazájokat! Leiningent alkotmányos érzülete már előbb is közelebb hozta a magyar törekvésekhez, mint sok más tisztet; ez a rokonszenv egyre növekszik, a mint jobban megismerkedik az országgal és népével. Csak ebből fejlődhetett az a szándéka, hogy itt maradjon, ez országban éljen munkás, hasznos életet.

Özvegye egy későbbi levelében Leiningen életének e fontos mozzanatáról igy szól fiához: „Tudod, hogy atyád Németországot mindenek fölött szerette, mégis el volt határozva arra, és nem nézte áldozatnak, hogy itt telepedjék meg. Csüngött ezen az országon, jól ismerte ez országot s különösen szerette a magyar embert, épen ugy mint Leiningen Lajos.[1] — Atyád töviről hegyire ismerte a magyar alkotmányt, az ország jogait és szabadságait és az 1847-iki pozsonyi ország-gyülésen nagy érdeklődéssel kisérte az ellenzék harcát, a bécsi udvari kancellária által vezetett kormány ellen. — Ugy gondolkodott, hogy minél szabadabb és függetlenebb Magyarország, annál előbb egyesül Németország. Ezredénél még nem is volt mint kapitány; nem akart tovább szolgálni, hanem a fiscussal való leszámolásunk után jószágot szerezni Magyarországon." A német érzés és a magyar rokonszenv, e fontos tanuság szerint tehát teljesen összefértek s kiegészitették egymást Leiningen keblében. Igy helyzete psychologiailag hasonló lett volna némely társáéhoz. Knezich és Damjanich tábornokokat is a magyar asszony kötötte a magyar ügyhöz.

Nehéz az ilyen illetékes tanu bizonyságának sulyából bármit is levonni a kritikának. De egy más teljesen hiteles és megbizható tanu, maga Leiningen a döntő időben, 1848 tavaszán kelt leveleiben, valamivel más árnyalatban mutatja be lélekállapotát, egész politikai hitvallását. Ily férfiunál, ily válságos körülmények közt, kötelesség az árnyalatok szabatos meghatározása.

A népek tavaszán, 1848 március és áprilisban, Németország ujjászületése tölti be egész lelkét. Nem volt német diák vagy radikális népvezér, ki jobban rajongott volna az egy-

[1] A tábornok testvérbátyja.

séges, nagy és szabad Németország eszméjeért, mint a magyar szabadságharcnak ez a leendő hőse. Akkor nem sejthette, hogy egészen más zászló alatt fogja védeni Európa szabadságát a kancsuka ellen. Magát, de családját is egészen németnek nézi. „Kell, hogy fiad a nagy német hazának szabad polgára legyen“, irja nejének egyik levelében. Pedig fia csak két hónappal később, julius 11-én született. Hivja, unszolja a kötelesség érzete. „Ha aztán visszajövök a szabadságharcból, isteni életet fogunk élni“, vigasztalja nejét, ápr. 14-én.

Néhány nappal később irt levele mintegy összefoglalja politikai hitvallását és kétszeresen érdekes, ha a későbbi fejleményekkel és alakulásokkal vetjük össze, melyeket jós szemmel előre lát. Akkor azt beszélték, hogy Ausztria, miután győzött, nagy hadi kárpótlásért lemond itáliai birtokairól.

„Csak igaz lenne Olaszország föladása 300 millió frtért és Radetzky győzelme Itália kardja fölött. Biz Isten, a derék sereg megérdemli becsületének ezt a megmentését. De a győzelem után ne legyen elvakultság, ne álljanak elő tulfeszitett követelésekkel. Ausztria aztán egészen Németország ügyeinek szentelheti magát és pedig kétszeres hatalommal, ha déli határát Olaszország semlegessége födözi. A Poroszország tulkapásai ellen való kiabálásnak nincs értelme; először is végre kell hajtania Ausztriának a március 15-iki igéreteket és a szövetségi tanácsnál szabadelvü javaslatok dolgában megelőznie mindenkit; aztán meg arra kell iparkodnia, hogy a küzdelem napján kezében legyen a döntés. Nehéz lesz bizonyára elhomályositania a jól fölfegyverzett, 45 millió tallérnyi kincscsel rendelkező Poroszországot, s valószinü, hogy Ausztriának a második szereppel kell majd megelégednie. Én jobb is szeretem igy, mert hiába, Bécsben nem birják beletalálni magokat az alkotmányosságba. És ezért értem, hogy ott folytonos a forrongás.“

„Ilyen belső és külső aléltságban nem szabad várni, hogy a német nemzet különös megtiszteltetés veszi, ha Ausztria történeti emlékek alapján, Németország élére áll. A pillanat Poroszországnak kedvez és katonái már is harcolnak Németország szabadságáért." — Milyen munkatársa válhatott volna belőle — Bismarcknak.

Ez komoly, becsületes lelkesedés, a férfikebel mélyéből fakadó. És mellette még megvan a ragaszkodás a feketesárga zászlóhoz, melyről fölteszi, hogy az ellenség, az orosz ellen fogják lobogtatni; a kötelességérzet. De mi marad Magyarországnak? Bizonyos rokonszenv alkotmánya, népe iránt, bizonyos megbecsülése a nagy Németország leendő természetes szövetségesének. De egyebekben, mint leveleiből kitünik, megvetése a pesti kiabálóknak és azoknak, kik itt köztársaságot emlegetnek s igen humoros lenézése a nemzetőrséggel való játéknak és a milliókkal való dobálódzásnak. Még a szerb mozgalom kezdete, mely pedig Török-Becsét közvetlenül érdekli, sem változtat fölfogásán. Csak attól fél, hogy sógora, Rohonczy Leopold, „tulságos magyarizmusával" ott veszedelmes helyzetbe juthat.

„Midőn a Bécs és Magyarország közti feszültség egyre nőtt," igy folytatja Leiningen özvegye, „Perglas tábornok és Lamberg rossz néven vették atyádtól, hogy nem siet ezredéhez. Mindjárt kijelentette, hogy ezt nem teszi, mert Magyarország ellen, mint becsületes ember nem harcolhat, mert meggyőződése szerint az csak törvényes jogait védi, melyek megtartására esküt tett a király." Mészáros magyar hadügyminiszter aztán magához hivatta a grófot, de nem osztotta be ezredébe, hanem a déli táborba küldte, mert Leiningen egyenesen megmondta Mészárosnak, hogy nem akar császári csapatok ellen harcolni s ezt meg is irta nejének.

Látjuk, hogy még ez az elhatározás sem olyan, minőt lelkes magyar hazafitól vártunk volna. Leiningennek két kötelesség, két törvény közt kell választania. A bécsi udvari párt és a törvényes magyar hadügyminiszter közt mégis az utóbbihoz áll közelebb. „Az ördög verekedjék meggyőződése ellen", irja október 30-án, „és mielőtt rablókkal együtt harcoljak egy eddig békés nép ellen, inkább érjen engem a legrosszabb". Jogérzete, a lovagnak az a természetes kötelessége, hogy az igazságtalanul megtámadottnak segitségére siessen, vonják őt magyar részre, mialatt testvérei, rokonai, mind tovább szolgálják a császárt.

A német eszme ezentul el van ejtve; október 30-a után elő sem fordul többé.

Férfiunál a szó igaz értelmében és Leiningen az volt, oly mélyreható változásnak oka nem lehetett Mészáros rendelete, sem a rácoknak és Jellacsichnak viselkedése. Ugyanazon okok néhány hónappal azelőtt nem idézhették volna elő ugyanazt az eredményt. Az igaz okot a dolgok mélyén kell keresnünk.

Leiningen 1848 tavaszán komolynak, egész Európára kihatónak, minden bátor sziv erőfeszitését megkövetelőnek nézte a német mozgalmat. Nemcsak hazaszeretete hivta oda, hanem erejének érzete, az a kilátás, hogy életét egy nagy eszméhez, egy nagy tetthez köthesse. Viszont a magyar mozgalom, az áprilisi törvények kivivása után, alig látszott előtte többnek, mint szép jelszavak hangoztatásának, melyeknek a tények, véleménye szerint, sehogy sem felelnek meg. És ime éppen ellenkezőleg történt. A német ügy megfeneklett ez első komoly akadályon, a magyar mozgalom ellenben nőtt, erkölcsileg és anyagilag, azon mértékben, a mint föltornyosultak a veszélyek. „Szegény üldözött Magyarországot mindenfelől

hajszolják, de oly erőt és bátorságot fejt ki, mely valóban a legnagyobb dicséretre méltó", irja október 28-án. „Nincs fogalmad arról", irja két nappal később Pestről, „minő lelkesedés és mégis minő nyugalom uralkodik itt. Meg vagyok győződve arról, hogy az udvar, azon az uton, melyen most jár, nem ér célt, bármennyi is a hadserege". Lelkesedés és nyugalom; higgadtság a tanácsban és önfeláldozás a csatatéren: ezt kereste és az utóbbit legalább megtalálta bőven.

A déli csataterekről szóló leveleiben minduntalan kifakadt a rendetlenség, a pusztitás ellen; a fosztogatást menti, mert kölcsönös, de azért bántja lovagias lelkét; a vezetéssel sincs megelégedve s eleinte legalább bántja a tétlenség, a henyélés. De csaknem minden levelében visszatér a honvédek, a magyar katona dicséretéhez. „A mennyire rosszalnom kell ezeket a dolgokat, viszont annyira meg kell dicsérnem még nem is rendes csapataink vitézségét. Ezek az emberek nem is tudják, mi a félelem. Hazafias érzésed megvigasztalására mondhatom, hogy ugy a sorkatonaságnak, mint a honvédeknek vitézsége olyan, minőt csak kivánni lehet." (november 19.) „Tegnapelőtt egy zászlóalj jött segitségünkre, szép erős legények, de még nincsenek begyakorolva. De ezekből hihetetlen gyorsan válik katona, s gyönyörüen verekszenek. Igy többek között a 9. honvédzászlóalj Versecen, kiállhat bármi régi csapattal. Ugy mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek hanem vadul neki mennek az ellenségnek s a puska tusával verik le." (nov. 26.) A magyar baka vitézsége, hadra termettsége az, mi leköti lelkét, odafüzi egészen ahhoz a hadsereghez, melybe eleinte habozva, szinte föltételesen lépett. És minden ujabb csata ujabb kötelékké válik, az a ragaszkodás, melyet bakái iránta mutatnak, elválaszthatatlanná teszi a lelki kapcsolatot. Mihelyt őrnagygyá lesz, a 19. sorezred zászlóaljánál,

az ő hü Schwarzenberg-jeinél behozza a magyar szolgálati szabályzatot, vesződik, fárad, ugy hogy ez a csapat vitézségben mindegyikkel vetekszik, fegyelemben pedig talán fölülmulja valamennyit. Miután Szentesen egy pár exemplumot statuált, többé nem kellett büntetnie.

Másképpen indul meg a viszonya tiszttársaihoz. „Hiába, bizalmatlanok irántam és csak valamely különös tettem Magyarország érdekében, semmisithetné meg ezt a gyanut. Szerencsétlen állapot, midőn eseményekben oly gazdag időben, nem akad hatásköre a jó és őszinte akaratnak.“ Leveleit fölbontják a postán, mert hisz Leiningen a neve, mint Krisztiánnak, ki Temesvárott az ellenség legfőbb zászlótartója, „pedig ha velünk volna, sok ezerrel fölérne.“ Elkeseredése tán igazságtalanná is teszi. „Szemben mind barátságos és előzékeny irántam, de a hátam mögött ellenem dolgoznak, ugy hogy már a századom altisztjeinél is nyomára akadtam az ellenem való gyanúnak. Ma azt kivánta a tisztikar egy része, hogy tegyem le az esküt az alkotmányra, abban a biztos reményben, hogy én majd megtagadom. Egy szóval, a jó emberek attól félnek, hogy utjában állhatok előmenetelöknek. De mindez nem térithetne el eddig követett utamtól, ha nem kellene attól tartanom, hogy Gergely őrnagyot, ki naponként kiteszi magát értem, ferde helyzetbe hozom tiszti karával szemben.“ (dec. 4.) Mikor aztán megindulnak a „tettek“, átalakul a viszony. Leiningen vitézsége és halálmegvetése véget vet minden gyanunak s fölebbvalóinak, kik közt Damjanich jár elől, elismerése és barátsága csakhamar megteremti a legszivesebb bajtársi viszonyt.

A mennyire bántja ez a gyanu becsületes lelkét, annyira serkenti másrészt, annyira lehetetlenné teszi a lovagias férfiunak, hogy bármiben is vétsen azok ellen, kik mégis kitüntetik bizalmukkal. Mikor Cibakházánál elfogják, mint naplójá-

ból látjuk, legjobban az bántotta: hátha szökevénynek nézik bajtársai, „mert az ilyes csak a te szórakozott Károlyodon történhetik meg".

De a mi fő: abban a meggyőződésében, hogy jó ügyet szolgál, nem inog meg, sőt napról-napra megerősödik. „El van vetve a kocka, az én sorsom Magyarországéval együtt jut dülőre. Mily vigasztaló reám nézve, hogy nézeteim e pontban megegyeznek a tieiddel. Tehát csak bátorság, hőn szeretett, drága Lizám. Isten nem hagyhatja el az igaz ügyet." (nov. 4.) Két nappal később: „A ki rossz magyar, jöjjön ide, majd őt is eltölti a harag azon átkozottak ellen, kik ez irtó háboruban jó eszközt látnak céljaik elérésére. — Mert, Istenre mondom, nem nemzetiségök érzete hajtotta e hordákat a háboruba."

Még egy nagy válságot kellett kiállania. Midőn a sereg fölvonult a bánságból 1849 első napjaiban, nemcsak a magyar ügy rossz állása válik köztudomásuvá, hanem az is, hogy ezentul császári királyi seregek ellen kell küzdeni. Sok tiszt, gróf Esterházy Sándorral, el is hagyja a magyar tábort. Leiningen meg sem inog. „Csak nem hagyhatok el egy ügyet, mikor rosszul áll", volt igazolása maga és mások előtt. Görgey, ki szintén megkérdezte, miért szolgálja Magyarországot, ezért a férfias válaszért zárta őt szivébe. „Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érzületnek a következése", jegyezte meg a vezér. Ugyanez az érzés volt az, mely később a a kapituláció előtt és után visszatartotta a hazában. Görgey kérte, kényszeritette a menekülésre, pénzt adott neki, mert Leiningen elvesztette a magáét kártyán. Gróf Zichy Ferenc azt beszélte e sorok irójának, hogy szintén alkalmat akart nyujtani Leiningennek a távozásra. A válasz mindig egy: nem hagyhatom el társaimat a bajban. Pedig

tudta, mi vár reá. Utolsó szabad napjait Monyorón töltötte sógoránál, Urban Gyulánál. Ott, négy fiatal tölgyfa alatt, kiszemelte pihenőhelyét. „Ne hagyjatok a vesztőhelyen vagy a bitófa alatt elrothadnom.“

Vezérei, bajtársai tudták, mily szellem lelkesiti, tetteiről meg csatái szóltak. Az elismeréssel megjött a hatáskör is. Élvezet is lehetett katona embernek olyan csapatokat vezetni, mint az ő dandárja volt; a legjobb a táborban, a 3. és 9. honvéd zászlóaljak, meg a Schwarzenbergek. Szereti őket és büszke reájok; igazi apjok. Buda ostrománál szomoruan jegyzi föl: derék zászlóaljaimat ritkitják. Komáromnál pedig kifakad: miért nem adnak közlegénynek is rendjelet?

Lelkét betölti, kitágitja az a gyönyörüség, hogy oly nagy és fölséges dolgokban vett részt, szerepelhetett mint tényező. És rajongó tisztelettel tekint Görgeyre, kinek vezetése alatt értek el oly szépet és nagyot s ez a rajongás akkor sem szünik meg, mikor szörnyü bukás váltja föl a diadal rövid mámorát.

Utolsó följegyzései már igen rövidek, de azért némelyik mint cikázó villám világitja be a rémes sötétséget. Görgey megsebesülése után ezt irja: „Szomoru napok. Viszály és intrigák, tagok fő nélkül.“ Már előbb is fölkiált: „Hát nincs már bátor ember Magyarországon!“ Még csak egy fénysugár világit a sötétségbe. „Julius 17. Legszebb napom mint katonának, nyolc órai küzdelmem az oroszokkal, egyedül.“[1] Mert hatáskörével tehetsége is fejlődik. Biztos tudomásunk szerint Görgey őt szemelte ki utódjául, ha maga kidől.

Világossal röviden végez. „Életem legszomorubb napja.“ A börtönben ismét bővebben ir és a fogolyéletnek, a reményeknek, csalódásoknak, titkos hiradásoknak elsőrangu, szinte egyetlen forrása.

[1] A váci csatában.

A végre, láttuk, kezdettől fogva el volt készülve. De a guny és szitok, melylyel őt az osztrákok mint rabot fogadták, vérig sértették. „Inkább tiz halál, mint ilyen megaláztatás.“ Még jobban sértette az az ujságokban is terjesztett, teljesen hazug vád, hogy Budán 17 fogoly tisztet agyon lövetett. Ugyszólva csak ez bántotta lelki nyugalmát, mert bár néha remélt, halálfélelmet nem ismert. Meghagyja bátyjának, hogy tisztázza emlékét s az akasztófa alatt még igy szól: „Ez ünnepélyes pillanatban, midőn késznek kell lennem arra, hogy megjelenjek teremtőm előtt, még egyszer tiltakozom azon vád ellen, melyet egy aláváló rágalmazó emelt ellenem, hogy tudniillik kegyetlenségeket követtem el Buda bevételénél. Ellenkezőleg, mindenkor megoltalmaztam az osztrák foglyokat. Ha egyszer, jobb időkben, boszut akarnának állani halálomért, gondolják meg barátaim, hogy emberség a legjobb politika. Oly ügyért halok meg“, itt dobszó és parancs szakitotta félbe.

Szép, daliás termetü férfiu volt; külsejében föltünően hasonlitott az eleganciájáról hires I. Sándor cárhoz. Még 1848 elején azt vallja, hogy nincs boldogabb ember nálánál. Mégsem az életet keresi, hanem a halált. Leánya, a „rossz Liza“, halálakor négy éves volt, fia, kit alig látott, alig mult egy éves. Nejét, gyermekeit jobban szerette mint az életét, de azért nem akart tovább élni ügyének bukása után. Testvérei megtettek érte mindent; az angol udvar is közbenjárt életéért, és midőn eredményt nem ért, tüntetőleg gyászt viselt érte. Dicsőség, szerelem, barátság jutottak osztályrészéül és mindennek befejezéséül hősi martyr halál.

Sokat irtam, sokat idéztem és mégis attól tartok, csak igen halvány képét nyujtom e nemes férfiu lényének. Egész ember volt, irásaiban is az. Alig találunk bennök fölösleges szót s minden mondat megvilágit valamely tényt, gondo-

latot vagy személyt. Érdekes, értékes ott minden. Tisztán irodalmi szempontból nézve, a szabadságharc irodalmában nincs párja.

Mit sem adhatunk hervadhatatlan katonai és vezéri babérjaihoz: de meggyőződésünk, hogy nemes homlokát éppen olyan méltóan disziti az iró koszoruja.

LEVELEK.

Pesten, 1848. március 28-án.

Édes Lizám!

— Itt Pesten alapjában véve minden csendes, csak egy kis párt talál örömöt abban, hogy mindent kétségbe vonjon, mindenben aggodalmaskodjék, ugy, hogy örökös e bizalmatlanság. A milánói hirek,[1] bár nem mindenki hiszi, ismét erős mozgalmat idéznek elő és a jakobinus csőcselék szégyent kezd abban látni, hogy csak Magyarországon vivták ki a szabadságot vérontás nélkül. Tegnap aztán ismét kisérteteket látott mindenki: hogy Bécsben nem akarnak aláirni semmit, hogy ki kell kiáltani a köztársaságot stb. stb. Földváry Lajos berohan a kaszinóba és azt kiáltja, hogy 40.000 határőrt hoznak föl gőzhajókon, föl kell tehát izgatni a parasztokat és a granicsárok sirját megásni. Ő maga is katona volt, mégis mond

[1] Milánó polgársága 1848. márc. 18-án föllázadt és öt napi utcai harc után Radetzkyt seregével kiverte a városból,

ilyeneket, elképzelheted, hogy mások is hiszik. Általában nem találni sehol férfias nyugalmat és méltóságot és mindig azt hiszem, hogy gratulálhatunk magunknak ahhoz, hogy ez emberek tulságos hazafiságát nem teszik próbára, mert majd csak ugy állana meg, mint polyva a szélben. Szerencsére még tegnap este megérkezett a hir, hogy Bécsben mindent aláirtak. Nagyon szükséges már, hogy ide jöjjön az uj kormány és a fejeket helyökre tegye vagy inkább letegye.

A sok ostoba, rossz és nyomorult dolog közt, mely itt napvilágra kerül, némi örvendetes is kiri, igy p. o. a lovrini parasztok, tekintve, hogy a fölszabadulás az uraságnak nagy kárával jár, arra kötelezték magukat, hogy az idén 42 pengő frtot fizetnek minden telekért, 12 krt leszámitva minden 1847 nov. 1. óta teljesitett robotoló napért. Tisztelet, becsület a derék parasztoknak, de az uraságnak is!

Isten veled, édes Lizám, ezerszer csókollak téged s a két kicsikét.

Károlyod.

Becsén, 1848. április 3-án.[1]

Édes Lizám!

Itt ülök ebben a kedves fészekben, Becsén és busulok, mert bizony puszta és szomoru itt minden. Mindig van valami bajom s itt szerzett tapasztalataim sem olyanok, hogy miattuk könnyebben elviselhetném a tőled való elválást. De nincs ideje a panasznak, csak a tett segithet rajtunk s feledtethet mindent. De hadd beszéljek el mindent.

Utazásunk elég kellemes volt, kivéve a Tiszán való átkelést Felső-Becsén, mely rosszabb, mint valaha. 31-én értünk ide és Hugónál (Parcsetich) ki nevenapját ülte, Becse összes előkelőségét fogadtak. Jócskán fraternizáltak, Fehér uramat is „polgártárs"-nak szólitották, beszédeket mondtak, tósztokat tartottak és igen sokat ittak. El nem képzelheted, mennyire haladt a becseiek politikai müveltsége ily

[1] A kéziratban tollhiba: 1847.

rövid idő alatt, csupa ultra-liberális nézet nyilvánul és különösen azt veszik zokon, hogy nincs a minisztériumban egy polgár sem.

Tegnap volt a felszabadulás napja. Reggel 9-kor a község összegyülése és szabaddá nyilvánitása az uradalom által minden eddigi szolgálatoktól, az előirt „éljen“-ekkel. Tiz órakor ünnepi mise és prédikáció a katolikus templomban, hol a pap egyebek közt azt mondta; nincs már nemes, mind testvérek vagyunk, mind egyenlők. Fél tizenegykor az uraság a görög templomba ment és megtette a szokásos adományokat a három perselybe. Templom után a község bölcseinek és öregeinek fogadása, kik megköszönték nagylelküségünket. Ez alkalommal beláttam, hogy szegény parasztok nem is értik, mennyire könyebbült sorsuk az uj intézkedések alatt és ugy vettem észre, hogy egyikök sem tartotta volna igazságtalanságnak, ha minden ugy marad, mint régen. Ezt a túlgyors átmenetet a szolgaságból a legnagyobb politikai és személyes szabadságba a legtöbben nagy szerencsétlenségnek tartják a parasztokra nézve, kik neveletlen létökre igen furcsa dolgokat értenek szabadság alatt. Különben itt az uraságot nagyon szeretik és igy bajtól nem kell tartani.

Délután nagy népünnep volt a kuriánk előtti téren, sok tánc, bor és egy kis verekedés a végén: főszolgabiróék, Fehérék és több becsei hölgy nálunk

voltak, minek szintén kis tánc volt a vége. A mi pénzügyeinket illeti, e pillanatban még nem lehet komoly számitást fölállitani, de az bizonyos, hogy derekasan meg kell huzódnunk, a mi kettőnknek nem eshetik olyan nehezére.

Ma Poldi[1] levelet kapott Bajzáth Rudolftól, ki azt irja, hogy a kormány fenn akarja tartani a kancelláriát, megtagadja a pénzügyminisztériumot, röviden, visszavonja a legfontosabb engedményeket. Pesten ez borzasztó izgatottságot okozott. Adja Isten, hogy ez hamis hir legyen, külömben el sem képzelhető, mi történik.

Élj boldogul, édes jó Lizám, és ird meg nekem sokszor, hogy vagy te és a gyerekek. Liza igen rossz-e, és sok bajod van-e a család fenntartójával. Ezerszer csókol hü

Károlyod.

[1] Süve Rohonczy Leopold.

Becsén, 1848. ápr. 6-án.

Édes Lizám!

Hireid Olaszország felül fájdalmasan érintettek, most mi lesz a gyönyörü (osztrák) hadseregnek sorsa, ha egyszer lehetetlenné vált a fölkelés leverése. Ha az osztrák uralom Olaszországban véget ér, egy hasznunk mégis van belőle, t. i. az a meggyőződés, hogy Németország is képes védelmi háboruban szembeszállani az oroszokkal s franciákkal, ha az olaszok, az osztrák hadak nagy vitézsége ellenére, kivivhatták szabadságukat. Az ujságok egymásnak ellenmondó cikkeikkel annyira megzavarják az embert, hogy már azt sem tudja, mit higyjen.

Az urbér eltörléséből származó kárunk, a tavalyi év jövedelméhez hasonlitva, 8500 frt, de 10.000 frtra is lehet tenni, mert ezentul pénz jár a munkáért. De másrészt megtakaritásra és a jövedelem nagyobbitására is van kilátásunk. Három hivatalnokot való-

szinüleg elbocsátunk. Aztán meg nagy haszon lesz reánk nézve, hogy a nemesember kiváltsága megszünik és ő is fizet kövezetvámot és révpénzt. Tulságos bizalom nélkül is lehet arra számitani, hogy ezen a módon csaknem egész veszteségünk megtérül és ha még kárpótlást is kapunk, nagyon jól járunk. Különben olyan most a világ, hogy rosszra is el lehetünk készülve. Pénzt ily viszonyok közt nem lehet kapni s szükséges javitásaink elmaradnak.

A buza gyönyörüen áll s jó termést igér. A repce is elég szépen áll, de azzal csak akkor leszünk megelégedve, ha már a raktárban lesz. Különösen birkáinkkal voltunk szerencsések. Tudod, hogy csak tavaly kezdtük 360 darabbal, az idén már több a bárány, mint az anyajuh és csak kevés pusztult el. Az idén 1000-re vihetjük és idővel 6000-ig szaporithatjuk a számát.

Élj boldogul angyalom, csókol vastag *szép* (köszönöm szépen)

Károlyod.

Becsén, április 9-én.

Édes Lizám!

Nem csak Pozsonyban látsz szomoru arcokat, itt is kezdik az emberek a következményeket pontosabban szemügyre venni és aggodalmasan vakarják a fülök tövét. Messziről pompásnak látszik az egyenlőség, a népképviselet és a választás lehető széles alapon, de ha közelebbről megnézik azokat az elemeket, melyek a legnagyobb gyámság, sőt szolgaság állapotából egyszerre a legnagyobb személyes és politikai szabadságra hivatvák, nem hárítható el a komoly aggodalom. Itt Becsén biztosan lehet arra számitani, hogy a paraszt felszabadulásának nem veszi majd hasznát, mert lusta, dologtalan létére, most, mikor senki se fogja majd munkára, a spekuláció zsákmányává válik. Az uraságokat ellenben a legnagyobb zavarba dönti a reformok elsietése, mert az a törvény, a mely megtiltja a tőkék fölmondását,

nehezen járul a hitel emeléséhez, nekünk pedig első sorban hitelre van szükségünk. Más országokban előbb előteremtették a pénzt és aztán törölték el az urbéri terheket; a mi honatyáink megforditva csinálták és azt hiszik, bölcseségük majd megtalálja az eszközöket, hogy minden rendes medrébe térjen. Minden szép frázis mellett, a mi kárpótlásunk csak a nemzet becsületére való hivatkozásban áll. Nagyon tisztelem ezt a becsületet, de pénz dolgában nem ér egy fabatkát sem.

A posták késedelmessége itt kétségbeejtő; az ember a legnagyobb bizonytalanságban él. Olaszországból még nincs határozott hir, Németországból sem jött semmi megnyugtatás, az utolsó „Allgemeine“ márc. 28.-áról való. Ha az a hir, hogy L. f. h.[1] leköszönt, megerősödik, csak szerencsét lehet kivánni Ausztriának, mert a meddig még a régi systéma ezen oszlopos embere állott az ügyek élén, reform dolgában nem lehetett őszinteséget remélni, pedig a mostani sulyos viszonyok közt semmire sincs annyira szükség, mint bizalomra.

Ha csak a frankfurti nemzeti gyülésen a monarchikus elv kerekedik fölül, akkor drága hazám még mindent remélhet. Igen jó, hogy Bécs is derék férfiakat akar oda küldeni. Csak ha minden német

[1] Lajos főherceg, Ferdinánd császár és király nagybátyja, Metternichhel és Kollowrattal együtt 1835 óta az igazi kormányzó.

törzs kellően lesz ott képviselve, lehet föltenni, hogy az ottani végzést az egész nemzet elfogadja törvényéül.

A schleswig-holsteiniak fölkelését lelkesedéssel üdvözöltem. Igenis, el kell érnünk azt, hogy minden idegen mindenkorra elhagyja a német földet. Sem orosznak, sem dánnak ne lehessen szava a német ügyekben. Ha igaz, hogy Péterváron katonai lázadás tört ki és elkergették a császárt,[1] akkor elérkezett a kellő pillanat: akkor ki a német karddal, az elfolyt század gyalázatának megbosszulására.

Ne hidd, édes Lizám, hogy megbolondultam, de ilyen időszakban lehetetlen a köznapiság szemüvegén át nézni az eseményeket. Kell, hogy fiad a nagy német hazának szabad polgára legyen.

Áldjon meg az isten édes, kedves Lizám, hű, forró hajlandóságodért s bátorságodért; ezekért imádlak.

Maradok változatlanul

hű Károlyod.

[1] Üres koholmány volt.

Becsén, 1848. április 11-én.

Édes Lizám!

Utolsó leveledben kifejezed azt az aggódásodat, hogy majd be kell kelnem[1] ezredemhez. Bizony erre, édes Lizám, el kell készülve lenned, mert a háboru Oroszország ellen már nem várathat soká magára. A hogy most állanak a dolgok Németországban, egy hazafi sem maradhat otthon. Csak gondolkozz egy kicsit s belátod, hogy csak szégyenszemre maradhatnék vissza és azt csak még sem akarod.

Mily szomoru reám nézve, hogy a mai időben Viktor[2] függő helyzetben van, nem is mondhatom. Szomoru dolog elálmodni a haza nagy napját. Senki

[1] Honvédeink 1848-ban ezt a szót használták a „berukkolás" és a modern „bevonulás" helyett. Megengedettnek tartom fölujitását.

[2] Az iró testvéröcscse, szül. 1821. Akkor főhadnagy. Meghalt 1880. mint altábornagy.

közülünk nem áll majd a veszély napjaiban a német nép soraiban, ha mint katonák bátran harcolunk is Európa szabadságáért a kancsuka és a francia alattomosság ellen.[1] Boldog az, ki most Schleswigben lehet és nézheti a német nép első lelkesült tettét, boldog, a ki ott lehet, a hol megmutatják a nagy hazának, hogyan kell küzdenie szabadságáért, mint amaz augustenburgi Fridrik, ki az első csapást mérte a dánokra. Vajha számtalan német fejedelem venne példát róla.

Itt minden ugy megy, a hogy mehet. A nemzetőrség felől senki sem akar tudni. A gazdagok azért nem, mert lusták, a parasztok azért, mert azt hiszik, határőrökké akarják őket tenni. Már az a gondolat, hogy az ország védelmére akarják őket alkalmazni, föllázitja ezeket az embereket és mégis vannak olyanok is, kik megérettnek tartják Magyarországot és népét a köztársaságra. Már utálom hallani az elcsépelt frázisokat szabadságról és egyenlőségről.

Ti most Pozsonyban, mióta az országgyülést bezárták, ugy érezhetitek magatokat, mint a hajós a vihar után. Már csak elmehetnék innét; ég a föld talpam alatt.

Javitásainkkal csehül vagyunk, pénzt nem lehet

[1] Akkor az volt a közfelfogás, hogy az alkotmányos Németország egységét a franciák és az oroszok ellen kell majd megvédeni.

kapni, mert mindenki legalább készpénzzel ellátva akar lenni a legrosszabb esetre. A legszükségesebb beruházásokra kell szoritkoznunk. Két napja esik az eső, mi nagyon üdvös repcénkre nézve, mert eső nélkül alig lett volna belőle valami. A kukoricát még nem adtuk el, mert nincs vevő, de az ára még elég magas.

Egész nap egyedül vagyok és igy egészen átengedhetem magamat a rád való édes gondolatoknak. Kevés ember van olyan boldog, mint én!

Élj boldogul, jó angyalom, csókol ezerszer hü

Károlyod.

(Utóirat.) Ma van születésem napja. Megültétek-e, a mint illik? Reménylem, hogy még negyven év mulva is ezt kérdezhetem tőled.

Becsén, 1848 április 14-én.

Édes Lizám!

Leveleim keltén megláthattad, hogy a posta az oka, hogy annyi ideig nem hallottál felőlem, mert én is csak 12-én vettem 9-én kelt leveledet, az „Allgemeine Zeitung" utolsó száma pedig április 4-dikéről való.

Megtakaritásaidnak nagyon örültem, de azért ne hidd, hogy olyan rosszul megy dolgunk, legalább Poldi meg én nagy kanállal eszünk és nem adjuk hat tál ételnél alább, azért legjobb is lesz, ha falura megyünk lakni. Itt jövedelmünkből nagyon jól megélünk és sokról nem kell lemondanunk, mi városban tulságos költséges, sőt évenkint el is tehetünk egy kerek sommát. Ha lehető volna, hogy Claire[1] elhatározza magát a falun való telelésre, akkor te, ha

[1] Rohonczyné.

beállok ezredemhez, gyermekágyad után ide jöhetnél. Ha aztán visszajövök a szabadságharcból, isteni életet fogunk élni. A mi a bekelést illeti, már egészen el vagyok rá készülve s sietek is, hogy haza jussak. E levelem vétele után már ne irj nekem, mert 3—4 nap mulva elutazom innen és nemsokára karjaimba zárom édes kedves Lizuskámat. Sajnos, együttlétünk csak rövid lesz, mert nagyon sürgős már, hogy rendelkezésre álljak. Össze kell szedned, angyalom, egész bátorságodat, hisz fölöttünk őrködik az erős öreg Isten, ki eddig megoltalmazott és ezután sem fog elhagyni.

Ezért nagyon megszomoritott, midőn 9-iki leveledben azt olvastam, hogy mindenfelől ránk szakad a nyomoruság. Csak a vén asszonyok befolyásának, kik szörnyü szerencsétlenségnek nézik, ha egy pár ruhájukkal kevesebbjök lesz, tulajdonithatom, hogy oly bátortalan lettél. Az aristokrátia is tehetne jobbat, mint hogy lamentáljon s haját tépje. És általában nem is tekinthetem a szerencsétlenséget meg nem érdemeltnek. Maga az aristokrátia a leghibásabb benne.

Igenis angyalom, bizzál szilárdul bennem és hagyd a többit kishitüségére. A szerencsétlenség még nem oly nagy, hogy el ne lehetne viselni. Még ha nem is kapunk kárpótlást és egyhamar nem javul a hitel, mégis tisztességesen megélhetünk. A mi pedig

az én bekelésemet illeti ezredemhez, nézz Németországra, hol igen sok férj, kinek nem is hivatalos kötelessége, tisztán hazaszeretetből siet a zászlók alá. Csak bátorság, bátorság, drága angyalom, az Uristen nem tagadhat meg tőled semmit, hát imádkozzál sokszor hozzá s bizalmad vissza fog térni.

Élj boldogul egyetlen Lizám és mindig igy szeresd hü

Károlyodat.

Becsén, 1848 április 18-án.

Édes Lizám!

Valahára meghatározhatom elutazásom napját. Elképzelheted, hogy ujong szivem örömében. Oly boldoggá, tulboldoggá tesz az a gondolat, hogy nemsokára ismét sziveden nyugodhatom, édes, imádott Lizám.

De a dologhoz. Csütörtökön, 20-án utazom el innét és 21-én este Pesten vagyok, hol többfélét el kell látnom az uradalom részére, ugy, hogy 22-én ott maradok. Reménylem, vasárnap, 23-án este 11 órakor kapom az első csókot, mert a reggeli hajóval indulok, mely egy nap elér Pozsonyba, legrosszabb esetben hétfőn reggel vagyok nálad. Látod, nem akarlak meglepni és pedig azért, mert azt hiszem, hogy a viszontlátás kellemes reményében már egy néhány nappal előbb is boldog leszel, ugy, mint én az vagyok, mióta elutazásom napját meghatároztam,

Tegnap egyszerre kaptam három leveledet, április 11., 12. és 13-áról, bár a posta naponkint jő és megy.

Csak igaz lenne Olaszország feladása 300 millió forintért és Radetzky győzelme Itália kardja fölött.[1] Biz isten, a derék sereg megérdemli becsületének ezt a megmentését. De a győzelem után ne legyen elvakultság: ne álljanak elő tulfeszitett követelésekkel, melyeket tartósan ugy sem lehet elérni. Ausztria aztán egészen Németország ügyeinek szentelheti magát és pedig kétszeres hatalommal, ha déli határát Olaszország semlegessége födözi. A Poroszország tulkapásai ellen való kiabálásnak nincs értelme; először is végre kell hajtania Ausztriának a március 15-iki igéreteket és a szövetségi tanácsnál szabadelvü javaslatok dolgában megelőznie mindenkit; aztán meg arra kell iparkodnia, hogy a legnagyobb hadi erővel álljon készen, hogy a küzdelem napján kezében legyen a döntés. Nehéz lesz bizonyára elhomályositania a jól fölfegyverzett és 45 millió tallérnyi kincsesel rendelkező Poroszországot és valószinü, hogy Ausztriának a második szereppel kell beérnie. Én jobb is szeretem igy, mert hiába, Bécsben nem birják beletalálni magokat az alkotmányosságba és ezért nagyon értem, hogy ott folytonos a forrongás.

[1] Károly Albert szardiniai király.

Ilyen belső és külső aléltságban nem szabad várni, hogy a német nemzet különös megtiszteltetésnek veszi, ha Ausztria, történeti emlékek alapján, Németország élére áll. A pillanat Poroszországnak kedvez és katonái már is harcolnak Németország szabadságáért.[1]

Néhány nap előtt Becskereken voltunk a megyegyülésen, hol először szólottak polgárok is, köztük Hugó sógora Mihailovich is, még pedig igen jól és szabadelvüen. Egy pecsovicsnak, ki őt félbe akarta szakitani, odamondta: ön is hallgathat már egyszer, minekünk 800 éven át kellett hallgatnunk, de mától fogva szabad a szavunk és a világ semmi hatalma sem verheti ujra bilincsbe.

Különösen érdekes volt néhány papi szónok, ki mennydörgő filippikában harsogott a papi nőtlenség, a reverenda és a bajusztalanság ellen. A megye csaknem egyhangulag elfogadta, hogy pártját fogja kérelmöknek (coelibatus eltörlése, atilla és bajusz). Több mama a karzaton föltünően nyilvánitotta tetszését.

Élj boldogul, édes angyalom, ezerszer csókol vastag

Károlyod.

[1] Dánia ellen Schleswig-Holstein-ban

Becs, 1848. május 1-én.

Édes Lizám!

Ujságot keveset irhatok innét olyat, mit az ujságokból meg ne tudnál. Olaszországban minden kitünően megy és azt remélik, hogy legközelebb döntő hirek érkeznek onnét a mi javunkra. A dánok becsületes verést kaptak.[1] Végre a Német Miska is egyszer elvesztette türelmét.

Ha a sok, most Bécsben kiaggatott német zászló után itélne az ember, nem lehetne semmit sem kivánni német érzület dolgában, csakhogy sajnos, a zászlókon tul nem megy a dolog. Némelyik egész kényelmesen jár el és egyszerre tüzi ki az osztrák, a császári és a német zászlót. Ha szükséges, aztán könnyen lehet eltávolitani a fölöslegeseket és együtt ülni diadalt a győztes eszmével.

Torontálban s Bácsban már megindult az illir

[1] Altenhof mellett, április 21-én.

tánc. Csak attól félek, hogy Poldi tulságos magyarizmusával veszedelmes helyzetbe juthat. Ugy látszik, hogy eddig csak nemzetiségi a mozgalom és nem fordul az uraságok ellen. Adja Isten, hogy igy maradjon.

Viktor ismét Erdélybe megy, mert teljességgel nem fogadnak el több tisztet (az olasz hadsereghez).

Szerdára ismét nálad leszek és reménylem, hogy távollétem alatt nem zavarták nyugalmadat a zsidók elleni zavargások.[1]

Bécs nem olyan lehangolt és szomoru, mint az emberek hiszik, tegnap nagyon erősen látogatták a Prátert és mára igen szép Práter-kocsizást várnak.

Élj boldogul angyalom, szóval többet, mit irásban nehéz kifejezni.

Csókol ezerszer vastag

Károlyod.

[1] **Vonatkozás a pozsonyi zsidó „kravallokra".**

Pozsony, 1848 julius 5-én.

Kedves Poldi!

Utolsó leveled óta bizonyára javult már Becsén a dolgok állása, legalább az utolsó napokban ismét kedvező hirek érkeznek onnét. Adja Isten, hogy igazak legyenek. Nálunk és a környéken nyugodtan és zavartalanul élünk, csak Bécs zavar néha minket. Azt hiszem, ott nem egyhamar áll helyre a nyugalom, mert az országgyülés, melyet meg akarnak tartani és melyet mégis minduntalan elhalasztanak, már összetétele miatt lehetetlenség. Galiciából csaknem csupa parasztot küldtek, kik egy szót sem tudnak németül. A „Stadt Frankfurt"-szállóban tizen közülök kértek két szobát és mikor értésökre adták, hogy csak két ágy van egy szobában, azt válaszolták, hogy az nem is szükséges, elég, ha szalmát adnak alájuk, mire elutasitották őket. Ezt nevezem aztán igazi népképviseletnek. Különben kijelentik, hogy

készek mindent megtenni, mit Stadion[1] tanácsol. A bécsi s tartomány-választásoknál is szembetünő a kiváló elmék hiánya, de különösen a választók közömbössége, kik csak igen kevesen mentek szavazni. Bizony ez nem válik dicsőségére az osztrákok politikai érettségének, a mint hogy mindjobban kitünik, hogy a dicső vívmányok nagy része nem fakadt a népnek mélyen érzett szükségletéből.

Ehhez még a sajtó rosszhiszemüsége, mely a mig Prágában tartott a harc,[2] mélyen hallgatott és csak miután a veszély elmult, járatja ismét a száját és Windisch-Grätzre (ki mellesleg mondva, egy régi rómaihoz méltóan viselkedett) ontja epéjét. Persze, az olyan ember, kinek érdeme van a haza körül, nem tetszik nekik, mert aztán ő velök is hamar végezhetne.

Frankfurtban János főherceget nagy többséggel megválasztották a birodalom kormányzójának,[3] a szövetségtanács pedig föloszlott. A főkérdés el van döntve. Most az alkotmányhoz fognak, a melynek csak javára válhatik a kommunizmus borzasztó kitörése Párisban és annak szerencsés legyőzése.[4]

[1] Galiciai helytartó, az 1846-iki lengyel mozgalom elfojtója, később belügyminiszter.

[2] Junius 18-án Windisch-Grätz leverte a csehek lázadását. Az ostrom alatt nejét is érte egy golyó.

[3] Junius 27-én.

[4] 1848 junius 25-én Cavaignac által.

De mégis iszonytató, hogy ezt a szociális kérdést mindig csak tulnépesedésünk kiirtásával vagy deportálásával lehet megoldani.

Viktor elég szorgalmasan ir Olaszországból. Ott volt az utolsó ütközeteknél, Montanara-nál, Curtatone-nál, valamint Valenzá-nál és most maga vezeti századát Avioban, Rivolin fölül, hol nemrég egy meglehetős szerencsétlen csetepátéja volt, a mely alkalommal ő fedezte a visszavonulást és sajátkezüleg lelőtt egy piemonti őrnagyot. Küldd meg részére a pénzét, 3330 frtot, most ugy sem vehetjük hasznát a viszonyok miatt. Ha javulnak az állapotok, ismét könnyebben juthatunk pénzhez.

Maradok, mint mindig, hü barátod

Károly.

Pozsony, 1848. julius 24-én.

Kedves Poldi!

— A mai időben ugy sem lehet gondolni a birtok jobb karba hozására. Claire bizonyára megirta, hogy az ég egy egészséges fiuval áldott meg. Liza és a kicsike egészen jól vannak. De te hogy vagy, kedves Poldi, háboru s pusztitás közepett? Nagy figyelemmel olvasom az ujságokat és szeretnék már hallani valamit felőled. Az utolsó hirek nem éppen a legjobbak és ha a nemzetőrség ezentul is oly hősiesen viselkedik, nem sokára nálad lesz a rác főhadiszállás. Pesten, mint tudod, nagy a lelkesedés, csak ugy dobálódznak a százezrekkel és milliókkal s mégsem hiszek benne.

Én legalább olyannak nézem, mint egy adósságcsinálót, ki hogy hitelét helyreállitsa, nagy összegekkel kérkedik. Adja Isten, hogy ne legyen igazam, de én ugy nézem, hogy Kossuth nagy

pártember, de nem nagy államférfiu. De örülnének az angolok, ha olyan pénzügyminiszterük volna, kinek az ördög annyi pénzt küldene a pokolból, bankjegyei fedezetére, a mennyit csak akar. Egyelőre ugy látszik, még megkiméli a poklot. De a nemességnek még tulságos sok a birtoka, az még fizethet.

Hű barátod és sógorod

Károly.

Pozsony, 1848. okt. 1-én.

Édes Lizám!

Itt eddig minden nyugodt, de még nem lehet bizton előre látni, igy marad-e? Mindenesetre azt hiszem, hogy legkésőbb holnapután személyesen határozottat mondhatok.

Pénz dolgában nem állunk valami különösen, ha holnap nem tudom hányadán vagyok, elhozom az ezüstöt Bécsbe. Reménylem, annyira mennyire jól vagy és a gyermekek is. Jelasicsnak hiresztelt veresége hazugság. Ő ismét előrenyomult. A magyar táborban a borzasztó gyilkosság[1] következtében igen nagy a zavar. Nemsokára eldől az egész.

Sokszor csókol hü *Károlyod.*

(Madame la comtesse de Leiningen á Heimburg.)

[1] Lamberg gróf megöletése Budapesten, szept. 29-én.

Pesten, 1848 okt. 27-én.

Édes Lizám!

Utolsó leveledet fölbontva és ismét lepecsételve kaptam meg, mert nevem elegendő ahhoz, hogy mindenféle gyanusitásokkal illessenek. Hadd nyissák ki leveleinket, ha nem volna oly kellemetlen, hogy az ember legbelsőbb és legkedvesebb családi ügyeit kiszolgáltatják a nyilvánosságnak. Hiába, ilyen idő jár, örökké nem tarthat.

Itt a legnagyobb nyugalomban élnek és csak a fölülről jövő hirek inditják meg a kedélyeket. Majd igen jók ezek a hirek, majd meg rosszak és mindenki annyira részt vesz abban, mi történik, hogy az embereken az utcán meglátszik, milyen volt az utolsó értesülés.

Ma végre megkaptam utlevelemet és pedig Becskerekre, hol Vetter ezredes rendelkezésére állitottak. Örülök, hogy ismét látom Poldit. Szegény

nincs valami fényes helyzetben, mert ha nemsokára nem megy oda a külömben már megigért erősités, az utolsó támadás ott erősebben ismétlődhetik. — Igy tengeti az ember életét egy napról a másikra, erős nyugtalanságban s még sem hagyja el a reménység. Én is erősen bizom egy jobb jövőbe s abba, hogy boldogul élünk, bár kissé egyszerübben, mint eddig. Ha egyszer a mostani nehéz válságon átestünk, jobb napok várnak reánk. Akkor neked és gyermekeimnek akarok élni és szerelmedben élvezni a legnagyobb boldogságot.

Holnap gróf Esterházyval elutazom innét. Tehát türelem, mig Becskerekről irhatok.

Élj boldogul jó Lizám és csókold meg a gyermekeket helyettem is. Hü

Károlyod.

Pesten, 1848. október 28-án.

Édes jó Lizám!

Második leveledet ma nagy örömmel vettem és most már pontosabban közölhetem veled terveimet. Alig hogy ide értem, azt hallom, hogy Krisztián[1] ezredének egy zászlóaljával bevonult Temesvárra és ott teljesen végrehajtja az október 3-iki szerencsétlen manifesztumot, minthogy meglehetősen uralkodik a vár parancsnokán. Elképzelheted azt az elkeseredést, mely ellene itt uralkodik, természetes, hogy az ország árulóihoz számitják. Ily viszonyok közt lehetetlen volt nekem ezredemhez mennem.[2] Ezért kihallgatást kértem Mészárostól, ki igen előzékenyen fogadott. Előadtam neki, hogy Magyarországon birtokos vagyok és kell hogy ezt az

[1] Az iró unokatestvére, a nassaui ágból, nagy tehetségü, kemény katona. Előbb ezredes, aztán dandárnok Temesváron, a forradalom után Albrecht főherceg helyettese. Szül. 1812, megh. 1856.

[2] Akkor, mint kapitány, a 31-ik erdélyi Leiningen-ezredhez tartozott.

országot tekintsem hazámnak. Ezért nem akarnék oly ezredbe lépni. mely nem engedelmeskedik a magyar hadügyminiszter parancsának és őt arra kérném: oszszon be a rácokkal és szerbekkel szemben álló hadsereghez. Barátságos biztatása következtében tegnap már irásban benyujtottam folyamodásomat. melynek eredményét legkésőbb holnapután megtudom. Valószinüleg. mint kurir megyek le. Leutazásom napját még majd megirom. Mészáros nagyon udvariasan igy szólt: ajánlatomnak kétszeresen örül. mert én ismét jóvá teszem. a mit nevünk jó hangzásából vesztett Magyarországon. Krisztián viselkedése által. De még őt is menti annyiban. hogy a fölülről jövő alattomos parancsok lehetővé tették az ilyen eljárást.

Becse felől a biztos hirek igy hangzanak: A rácok Lebonc felől támadtak reggel hat órakor és Becsét a Szőlőhegyről ágyukkal lőtték. Becsén az őrséggel együtt csak 750 fegyverfogható férfi volt. mert a becsei és frányovai rácok jeles testvéreikhez csatlakoztak. Esterházy Sándor. ki éppen Poldival volt. azonnal Ó-Becsére sietett. melyet szintén megtámadtak, hogy a figyelmet elvonják Török-Becsétől és megakadályozzák. hogy oda értesitést küldjenek. Esterházyt csaknem elfogták a franyovaiak. Ezalatt a becsei polgárok és csapatok hősiesen védekeztek. de mégis föl kellett adni a város külső részét. hogy

a belváros torlaszai mögött központosulhassanak. Igy aztán délután 2-ig tartott a harc, a mikor megjött az erősités Ó-Becséről és a rácok megszaladtak. Sokat lekaszaboltak a huszárok (kik egyáltalában kitünően harcoltak, szintugy a Mihály-ezred katonái is) és elvették az elrabolt marhát. Poldi könnyü sebet kapott a lábán, Majwald, ki igen jól viselkedett, a karján, Kirschner őrnagy egy lövést arcába; kivágatta a golyót és visszasietett a csatába. A mi részünkről csak öten estek el, de sok volt a sebesült. Borzasztó volt azonban a küzdelem után a magyarok dühe, melyet különben a becsei rácok áruló magaviselete kiment. Több órán át megszünt az engedelmesség minden köteléke és iszonyatos öldöklést vittek véghez. Poldi 250—300-ra teszi a a megöltek számát. Szörnyü. Ez igazi irtó háboru. Esterházy közbenjárására most jelentékeny erősitést küldenek, de ujjászervezik a népfölkelést is, mely azonban már alig lesz meggátolható, hogy nagy kegyetlenségeket el ne kövessen. Kikinda legnagyobb része a lángok martaléka lőn. Mokrin is elégett. A szép bánság már most pusztaság. Gabonánk már ki volt nyomtatva, de szalmánk mind odaégett.

— Ezzel reménylem, te és a gyermekek legalább a legsulyosabb időn átestetek. Nekem teljesen elegendő lesz fizetésem. Erdélyben borzasztó lázadás tört ki az oláhok közt s a szegény üldözött Magyar-

országot mindenfelől hajszolják, de oly erőt s bátorságot fejt ki, mely valóban dicséretre méltó. Perczel Nugent-ot megverte s 700 foglyot ejtett. Muraközt megszállották a magyarok. Philippovich-ot és Roth-ot haditörvényszék elé állitják. Az előbbivel, ki a bán közvetlen parancsa alatt állott, bizonyára majd ugy bánnak, mint hadi fogolylyal, de a másik Hrabovszky alatt állott, midőn ő volt Pétervárad parancsnoka (kitüzte a magyar zászlót) s fölmondta neki az engedelmességet, mi mindenesetre lényegesen rosszabbá teheti helyzetét.

Helén-nel és madame Mère-el [1] beszéltem, az utóbbi engem még mindig az ő kedves jó Leiningenjének nevez.

Élj boldogul, én kedves jó angyalom s tartsd meg vidám, erős bátorságodat, hisz' őrködik fölöttünk a hatalmas Isten, ki nem engedheti, hogy oly szép országot, mint Magyarország, nyomorult sivataggá változtassanak.

Hű, vastag *Károlyod.*

Utóirat: Két napja már ide sem jött posta Bécsből. Ha sürgetik a fegyverek kiszolgáltatását, add oda, isten nevében.

(A boritékon: „a honvédelmi bizottmány rendeletéből fölbontatott.)

[1] Liza nagynénje ki őt fölnevelte.

Pesten, 1848 október 20-án.

Édes Lizám!

Elutazásom azért késett máig, mert csak holnap indul a hajó Szolnokról; ha mindjárt tudtam volna, hogy annyi ideig kell majd itt vesztegelnem, még egyszer visszamentem volna hozzád, hogy téged és a gyermekeket megcsókoljalak. Becséről csak annyit, hogy jobban elsáncolják s erősitést küldtek oda, mert végre belátták e pont fontosságát, mivel ha az ellenség elfoglalná, először is meg volna szakitva az összeköttetés a Tiszán inneni és tuli táborok közt, aztán meg elvágnák a becskereki tábor visszavonulását is. Egy pár hatfontos ágyut is odaküldtek, aztán meg lemegy innét négy zászlóalj. Mialatt a mieink igy megkettőztetik erejöket, mégis ugy látszik, mintha azon a vidéken lehető volna a békés megegyezés. Poldi ugyanis az utolsó ütközet után mindjárt az ellenséges táborban járt és ugy találta, hogy ott is

belefáradtak a hosszu háboruba, de még mindig nagyon fanatizáltak, mert azt hiszik, el akarják venni nyelvöket és vallásukat. Még nem tudták, hogy Jellasich átszökött Magyarország határain, ellenkezőleg erősen hitték, hogy bevonult Budára. Midőn végre meggyőzték őket az igazról, nagyon levertek voltak és azt mondták, hogy nagyon megcsalták őket. Már is eljött egy küldöttségük Ó-Becsére, hogy Beöthyvel (Ödön) a béke felől tárgyaljon s azt hiszem, ha általános amnesztiát kapnak, nemsokára meghódolnak. A sajkások is ide küldték auditorjukat békés előterjesztésekkel. Adja Isten áldását hozzá.

Főnököm, Vetter, tábornok lett, de azért Becskereken marad mint főparancsnok, min nagyon örülök, mert ő kitünő ember. Mit szól F. ahhoz, hogy Magyarországot szolgálom?[1] Az ördög küzdjön meggyőződése ellen és inkább érjen engem bármi, semhogy rablókkal együtt harcoljak egy addig békés nemzet ellen. Nem mondhatom, mennyire megvetem az uralkodó párt nyomorult üzelmeit és milyen nevetségesnek tartom azt a Jellasich-ot, ki azt hiszi, hogy oly könnyü Napoleon-nak lenni. Mennyire kiri siralmas hiusága, ha többek előtt igy nyilatkozik: elérhetetlen nagy az én állásom, egész Európa reám tekint. Wenckheim Béla jelen volt ennél, ő beszélte

[1] Valószinüleg gróf Pejachevich Fanny-t érti, kivel belső barátságban éltek.

el ezt nekem, mi teljes záloga annak, hogy igaz. Igenis, egész Európa ujjal mutat reá. Csillaga letünt és egyhamar nem világit már.

Nincs fogalmad arról, minő lelkesedés és mégis minő nyugalom uralkodik itt. Meg vagyok győződve arról, hogy az udvar azon az uton, melyen most jár, nem ér sikert, bármennyi is a hadserege. Mellettünk állanak azok az eszmék, melyek jelenleg teljes hatalommal uralkodnak a népeken és a katonák szivét sem hagyják érintetlen. E mellett szól, hogy még a Windisch-Grätz parancsnoksága alatt álló csapatok sem mind megbizhatók. Bécs előtt dől el sorsa az én kedves Németországomnak is és ezerszeres a boldogságom, hogy nekem nem kell hazám ellen harcolnom, mint annyi sok másnak. Tegnap hire jött egy elővédi ütközetnek, melyben Schwarzenberg Felix-et visszaverték. Adja Isten, hogy gyorsan és reánk nézve szerencsésen bekövetkezzék a döntés.

Mily nevetséges még mindig az udvar viselkedése, többek között kitünik abból is, hogy a császár, miután 16-án kijelentette, hogy Magyarország lázadásban leledzik és minden magyar rebellis, október 17-én ismét ir magyar hadügyminiszterének és megerősiti az általa fölterjesztett kinevezéseket. Ez által tehát törvényesnek ismeri el ezt a minisztériumot és azokat jelenti ki rebelliseknek, kik nem engedel-

meskednek neki. Mit szólsz ehhez? Tán azt remélik, ha netán rosszul menne a dolog, ezáltal alárendelt vállakra hárithatják a felelősséget.

Most pedig élj boldogul, drága angyalom, sokszor csókol téged és a gyermekeket hű

Károlyod.

Becsén, 1848. nov. 4-én.

Édes Lizám!

Tehát szerencsésen megérkeztem Becsére és sietek pár szót váltani veled, angyalom. Pestről Esterházyval és Szápáry Gézával utaztam el, kit a Hannover-huszárokhoz osztottak be. Kár, hogy a gőzhajón való utazást választottuk, másfél napunk kellett Szolnokról Szegedre. Szegedről pedig kocsin kellett utaznunk, mert a szegedi hajó nem várt reánk.

Becse egész tábor. A kis házban, melyben laktunk, van a főőrség és a lőszerraktár stb., a ház előtt két kis kétfontos sajkás-ágyun és egy egyfontos vaságyun kivül áll még két hatfontos ágyu és egy hétfontos tarack (Haubitze); jobbra a kikötő felé egy barikád emelkedik, széles árokkal és palánkkal (paliszád), a másik a kutnál a templom mögött, a harmadik a fő-utcán, a negyedik a második

hosszu-utcán, az ötödik a Papich-háznál. A Tisza mellett, a fürdőház környékén egy föld-sáncot emeltek. Ezenfelül az egész Becsét őrök övezik. A rácok sohasem veszik majd be rendes katonaság nélkül. De azért mindig ki vagyunk téve e kutyák támadásának, mert hadi erőnk sokkal gyengébb, semhogy támadólag léphetnénk fel.

Átok azokra, kik ezt a gyalázatos háborut előidézték. Ha csak egy napig van itt az ember, meg kell szünnie benne minden tekintetnek, minden ragaszkodásnak az előbbi viszonyokhoz, itt látni teljesen a bukott osztrák kormány gyalázatosságát. Hálát adok Istenemnek, hogy nem próbáltam előbb belépni ezredembe, különben most meggyőződésem s Magyarország ellen kellene harcolnom, vagy pedig titkon elhagynom csapatomat, mert kvietálást többé nem fogadnak el. Rickel őrnagy, ki voltaképp zászlóalj-parancsnokom, máris benyomul Magyarországba és Temesvárral iparkodik egyesülni. Azt remélik, hogy Arad várát beveszik, mert az őrség egy része velünk ért egyet. Temesváron is részben Magyarország felé hajlik a Leiningen-ezred hangulata. Krisztián örvény szélén jár; vajha Isten idejében nyitná föl szemét. Ha a mi részünkön volna, bizony sok ezerrel fölérne. Szomoru következése a hitetlen fejedelmi politikának, hogy közel rokonoknak egymás ellen kell harcolniok.

De el a sötét képekkel. El van vetve a kocka, az én sorsom Magyarországéval együtt jut dülőre. Mily vigasztaló rám nézve, hogy nézeteim e pontban megegyeznek a tieiddel. Tehát csak bátorság, hőn szeretett, drága Lizám. Isten nem hagyhatja el az igaz ügyet.

Borzasztók az utolsó harc részletei.[1] A nemes Poldi szép lelke akkor is nyilvánult. Sok embernek ő mentette meg életét. Frányova elpusztitására kiadták a parancsot, de a borzasztó parancsnak nem akadt végrehajtója. Pedig ki tudja, nem bánjuk-e meg nemsokára ezt az elnézést, mert a rác nem tudja, mi a hála.

Nem mondhatom, minő nehezemre esik a távollét tőled és a gyermekektől, pedig most még csak a kezdetén vagyunk. De már most is minden szenvedés és nélkülözés mögött ott áll azon boldog napnak vigasztaló gondolata, melyen ismét együtt leszünk. Isten őrizzen meg téged és a gyermekeket, érted él hü szerelemben

Károlyod.

[1] Török-Becsét okt. 13-án megtámadták a rácok. A védelem vezetője Rohonczy Lipót nemzetőrségi őrnagy, az író sógora volt.

Becskereken, 1848. november 6-án.

Édes drága Lizám!

Végre megérkeztem rendeltetésem helyére s szorgalmasan taposom a becskereki sarat. Kiss tábornok előzékeny nyájassággal fogadott, de még nem értesitett arról, mikép fog alkalmazni, azt hiszem, itt hagy a főhadiszállásom. Én csaknem jobb szeretném, ha beosztanának valamelyik csapathoz. Ha az idő nem javul és nem lesz hosszabban szép időnk, egy darabig azt hiszem, nyugszik a fegyver. Tegnap és tegnapelőtt oly erősen szakadt az eső, hogy máris lehetetlen ágyukkal valamihez fogni. Legközelebb még négy honvédzászlóaljat kapunk és akkor lehetséges, hogy még egyszer támadunk. Adja Isten! Arról is szólnak, hogy a sorezredeket kiegészitik, mert utoljára is belátják, hogy minden alkalommal mégis a gyülölt fecskefarkok[1] végeztek legtöbbet.

[1] A régi osztrák katonaruha. Fejér frakkot viseltek a magyar gyalog ezredek is.

Bármennyire foglalkoztat uj életpályám, mégis csak egy gondolat uralkodik a többi fölött. Minél tovább vagyok tőled távol, annál erősebbé válik utánad való sóvárgásom. Nincs hőbb óhajtásom, mint az: vajha véget érne ez a valamennyinél szerencsétlenebb háboru, mert az Istenre mondom, ez a harc nem olyan, a minőben öröme telhetnék a becsületes katonának; ez irtó háboru.

Naponkint több szekér, tele ráccal, többnyire nőkkel és gyermekkel odajő, előörseinkhez és a nyomorultak kérve kérik, fogják el őket, mert a rác táborban éhen kell halniok. Halványon, csonttá, bőrré aszva egy darab kenyeret kérnek a katonáktól és azt farkas-éhséggel falják. A katonai parancsnokságok befogadják e szegény szökevényeket, a polgári hatóság ellenben valamennyit kiirtaná, ha lehetne. Számtalan rácot akasztottak már föl, ma is kivégeztek hármat. Nem akarom kutatni, vajjon ez-e a legjobb módja az ő meghódoltatásuknak; engem utálat fog el az ilyen eljárás szemlélésénél.

Különben, a ki rosz magyar, jöjjön ide, majd őt is eltölti a harag azon átkozottak ellen, kik ez irtóháboruban jó eszközt látnak káros céljaik elérésére. Tekintsetek a bánság füstölgő romjaira, hallgassátok elképedve a hajléktalan, éhenhaló nők és gyermekek jajgatását, nézzétek a meg nem müvelt mezőket, a még temetetlen fekvő hullákat s aztán

kérdezzétek, maradhat-e egy becsületes ember lelkében, ki ez iszonyatosságokat látta, még egy szikrányi ragaszkodás azon dinasztia iránt, mely gyujtogatókat s rablókat tett cinkostársaivá. Mert Istenre mondom, nem nemzetiségök érzete hajtotta e hordákat a harcba.

Isten őrizzen, drága jó Lizám, téged és a gyermekeket csókolva maradok

hü Károlyod.

Becsén, 1848. nov. 12.

Édes drága Lizám!

Tegnap érkeztem ide Poldi látogatására, mert Becskereken most nem akad semmi dolog, mivel mint már irtam, az utak semmi harci müveletre nem használhatók, másrészt meg alkudoznak is a rácokkal, ugy, hogy e percben minden nyugszik. Utban ide találkoztam 200 fogoly ráccal és több száz szarvasmarhával, melyeket az ellenséges táborból hajtottak el. A foglyok kijelentették, hogy inkább vannak itt fogságban, mint odaát szabadon, mert már nem viselhetik el a nyomoruságot. Leirhatatlan volt e szegény emberek nyomora, kik elcsábitva otthagyták vagyonukat és most éhen vesznek. Rongyosan, halványan, lefogyva jártak, örök szégyenére azoknak, kik ezt a háborut, valamennyi közt a legiszonyubbat előidézték. A borzasztó polgárháboru minden iszonyához most egy uj ostor is járul, a

kolera, mely több áldozatot követel, mint a harc, különösen a rácok közül.

A mi engem illet, testileg állandóan jól érzem magamat, de annál rosszabbul morális tekintetben. Hiába, bizalmatlanok nevem iránt és csak valamely különös tettem Magyarország érdekében semmisithetné meg ezt a gyanut. Ez pedig a mai viszonyok közt alig lehetséges, mert tettek éppen nem történnek. Szerencsétlen viszonyok, midőn eseményekben anynyira gazdag időben nem akad hatásköre a jó és őszinte akaratnak. Ez az állapot sokkal nyomasztóbb, semhogy sokáig kibirhatnám, elpusztitana a rossz kedv. Azért a gyönyörüségért, hogy Becskereken uniformisban feszithessek, nem hagytam el a legboldogabb állapotot, melyben halandó élhet. Mostani tétlenségemben még jobban emészt az utánad való epedés. Azért az áldozatért, hogy te tőled, angyalom, elszakadtam, csak valami hasznos foglalkozásom adhatna némileg kárpótlást. Ha tovább is tartana a fegyverszünet, más, óhajtásomnak megfelelőbb alkalmazást keresek, s ha az nem megy, hazamegyek hozzád s szegre akasztom kardomat.

Ezen belső zavaromhoz s elégedetlenségemhez járul még, hogy 12 napja egy sort sem kaptam, mely hogyléted és a gyermekeké felől megnyugtatna, pedig ez a nyolcadik levél, melyet neked

távozásom óta irok. De nem téged vádollak, hanem a postákat, melyek persze ily zürzavaros időben kijöttek a rendes kerékvágásból. Kétszeresen fájdalmas ez a bizonytalanság sorsod felől e pillanatban, midőn Bécs bukása után talán már Pozsonyt fenyegeti az ellenség. Isten óvja szegény Magyarországot.

— Egy szóval, takarékoskodnunk kell, mennyire csak lehet.

Isten veled édes Lizám, irj csak szorgalmasan, egyszer majd csak megkapom a levelet.

Téged s a gyermekeket csókollak.

Hű Károlyod.

Becskerek, 1848 nov. 17-én.

Édes jó Lizám!

Végre, tizenhét nap óta az első hirek felőled, de sajnos, az utolsó is november 3-áról való. Mi minden nem történhetett ezen hosszu idő óta. Mégis már rég élveztem olyan boldogságot, mint abban a pillanatban, midőn édes kedves soraidat olvastam. Most csak keveset irhatok, mert néhány óra mulva elindulok Gergely őrnagy mozgó hadoszlopával és tán öt-hat napig elmaradok. Hála Istennek, hogy megszünik a henyélés, igazán már igen rosszkedvü lettem belé.

Hazafias érzésed megvigasztalására mondhatom, hogy ugy a sorkatonaságnak, mint a honvédségnek vitézsége olyan, minőt csak kivánni lehet. Az utóbbiak nemrég ismét rohammal elfoglaltak egy rác tábort és több százat levágtak. Csak legyen időnk a tavaszig, szárazra jutunk.

Gondolatban téged s a gyerekeket ezerszer csókolom, maradok hü *Károlyod.*

Becskerek, 1848. nov. 25-én.

Édes jó Lizám!

Tegnap este visszaérkeztem hat napi hadi vállalatomtól s már örvendtem, hogy több levelet is találok tőled. De fájdalom, a szivem csalódást szerzett nekem. Nov. 3-iki leveled óta egy betüd, egy hired sem jött; ez már kétségbeejtő. De hála Istennek, tudom, hogy nem te vagy ebben a hibás és csak a magam nevemet vádolhatom. Ez okozza azt a kellemetlenséget, hogy minden levelemet fölbontják s nyolc napig visszatartják Pesten. Reménylem, az én leveleim pontosabban érkeznek hozzád és neked nem kell azon kinszenvedést elviselned, mint nekem.

De térjünk hadmenetemre. Elképzelheted örömömet, midőn Vetter tábornok az ebédnél igy szólt hozzám: Holnap egy portyázó csapatot küldök Temesvár felé Gergely őrnagy vezetése alatt, hogy egyesüljön egy már előbb elküldött kis hadosz-

tálylyal. Ennek feladata a Temesvárból kiküldött kis hadcsapatok elkergetése és azon vidék oláh helységeinek uj behódoltatása. Ön mint vezérkari tiszt van beosztva az őrnagy ur mellé. — Állott a mi kis seregünk, 300 gyaloghonvédből, 72 lovasból (Hunyadi-huszárok) és két hatfontos ágyuból. Minthogy errefelé mindig szekereken szállitják a katonaságot, már első nap Módosra értünk, honnét meg kellett inditanunk müveleteinket Csákova ellen. Az utóbbi helységet vagy várost, mert igen nagy, kétharmad részben rácok és oláhok lakják, kiket a temesvári őrség iparkodott a maga részére megnyerni, de a kik voltakép magok sem tudják mit akarnak; egy harmada pedig többnyire sváb, kik erre mindenütt félénkségök által válnak ki. Gergely őrnagy azt a hibát követte el, nézetem szerint és tanácsom ellenére, hogy 30 embert előre küldött szálláscsinálónak. (Én ugyanis éjjel akartam elindulni és hajnalra érni Csákovára.) A kiküldötteket a kiállitott őrök „wer-da"-val s puskalövésekkel fogadták, ugy, hogy ők, abban a hiszemben, hogy ott sorkatonaság állomásozik, Gádig visszavonultak és jelentést tettek. Igy érkezésünk el volt árulva s már alig volt lehetséges a cinkosok meglepése. Késedelmező intézkedések miatt csak egy órakor értünk Csákova elé, hol csak ugy hemzsegett a fegyveres parasztság. Itt jó szolgálatot

tett kitünő távcsövem, vele megláttam, hogy jobb oldalunkon, Gilád felé, szintén több száz fegyveres gyülekezik és hátban fenyeget minket. Gergely őrnagy engem a csapat felével Gilád felé küldött, maga meg Csákova ellen nyomult, mely azonban csakhamar meghódolt, mire az őrnagy a többi csapattal is utánam jött és maga vezette a támadást Gilád ellen. Négy huszárral körülbelül 200 lépésnyire a helységtől előre lovagoltam és meggyőződtem arról, hogy csak fegyveres parasztok állanak szemben velünk. Egy ágyulövés s mind eltünik. A csatárokkal (Plänkler) benyomultam a faluba és csak azt sajnáltam, hogy nem találtam külömb ellenségre.

Itt aztán olyan munka kezdődött, mely utálattal töltött el. Egy pár pillanat mulva több helyen is égett a falu, az emberek hozzáfogtak a rabláshoz és más kihágások elkövetéséhez. Nagy bajjal sikerült a tüzvészt megállitanunk. Pedig a büntetésre rászolgáltak, mert ezek a gaz oláhok minden nap halállal fenyegetik a köztük lakó szegény magyarokat. Mikor a faluból lassan visszalovagoltam, egy tiszt 30 foglyot hozott, igazán nyomoruságos alakokat. A mint hozzám érkeztek, oláhul odakiáltott nekik (igy beszélték nekem később): térdre azon ur előtt! Csókoljátok lova lábának a porát! Ezen kikelve magamból, megvető pillantás vetettem a tisztre és elnyargaltam.

A mennyire rosszalnom kell az ilyes dolgokat, viszont annyira meg kell dicsérnem még nem is rendes csapataink vitézségét. Ezek az emberek nem is tudják, mi a félelem. Este felé négykor értünk Csákovára, hol fehér és nemzeti zászlókkal fogadtak. Sajnos, a főcinkosok már eltüntek, ugy hogy csak három erősen kompromittált embert foghattunk el.

Azonfelül még két napig tétlenül kellett ott ülnünk, hogy elszállitsunk 4000 mérő zabot. Itt ismerkedtem meg a hires Rózsa Sándorral, ki a legnyugodtabb, legflegmatikusabb ember a földön, de rendkivül bátor. Ez a két elvesztett nap meghiusitotta további tetteinket, mert Uj-Pécsre menet azt a parancsot vettük, hogy tüstént menjünk vissza Becskerekre.

Vetter tegnap megigérte, hogy gyakran fogja hasznomat venni, miért nagyon hálás leszek. Külömben azt hiszem, hogy nemsokára nagyobb vállalatba fogunk és a felől, hogy győzünk, az utolsó baka is meg van győződve. Csákován ugyancsak elbámultak az emberek azon, hogy a magyarok részén van egy Leiningen gróf. Krisztián eddig már tudhatja, milyen közel jártam hozzá. Az ő helyzete sem valami kellemes, mert a Rukavina- és Leiningen-ezredek nem egészen megbizhatók. Azonfelül pedig pusztitó betegségek gyöngitik napról-napra az ottani őrséget. Csak

a tavaszig nyerjünk időt s szárazra jutunk, Windisch-Grätz ellenére is. Poldi néhány napra Pestre ment, tán majd jó hireket hoz tőled.

Isten veled jó angyalom, téged és a gyermekeket csókolva

Károlyod.

Becskereken, 1848. nov. 26-án.

Édes jó Lizám!

Ismét elmult egy nap és tőled semmi hir. Most már kezdem megsokalni a dolgot. Ha még igy tart egy darabig, ajánlom magamat és megyek hozzád. Tegnap átadták nekem a 10. honvédzászlóalj egy századának parancsnokságát, mi annál kellemesebb rám nézve, mert igy begyakorolom a magyar vezényszót s nemsokára őrnagyi állásért folyamodhatom. Ez egyike ama két századnak, melyekkel nemrég Giládot megszállottam. A tisztek és a legénység ismernek, mi föllépésemet végtelenül megkönnyiti. Gergely őrnagy, nagyon jóravaló, jó modoru ember és több igen derék tiszt szivesen fogadták hozzájuk való beosztásomat. Holnap megyünk Zsigmondfalvára, hol az előőrsi szolgálat vár ránk. Igy hát pár hétre bucsut veszek a kedves Becskerektől s csak azt sajnálom, hogy ott majd nem küldhetek minden nap

a postára. De viszont ott meg nem leszek kitéve minden nap oly keserves csalódásnak. Pozsonyban van-e kolera? Itt sok áldozatot ragad el, igy nemrég egy fiatal, derék tisztet. Szomoru végzet olyankor, mikor ezer meg ezer golyó vágyva keres nemes célt, egy csunya dögvész által pusztulni el. Eddig igen jól megy dolgom és olyan derekasan viselkedem, hogy nagy örömöd telhetnék benne.

Tegnapelőtt egy zászlóalj jött erősitésünkre, szép, erős legények, de még nincsenek begyakorolva, De ezekből hihetetlen gyorsan válik katona és gyönyörüen verekszenek. Igy többek között a 9. honvédzászlóalj Versecen kiállhat bármely régi csapattal. Ugy mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek, hanem vadul nekimennek az ellenségnek és a puska tusával verik le. A rácok és szerviánusok annyira félnek tőlök, hogy egy patrol elől elszalad száz rác is. Zsigmondfalváról mindennap irok, ha nem vagyok előörsön. Most pedig élj boldogul és szeress. Csak hamar egy levelet. Hü

Károlyod.

Becskereken, 1848. nov. 27-én.

Édes jó Lizám!

Ma Zsigmondfalvára megyek előörsre. Azaz a mi zászlóaljunk lesz ott az őrség és minden 5. nap az én századomra kerül a sor, hogy előörsi szolgálatot tegyen. Az élet ott nem lesz a legkellemesebb, ellenben lesz majd elég időm, hogy a magyar szolgálati szabályzatban szorgalmasan gyakoroljam magamat és neked angyalom, igen gyakran irhassak. Minden oldalról nagyon rábeszélnek, hogy a honvédekhez osztassam be magamat. Vetter tábornok maga is pártolja majd folyamodásomat. Már megbarátkoztam az eszmével és azt gondolom, nem is volna rossz, ha előrelépésem által közeledbe juthatnék, mert itt ugy sem találok zászlóaljra. Persze, hogy sokkal jobb volna, ha időről-időre láthatnálak, mig itt minden nap keserü csalódással jövök haza a postáról.

Erdélyben akciáink kissé hanyatlottak. Az a

szándék, hogy (a császáriak) onnét Araddal s Temesvárral lépjenek érintkezésbe. Ha ez sikerül, a mi állásunk itt igen nehézzé válhatik. De én a legjobbat reménylem. A temesváriakban nincs meg az a bátorság, mely minket lelkesit. Nekik be kell csukni katonáikat, hogy el ne szökjenek. Különösen a Leiningen és Rukavina-ezredekben vannak sokan, kik velünk tartanak.

Szerencse, hogy elmegyek innét, mert ma elkergetett Vojnich alezredes, kinek szállásában laktam eddig. Ezentul Parchetich házában lakom. Kellemes lakás egy szegény szalmaözvegy embernek, mert szép két menyecske lakik benne.

Csak tudnám, hogy megkaptad E.-től a pénzt, mert mindig attól félek, hogy kifogysz a pénzből. Isten veled édes Lizám, csókold meg sokszor a gyerekeket helyettem is. Hü

Károlyod.

Ez a levél a belügyminiszteri elnöki pecséttel van lepecsételve. Tehát fölbontották.

Zsigmondfalva, 1848 november 28-án.

Édes jó Lizám!

Tegnap érkeztem Zsigmondfalvára és átvettem a nekem szánt századot. A magyar nyelvü vezetéssel jobban megy a dolog, mint hittem. Embereim nagy örömmel üdvözöltek.

Holnapután elhatározó nap lesz, mindenfelől támadni fogunk. — Ne busulj angyalom, őrködik fölöttünk az örökkévaló Isten. Semmi esetre sem kapod meg ezt a levelet előbb, mint azt, melyet majd a csata után irok. Ha győzünk, adja isten, nagy lesz a sikerünk. Az én sorsom is földerül majd e nappal, mert reménylem, lesz majd akkor jó okom arra, hogy Pozsonyba mehessek. De bármi történjék, képed lebeg majd körülöttem az ágyuk dörgése közepett, ajkaim nevedet rebegik ájtatos imában. Isten áldjon meg, drága angyalom, téged s kedves gyermekeimet.

Most még egyszer Isten veled. Ha Isten kegyesen néz le rám, nemsokára viszont látjuk egymást, mert itt nincs maradásom. Pesten majd lépéseket teszek további életpályám dolgában és megtakaritok annyi időt, hogy ismét néhány boldog órát tölthessek veled.

Életem, érzésem, gondolatom, csak neked és a szabadságnak van föntartva s Isten kezében van. Még egyszer, élj boldogul, holtig hü

Károlyod.

Zsigmondfalva, **1848. december 1-én.**

Tegnap és tegnapelőtt szerencsétlenül jártunk, mert sürü köd boritotta négy napon át áthatatlanul a földet, ugy, hogy hadoszlopaink egymást keresztezték és embereink egyszer egymásra tüzeltek. Tegnap nehéz szivvel tértünk vissza, miután meggyőződtünk, hogy semmit se tehetünk. Jövő levelemben leirom egész expediciónkat, mely borzasztó fáradtsággal járt. A te vastag, kényelmes Károlyod pompásan elviseli. Még mindig nov. 3-iki leveled az utolsó, melyet megkaptam. De bárminő türelmetlenné tesz a felőled való hirek elmaradása, bizalmam, hogy nem történhetik bajod, meg nem rendül. Ma annyira ki vagyok merülve, hogy többet nem irhatok.

(E levél fölébe van irva): Mindenekelőtt: sze-

rencsésen visszaérkeztem az expedicióból és feltörtem ezt a levelet, hogy még egy pár sort irhassak.

(E levél boritékán kettős pecsét van: Leiningené, a fejedelmi koronával és a belügyminiszter elnöki irodájáé. Ezt a levelet is feltörték tehát Pesten.)

Zsigmondfalván, 1848 dec. 4-én.

Édes jó Lizám!

Igéretem szerint elbeszélem utolsó hadmenetünket, mert bármily eredménytelen volt, legalább tapasztalás dolgában nagyon gazdagitott. November 28-ika volt, mikor parancsot vettünk, hogy másnap egy órakor induljunk el. A meghatározott órában el is indultunk, a legnagyobb ködben és pedig hét század, két svadrony és négy tizenkétfontos ágyu. Mi alkottuk a második hadoszlopot és föladatunk az volt, hogy arcban támadjuk az ellenséget, azaz a tomasováci sáncokat, vagy legalább megakadályozzuk, hogy hátban és szárnyain erősithesse magát. A megkerülés eszközlése végett a 4. hadoszlopnak még az nap el kelle foglalnia Orlovátot és ott hidat veretni a Temesen. Ezt a hadoszlopot a derék Appel alezredes, az én régi Don Miguel-ezredemből, vezette. A 3. hadoszlopnak az orlováti

hidat kelle megszállnia, az 5-iknek tőlünk balra müködnie, az 1-nek pedig Botost elfoglalni. Ha jobban kedvez az időjárás, kétségtelenül végre is hajtjuk a tervet. 29-én 1-kor tehát elindult hadoszlopunk, Voinich alezredes vezetése alatt. (A bucsunál Ferenc nagyon meg volt hatva s kért, ne legyek nagyon heves, mert mi lesz a grófnéból, ha grófi méltóságodnak baja esik.) Jól esik nekem, hogy e pillanatban oly barátságosan szólt valaki hozzám, annál is inkább, mert Ferenc, egy csunya kihágása miatt, nemrég Párdányon kemény fenyitésemet vonta magára.

Minthogy az a kapitány, kinek századát átvettem, beteg létére, dicséretes nagyravágyásból nem akart a hadmenettől elmaradni, megint futárszolgálatot kellett végeznem. Két óra mulva a nagy országuton Orlovát felé jutottunk, hol épen Becskerek felől jelentékeny hadierő vonult el. Közvetlenül azután megérkezett Vetter tábornok is, kit zajos éljenzéssel fogadtak. Valamivel utóbb ismét eltértünk az országuttól, jobb felé huzódva, olyan sürü ködben, hogy ötven lépésnyire sem lehetett látni. Ezáltal esett meg aztán, hogy bár két ugynevezett vezérkari tiszt volt velünk, mégis ugy eltévedtünk, hogy a már megtett ut nagy részét visszafelé kellett ujra megtennünk, hogy aztán ismét az orlováti országuton haladjunk előre. Végre nyolc órai menet után

Orlovát közelébe értünk este kilenc órakor és készültünk a nyilt mezőn való táborozásra (bivouac). Nem volt szabad tüzet raknunk, nem volt mit ennünk, az időjárás hideg és nedves; nem képzelheted el, mily kellemes volt helyzetünk. Oly sürü volt a sötétség, hogy a szó szoros értelmében egymásnak mentünk. Alig állitottuk ki előörseinket, alig kezdték a huszárok lovaikat etetni, mikor már lőttek is előőrseinkre.

A legrövidebb idő alatt mindenki lóra pattan és hadi rendbe áll, de akkor sem láttunk tovább, mint 30 lépésnyire. Sajnos, az a katona, kire lovamat biztam, hirtelen megbetegedett, (Ferenc Zsigmondfalván maradt) utóbb kisült, hogy kolerába esett, ugy, hogy magamnak kellett lovamról gondoskodni, azaz etetni és minden riadónál a sötétben fölnyergelni, mi bizony nem valami gyorsan ment. Szerencsére mind e fölriadásunkat vak lárma okozta, egyszer sem támadtak meg. Voinich alezredes, ki Orlovát felé lovagolt, egész éjjel nem érkezett vissza. Visszatértében eltévedt s csak kimondhatatlan fáradalmak után, folyton környezve a veszedelemtől, hogy az ellenség elfogja, bukkant rá táborunkra, mikor már elveszettnek véltük őt. A legőszintébb örömmel fogadtuk.

Soha sem felejtem el ezt az éjjelt. Ferenc megfeledkezett arról, hogy velem adja a bundámat, ugy,

hogy a nedves földön kellett feküdnöm s fáztam, mint a kutya. Végre megvirradt, ha a ködös félsötétséget szabad igy nevezni és mi Orlovátnál csatarendbe álltunk. Itt vagy 2 óra hosszat vártuk a szép időt s mikor Vetter végre meggyőződött, hogy lehetetlen a támadás, kiadta a parancsot, hogy térjünk vissza állomásainkba. Miután ismét 8 óra hosszat ültünk lóháton, ismét Zsigmondfalvára értünk, fáradtan és rossz kedvvel, mert hiába állottunk ki ennyi fáradtságot s még csak fütyülni sem hallottunk egy ellenséges golyót.

Tegnap végre megkaptam kedves leveleidet, melyek november 18-áig érnek. Mennyi vigasztalást nyujtasz te nekem, jó Lizám, ebben a komoly időben. De hálás vagyok szilárd bizalmadért és rendithetetlen bátorságodért! Csak igy felelhetek meg nyugton és önbizalommal kötelességemnek. Holnap vagy holnapután valószinüleg ujra megkezdjük Tomasovác megrohanását. Égek a vágytól, hogy uj bajtársaimnak megmutathassam, hogy életemmel és véremmel küzdök ügyükért.

Mert meg kell vallanom, ha nem sokára nem történik valami, mai viszonyaim közt nem birom tovább. Szemben mind barátságos és előzékeny irántam, de a hátam mögött ellenem dolgoznak, ugy hogy már századom altisztjeinél is nyomára akadtam az ellenem való gyanunak. Ma azt kivánta

a tisztikar egy része, hogy tegyem le az esküt az alkotmányra, azon biztos reményben, hogy én majd megtagadom. Egy szóval, a jó emberek attól félnek, hogy utjában állhatok előmenetelöknek.

De mindez nem térithetne el eddig kezdett utamtól, ha nem kellene attól tartanom, hogy Gergely őrnagyot, ki naponkint kiteszi magát értem, ferde helyzetbe hozom tiszti karával szemben. Azt reméltem, hogy kitartásom és erős akaratom legyőz minden bizalmatlanságot, de napról-napra jobban belátom ennek lehetetlenségét.

Isten veled édes Lizám, nemsokára nálad vagyok, az utánam vágyódó kis Lizának vigasztalására.

Hü Károlyod.

Utolsó vállalatunknál az volt a szándék, hogy minden ponton támadjunk Fehértemplomig. Csak egy hadosztály támadása sikerült. Elfoglalta az ugynevezett ördöghidját, 3 ágyut, egy 12-est s két 6 fontost kézre keritett 1000 löveggel stb. stb. Igen szép siker.

Zsigmondfalván, 1848. december 7-én.

Édes jó Lizám!

A tomasováci csata, vagy inkább roham megesett, de sajnos, reánk nézve balul ütött ki. De hadd beszéljem el sorban e szomoru nap eseményeit.

Multkori, a rossz időjárás által meghiusitott támadásunk most körülbelül ugyanazon a módon ismétlődött, még pedig a lehető legszebb időben. Éjjelre azonban nem szállottunk szabad ég alatt táborba, hanem már éjfélután 1-kor elindultunk innét. Csillagos, hideg éjjel volt és annál jobban éreztük a fagyot, mert gyakran félóráig, sőt tovább is meg kellett állanunk egy helyen. Végre, napkelte felé kifejlesztettük harcvonalunkat körülbelül egy órányira Tomasováctól. De mivel a megkerüléssel megbizott hadoszlop, melynek Orlovátnál hidat kellett vernie, hogy a Temesen átkelhessen, továbbá a tőlünk balra müködő két hadoszlop még nem

nyomultak eléggé előre, nekünk is vagy két óra hosszat be kellett érnünk azzal, hogy messziről nézzük az ellenséges sáncokat. Már elég magasan állott a nap, midőn balszárnyunk felöl eldördült az első ágyulövés. Az ellenség ezt csak gyöngén viszonozta. Zászlóaljunk szakaszos tömegekben állott, én egy századommal, mert a másik nem volt ott, a tartalékot vezettem. Embereim ezen egyre zugolódtak és csak azon biztositásommal, hogy annak idején majd elővezetem őket, tarthattam őket rendben. Mily határozottan hittem, hogy ezen legényekkel majd valami derekasat vihetek véghez és mennyire csalódtam ebben!

Dél lehetett, mikor az ágyudörgés tul a Temesen és a puskatüz arról tettek bizonyságot, hogy az Appel hadoszlop kierőszakolta az átmenetet Orlovátnál és előre nyomul Tomasovác felé. A Temes mentén az innenső parton egy szőlővel beültetett magaslat huzódik el. Most oda huzódtunk. Alig végeztük arcvonalunknak ezt a megváltoztatását, midőn 12 fontosaink is megkezdték a tüzelést. Egyike volt ez a legfenségesebb pillanatoknak. A csapatok halotti csendben állottak ott, mindnyájunk szeme az ellenséges sánc felé fordult. Csakhamar látjuk, hogy onnét füst száll föl; a következő pillanatban halljuk az ágyuszót és majdnem ugyanazon időben közvetlen közelünkben lecsapott egy 12 fontos golyó és visszapattanva tovább

gurult. Ez volt az első ellenséges golyó, melynek süvöltését hallottam. E pillanattól fogva mindkét részről folyton dörgött az ágyu és sok golyó repült el mellettünk és fölöttünk. Én rekruta voltam, katonáim pedig már többször voltak csatában, mégis én voltam az egyetlen, ki nem hajlongott, a minthogy egyáltalában mondhatom, hogy az ágyugolyók, bár nagyon csunyán fütyülnek, csak kevés hatással voltak reám. Miután tüzérségünk előre ment, az ellenséges golyók egyre sürübben jöttek, de egy sem csapott le sorainkba.

Eddig jól ment minden. Csakhogy én kezdettől fogva ugy láttam, hogy éppen a legnehezebben megvivható ponton támadtunk, különösen pedig a Temesen tuli hadoszlop nagyon lassan haladt előre, ugy, hogy mikor Kiss tábornok kissé korán kiadta a parancsot a megrohanásra, az ellenség egész erejét ellenünk fordithatta. A rohamoszlopok gyorsan és elszántan indultak előre, csakhogy az volt a baj, hogy a sáncok közelében sok árok és kis emelkedés volt, melyek mögé embereink leterültek és onnét élénk tüzelést kezdtek, mely azonban a sáncok mögött álló ellenségben csak kevés kárt tehetett. Midőn ezt észrevettem, a tartalékkal rohamlépésben előre indultam. Embereim „*éljen kapitányunk*“ [1]-kal üdvözöltek.

[1] Azok a szavak, melyek az eredetiben is magyarok, *dőlt* betükkel vannak szedve.

De alig jutottunk amaz árkokhoz és magaslatokhoz, midőn az ellenség gyilkos tüzeléssel fogadott.

Nem mondhatom, hogy az minő hatást tett reám, mert egészen föladatommal valék elfoglalva. Azon erős meggyőződésben, hogy embereim követnek, fönnakadás nélkül előremegyek, midőn visszanézve, észreveszem, hogy csak a zászló, néhány altiszt és 6 közlegény van velem. A többiek követve a más csapatok példáját, szintén árkokba vetették magokat. Nem maradt hátra más, mint hogy ugy meglapuljak, a mint csak lehet. Ebben a válságos helyzetben, 60 lépésnyire a sánc árkától maradtunk vagy egy félóráig. Csak most éreztem, mi történik körülöttem, csak most észleltem a golyózápor kellemetlen voltát. Nem mult el egy másodperc, hogy több golyó ne fütyült volna el fülem mellett. De csakhamar ezt a muzsikát is megszoktam és nyugodtan szemre vehettem az ellenséget. A sáncokból sürün folyt a tüzelés, a mint hogy egy szerb sapkát lehetett látni a másik mellett. Ezek az egyetlen vitézek köztük, mert a rác söpredék gyáva. Csak a szerviánusok lőttek, a többiek ezalatt a puskákat töltötték. Néhány vörössapkás oly merész volt, hogy a sánc koronájára állott és onnét gúnyolódott felénk, de ezek csakhamar fejjel lefelé le is buktak. Néhány szerviánus ruhába öltözött asszony is folytonosan, nagy hidegvérrel lőtt reánk.

A minő keményen megállották embereink a tüzet, arra mégsem voltak rábirhatók, hogy előre rontsanak, még a Máriássy-ezrednek közmondásos merészségü szilaj katonáit sem lehetett előre vinni. Előfordult több példája a halál nagy megvetésének. A zászlótartó kétszer is felugrott és fölszólitotta a legényeket, hogy kövessék a zászlót. Több tiszt hivta katonáit, hogy menjenek utánuk, de mind hiába. Most beállott a válságos pillanat, melyben egy szabad térségen át hátrálnunk kellett, hogy az ellenséges golyók köréből kijussunk. Mindeddig hideg bátorsággal néztem szembe a halállal, de mikor ezer golyó süvöltött körülöttünk visszamentünkben, mégis éreztem, hogy szivem valamivel aggodalmasabban dobog.

Különösen gyalázatosak voltak a kartácssortüzek, melyeket utánunk küldtek. Mondhatom, hogy a föld köröskörül fölporzott mellettünk a golyóktól. Még kétszer tettünk kisérletet embereink elővezetésére, de hiába, ugy hogy végre is el kellett magunkat szánni a visszavonulásra. Kiss tábornok nem hadvezér, hanem azt bizonyithatom, hogy rendkivül bátor katona. Egy lovát puskagolyó érte. Néhány szerencsétlen szerviánus lovast, kik visszavonulásunk által felbátoritva, előtörtek, levágták derék huszárjaink. Tényleges veszteségünk nem valami nagy, annál nagyobb az erkölcsi kudarc. Ezt

azonban nem annyira csapataink gyávaságának tulajdonitom, mint a rossz vezetésnek és rendelkezésnek, mert meg vagyok győződve, hogy a sáncokat seholsem lehetett oly bajosan megtámadni, mint a hol megrohantuk.

Nem birod elképzelni, zászlóaljunk mennyire szétzüllött. Engedelmességnek hire sem volt, el is fáradtak a legények, sehogysem lehetett őket összetartani. Nekem kellett volna századommal a visszavonulást fedezni, de alig küldtem ki egy tisztet csatározókkal a rajvonalba és alig kezdtek fütyülni a szerb golyók, az egész század, illaberek, megszaladt. Nem használt sem kérés, sem fenyegetés. Igy ama kevés emberemmel, ki nálam maradt s kiknek nevét sohasem felejtem el, kénytelen voltam szintén viszszavonulni, de időről időre ismét szembe néztünk az ellenséggel, és oly kevéssé biznak magokba e rablók nyilt mezőn, hogy visszatartottuk őket. Ha erősen megtalálok sebesülni, bizony ott hagynak; de el voltam szánva: inkább ezerszeres halál, mint élve jutni e rablók kezébe. De hála Isten, szerencsésen megmenekültem minden veszedelemtől. Hallatlan fáradalmak után, miután 20 óra hosszat voltunk talpon, végre Zsigmondfalvára értünk, megtörve és kimeritve a vesződségtől.

Édes Lizám, az ég még mindig kegyesen néz le reánk, nemszabad tehát oly hamar kétségbe esnünk.

Reménylem, nemsokára ismét elindulunk. Élj boldogul angyalom. Hü

Károlyod.

Mily szomorúan fogjuk az idén karácsony estéjét tölteni távol egymástól. A kis Liza remélhetőleg jó, és szép karácsonyfát érdemel. Csak elmehetnék, addigra bizonyosan nálad lennék.

Cibakházán, 1849 február 20-án.

Édes, drága, feledhetetlen Lizám!

Végre, annyi idő mulva találok alkalmatosságot, hogy hozzád egy pár sort juttassak. Mennyi változott ezen idő alatt, mily fájdalmas és szégyenletes volt legközelebbi multunk! De, hála Istennek, nem mindenkinek volt oly alacsony a gondolkodása, hogy egy gyalázattal teljes életet elébe tegyen a dicsőséges bukásnak. Igen, Lizám, büszke lehetsz, hogy férjed a jobbak közül való.

Mióta utóljára irtam, több becsületes csatában vettem részt és többnyire élveztem a győzelem kéjét. De mindenütt: Karlsdorf, Alibunár, Jarkovác, Neudorf, Franzfeld s Pancsova mezein megőrzött Isten a legnagyobb veszélyek közt és meg vagyok győződve arról, hogy ezentul is teszi. A jarkováci borzasztó megrohanás után, hol ezerszeres árulás vett minket körül, barátom és generálisom, Damjanich, jó vise-

letem miatt őrnagynak ajánlott és nemsokára ki is neveztek. Azt az elégtételt élveztem akkor, hogy ugyanaz a 10. zászlóalj, hol annyi bizalmatlansággal találkoztam és melyet Gergely őrnagy betegsége alatt vezettem, deputációt küldött Kisshez, hogy engem parancsnokául megtarthasson. Mivel ez nem ment, a 3. Schwarzenberg-zászlóaljat adták át nekem, melyet minden tisztje, négynek kivételével, gyalázatosan elhanyagolt. Azóta négy hét telt el és máris ezt a zászlóaljat tartják a legderekabbnak a mi hadtestünknél!

Ne nevess ki, édes Lizám, ezeket csak neked mondom és tudom, hogy te majd örülsz rajta. Mindenekelőtt légy bátor, jó angyalom; nem állunk oly rosszul, mint hiszik. Borzasztó volt azonban ránk nézve, kik a rácokat és szerbeket annyiszor megvertük, az a pillanat, melyben ki kellett vonulnunk a bánságból. Jaj azoknak, kik ezt a borzasztó nyomoruságot hozták a szegény tartományokra. Most zászlóaljammal a Tiszánál állok és átmeneteit őrzöm, a mi nem tartozik a legkellemesebb foglalkozások közé, mert éjjel-nappal nincs nyugtom, mint parancsnoknak. Csak adja az Isten, hogy mennél hamarabb legyen béke, hogy téged s kedves gyermekeimet megint láthassalak. Isten a megmondhatója, hogy alig várhatom e pillanatot. A te képed lebeg körülöttem az éjjeli tüznél, ha szabad ég alatt táborozunk és különö-

sen, mióta Clairetől azt izented, hogy egészséges vagy és azt akarod, hogy én szabad meggyőződésem szerint cselekedjem, imádlak. Kell, hogy az asszonyok is bátrak legyenek és megkönnyitsék nehéz munkánkat.

Isten áldjon meg édes Lizám, meg a gyermekeket és maradj hü változatlan, vastagfejü

Károlyodhoz.

Válaszodat küldd Clairehez, honnét elhozzák. Vajjon Ármin jó erős-e? Nagyon csintalan a rossz Liza? Jaj, de sovárgok utánatok!

NAPLÓ.

Cibakházán, 1849. február 22-én.

Édes egyetlen Lizám!

Távollétemet tőled és kedves gyermekeimtől napról-napra fájdalmasabban érzem, mert ha tudom is, hogy titeket, kedveseim, nem fenyeget baj, mégis kell hogy sorsom bizonytalansága téged nagyon is kínozzon, nekem pedig nincs módomban, hogy csak egyszer-másszor is küldhessek neked pár sort. Isten tudja, látlak-e még valaha, mert még sok csatát kell vivnunk, mig békénk lesz. Sorsom Isten kezében van és ha végtelenül szeretem is az életet, mert hisz boldog voltam, mint kevés halandó, mégis készen várom a halált és néha bus sejtelmek lopódznak szivembe. De ha Isten a legrosszabbat méri is reánk, legalább tudd meg e lapokból, hogy szivem az utolsó pillanatig hiven és hőn dobogott érted és hogy nem nagyravágyás és dicsőség keresése ragadtak ki karjaidból, hanem a jog és szabadság érzete.

Hosszu idő mult el, mióta neked utoljára irtam,

ha nem tévedek: tomasováci szerencsétlen támadásunk felöl. Hadd beszéljem el neked, mi minden történt azóta, hogy egyszer elmondhasd fiadnak; atyád derék katona volt.

Ama szerencsétlen ostrom után ismét Zsigmondfalván szállottam meg és előörsi szolgálattal vesződtem. Egy napon, mikor véletlenül Becskereken jártam, megismerkedtem Damjanich ezredessel (verseczi kommandans, Csernovits Emilia férje), kit a ráczokon vett több győzelem tett hiressé. Gyorsan ismerkedtünk és csak nehezen váltam el e férfiutól, kinek egész lénye nekem mód fölött tetszett. Külseje körülbelül hasonlit Shakespeare-éhez azon a kis érmen, melyet menyasszony korodban kaptál tőlem. Ugyanaz a domboru homlok, rövid, hajlott orr, kicsi csukott száj, erős szakáll, kopasz tarkóját csak hátul és oldalvást övezi néhány sötét fürt; a mellett egy fél fejjel magasabb, mint a te Károlyod és jóval vastagabb nála. Főképpen pedig erős szemöldök alatt jóságos barna szeme, tele jósággal, mely azonban, ha haragszik, oly vadul szikrázik, hogy fiatal katonáink gyakran remegtek egy pillantásától. Oly szépnek festem e férfiut, hogy végtére beleszeretsz; hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom, hogy már tul van a negyvenen[1]

[1] Szül. 1804.

és egy kicsit bántja a köszvény. Én pedig minden strapácia és mérgelődés mellett egyre egészségesebb leszek és mint ismerőseim mondják, ifjulok és nem hizom. Akkor nem gondoltam arra, hogy még jó sok csatát vivunk együtt, de már néhány nappal első találkozásunk után hirtelen parancs jött, hogy a 10. zászlóalj kocsin menjen Zichyfalván át Verseczbe. Zichyfalván megoszlott a zászlóalj. Gergely őrnagy három századdal ott maradt, hogy másnap más csapatokkal együtt Alibunár felé vonuljon, én pedig a többi három századot Verseczre vezettem. Másnap, ha nem csalódom, december 9-én[1] kivonultunk Karlsdorf elfoglalására, hol a rácok elsáncolták magukat. Velünk volt a 10. zászlóalj 3 százada, a 3. zászlóalj 3 százada, 4 század a 9-ből (a hires vörössipkások), 7 ágyu és két század huszár. Kilenc óra tájban kezdődött az ütközet mintaszerü rendben, a minthogy Damjanich, bár nem birt lovagolni, mindenhol nagyon gyorsan rendezte a támadást. Eleinte három századommal tartalékban maradtam és midőn e miatt panaszkodtam, igy szólt: azt hiszed, hogy a csatába nézőnek viszek egy Leiningen-t? Majd eljő a pillanat, a mikor tüzbe viszlek. Igy is lett. Nemsokára jött a parancs, hogy embereimmel egy alacsony dombsor mögött előnyomuljak és fenyegessem az ellenség

[1] December 12-én.

visszavonulását. Itt egy verseczi arszlán és önkéntes csatlakozott hozzám, állig fegyverben, nagy vitézül, mig a domboktól fedezve haladtunk. De mikor nyilt mezőre értünk és egy tőlünk jobbra fekvő dombon levő nyilforma sáncból (Fléche) két ágyu szórta ránk a golyót, az én emberem meg sem mukkant és bár a legtöbb golyó sok ölnyire repült fejünk fölött, annyira meglapult, hogy jót kellett nevetnem rajta.

Föladatom épen e domb elfoglalása volt, ezért egy századot oldalvást küldöttem oda, a másik kettővel pedig homlokban támadtam. Itt már kartácscsal fogadtak, de azért keményen előre mentünk és a rácok csakhamar megszaladtak. Az én önkéntesem eltünt, csak este láttam ismét és becsületére válik, hogy nem henczegett, hanem maga gunyolta vitézkedését. Nyiltan megmondta: az Ön oldalán beláttam, hogy nem vagyok katonának való. Csak volna minden ember ilyen őszinte. Azon sánc elfoglalása lehetővé tette huszárjaink egy részének az előnyomulását és mi is közeledhettünk az alibunári uthoz vezető utolsó kijárásokhoz, az ellenség hátrálási vonalához. Két századommal a faluba vetettem magamat és lényegesen hozzájárultam ahhoz, hogy az ellenség visszavonulása csak rendetlenül mehetett végbe. Karlsdorfot, mint az egész hadállás kulcsát legjobb csapatjuk, egy granicsár-zászlóalj tartotta megszállva, mely a vele levő népfölkeléssel együtt makacsul

védekezett. Hét tisztjök és háromszáz katonájuk esett el, mi meg legföljebb tiz halottat és huszonöt sebesültet vesztettünk. Egyetlen egy udvarban harmincöt embert és egy tisztet koncoltak fel embereim, kegyelmet senki sem kapott. De szörnyü emlékezetemben marad ez az ütközet, mert a mily vitézül harcoltak embereim, különösen az első század, mely Tomasovácnál oly rutul cserbenhagyott, annyira megutáltam őket rablásuk és kegyetlenségök miatt. Semmi nemeslelküség, semmi lovagiasság, sem a közlegényekben, sem a tisztekben. Egy szóval: néznem kellett a legundokabb öldöklést és nem akadályozhattam meg.

Szerencsére gyorsan előrementünk Alibunár felé, hol Gergely őrnagy 3 századával és 6 század Wasával foglalkoztatta az ellenséget. Karlsdorftól kezdve emelkedik a talaj és körülbelül 2 mf.-nyi hosszu, délkeletről északnyugotra csapó, dombsort alkot, mely kelet felé nagyon meredeken ereszkedik alá és igy pompás védelmi vonalat nyujt, mig Karlsdorfot birják. Karlsdorftól egy-két óra járásnyira fekszik Alibunár, a dombsor tövében, egy mély szurdok kijárásánál. A sikság felől ezt a falut csak nagy veszteség árán lehet elfoglalni és Gergely őrnagy ezért csak lassan nyomult előre. Mihelyt azonban Karlsdorf a mienk volt, Damjanich erejének felét balra küldte a magaslaton, a pancsovai ut

felé, mi többiek meg az alibunári uton haladtunk és aztán jobbra a sikságnak fordultunk, hogy Gergelylyel együtt homlokban támadjunk. De a rácok oly sietve hátráltak, hogy balszárnyunk e magaslaton nem vághatta el őket. Két ágyu, egy lőszeres kocsi és sok fegyver volt e nap zsákmánya. Alibunárt leégették és kifosztották, szerencsére a lakosok már elmenekültek, külömben itt is történt volna egynémely szörnyü tett. Itt aztán olyan rendetlenségbe jutottunk, hogy ha csak félig elszánt ellenséggel van dolgunk, keményen meglakolhattunk volna érte. Egy századból sem maradt együtt 20 ember, a zsákmányolás szilaj vágya szerte kergette őket. Ez alkalommal ismertem meg századom egy közvitézét, Bányait, kinek nevét sohasem felejtem el. Mialatt a többi fosztogatott és zsákmányolt, ez a derék ember velem maradt, megvetve az ilyen módon való gazdagodást. Pedig sok tiszt ment elöl rossz példával. E naptól fogva szemmel tartottam e vitézt, de soha sem láttam őt soron kivül, csak ha rohamra mentünk.

Néhány óra mulva sikerült a csapatokat összeszednünk és kint, szabad ég alatt táborba szállanunk. Azt az éjjelt sohasem felejtem el. Képzelj el egy szélesen elterülő tábort az országut két oldalán, melyen a tüzérség és lovasság foglal állást, körülvéve tábori tüzektől; a távolban az égő Alibunár világitja meg messzire a vidéket — rettentő, de

szép. Aztán az eleven élet a táborban, száz helyen is folyik az ének és tánc. Majdnem elfeledtem volna, hogy Gergely őrnagy, gyenge lovas lévén, lebukott lováról és erősen megsérült, mi által reám hárult az öt század vezetése; egy nem volt velünk. Mikor aztán szolgálatomat elvégeztem, őrseimet megnéztem és mindenről gondoskodtam, elmentem vezéremhez. Sok tiszt ült ott vele a tüz körül és együtt álmodoztunk jövőnkről és reményeinkről. Damjanich gyengéden szereti feleségét és igy sokat beszéltünk azokról, kik nekünk legkedvesebbek a földön és igy uj összekötő kapocs füződött közöttünk. Nyugodtan és boldogan reád gondolva, aludtam el a kemény földön. Mára jó éjszakát, életem, Isten erősitsen e szomoru időkben. Jó éjszakát Liszkám.

Cibakházán, 849. febr. 23. Ma folytatom elbeszélésemet. — Napkelte előtt megszemléltem őrseimet és fölvertem embereimet, hogy egy esetleges támadáskor mindjárt kéznél legyenek. Szerencsére a rácok békében hagytak, igy 9 óra felé elindultunk Szelinchnek, melyet ugy, mint Illancsát, elhagyva találtunk. Ezt fölégettük, mert lakosai főcinkosok valának hét magyar község elpusztitásában és lakosaik elüzésében. Édes Lizám, mily szomoru ez a háboru és mily szépnek tünik nekem elő a béke, a béke a te közeledben. Csak egyetlen egy házat sikerült több derék társammal együtt megmentenem. Ez a ház

egy hetven éves aggastyáné volt, kinek 15 gyermeke közül 8 fia a császárt szolgálta. Szegény nép, te nem tudod, hogy ez a császár csak a balgák agyában él és hogy te nyomorult teremtményeinek engedelmeskedel.

Itt megtanultam, hogy valóban az éhség a legjobb szakács. Honvédjeim egy égő házból kihoztak egy hordó káposztát és nagy gyönyörüséggel ették. Kiváncsiságból megizleltem és oly jónak találtam, hogy torkig ettem magam vele. Egy más jelenet azonban szomorusággal töltött el, mert látnom kellett, minő vak a rácok rajongása és hogy a magyarok és rácok békés megegyezése nehezen sikerülhet. Huszáraink elfogtak egy parasztot, ki egy házból reájok lőtt. Damjanich elé vezették, ki azt kérdezte: hát te magad akarod kiirtani a magyarokat? Nem magam, hanem testvéreimmel, volt dacos válasza. „Agyonlövetlek.“ „Azt megteheted.“ Damjanich erre kiadta a parancsot, hogy lőjjék agyon. Három ügyetlen honvéd közül az egyiknek puskája csütörtököt mondott, a másik kettő pedig nem találta. Erre megfordult és azon hitben, hogy csak ijeszteni akarják, kérdi az ott álló tisztet, elég volt-e már? Midőn ez nemet mondott, ismét visszafordult és ajkán borzasztó káromlással a magyarok ellen halt meg. Sajnos, az a tiszt állott be hóhérjának. Egészben véve gyáva a rác nép, de oly makacs, hogy derék vezetés alatt igen vitézzé válhatik. Estefelé

Dobiricába mentünk, hol az előljárók barátságosan elénk jöttek és kiméletért esedeztek. Ezt megadtuk, de nyájasságukat megvetettük, mert az a rácnál árulást jelent és a falutól félórányira ütöttünk tábort, nem mulasztva el semmi elővigyázatot. Ismét a nyilt mezőn szállottunk meg, ágyunk a kemény föld. Mára isten veled, egyetlen jó Lizám.

Cibakházán 1849. febr. 24. December 11-én[1] korán elindultunk Tomasovác felé, hogy ezt a zsiványfészket elfoglaljuk. E célból Kissnek (Ernő) ugyanaznap homlokon kellett volna támadnia, ugy, hogy a szerviánusoknak vagy el kell hagyni a sáncokat, vagy megvivni az utolsó emberig. Sajnos, az időszámitásban a mi táborkarunknál nem szokatlan zavar állott be, ugy, hogy Damjanich tanácsosabbnak találta Jarkovácon megszállani és másnap a becskereki csapatokkal együtt fogni a támadáshoz. A lakosság igen barátságosan fogadott és megvendégelt, ugy hogy már valóban azt hittem; mégis csak igazságtalanok vagyunk e néppel szemben. De mily keservesen kellett tapasztalnom, hogy a rác akkor legbarátságosabb, mikor áruláson jár az esze. Oly keserüek az emlékek, oly hihetetlennek látszik, a mit megértem, hogy ma nem birom világos képét rajzolni annak a borzasztó éjjelnek, melyet

[1] Helyesen 13-án.

ott éltünk át. Csak azt mondhatom, hogy Te voltál védőangyalom. A rád való gondolat ösztönzött erőm teljes megfeszitésére, mert csak az menthetett meg és én viszont akartalak látni és még boldog napokat élni veled.

Cibakházán, 849. február 25. Damjanich délben Bottosra ment, hogy Kissel megbeszélje a támadás részleteit. Távollétében kellően gondoskodtunk a szükséges elővigyázatról, mert máris gyanussá vált előttünk a rácok tulságos barátsága, különösen az által, hogy embereinknek annyi bort adtak, a mennyit csak ihattak. Midőn Damjanich visszajött, megparancsolta, hogy minden század a kapitányának szállása előtt táborozzon a szabadban. Ha e rendelkezés nem történik, nagyon kevesen közülünk élvezhetik másnap az életet vagy a szabadságot.

Jarkovác az ugynevezett régi levezető csatorna mellett fekszik. E csatornán fahid vezet át, mi rendes körülmények közt biztositásul szolgálhatott; de nem ugy állott a dolog. Damjanich, Kiss[1] őrnagy, a vörössipkások parancsnoka, meg én egy szobában háltunk és alvás előtt sokat beszéltünk a holnapi győzelemről, egyszerre csak, ugy félnégyre lehetett, azt dörgi Damjanich óriás hangja: fegyverre. Felvoltam öltözve és igy az elsők közt künn termettem a téren, hol éppen három századom sorakozott. De már a házakból mindenfelől felénk fütyültek a golyók,

[1] Kiss Pál.

mi különösen a lovasságot, mely sehol sem talált fedezetet, nagy zavarba hozta. Mihelyt három századom együtt volt, gyorsan előre nyomultam, hogy a netán betört ellenséget elüzzem. Két századomat más-más utcába küldtem, a harmadikkal meg ismét más utcán haladtam előre. Itt sürü embertömeget vettem észre magam előtt, de nem tudtam, ellenség-e vagy barát. Kiáltásomra *„állj, ki vagy"*, tiszta *„magyar"* hangzott vissza, mire tovább nyomultam, de 70—80 lépésnyiről gyorsan egymásután kétszer reánk sütötték puskáikat. Embereim, kik közül, a mi szinte hihetetlen, csak egy sebesült meg az áruló gazemberek által, az is csak könnyen, már vissza akartak fordulni, de én fölkiáltottam: *„ne félj magyar,* szuronyt szegezz, *rajta"* és annyira számithattam legényeimre, hogy ők lövés nélkül követtek és a gazembereket megszalasztották. Itt egyszerre azt jelentik, hogy még 6 ágyunk ott áll a téren és nem bir átjutni a hidon. Századom vezetését hadnagyomra biztam és visszamentem, néhány katonámtól kisérve, kik nem akartak elhagyni, köztük volt Tálnoky is, a derék káplár, ki utánam sietve azt mondta: kapitány ur, én Tomasovácnál is ott voltam oldalán, engedje meg, hogy e szörnyü éjjel is Önnel maradjak.

A térre érve, mindent a legborzasztóbb zavarban találtam. Hiába fáradoztunk; Czillich kapitány,

egy Wasa-zászlóalj parancsnoka, Földváry kapitány (3. zászlóalj) Aschermann kapitány meg én, a leghihetetlenebb módon: embereink annyira elvesztették bátorságukat, hogy semmit sem lehetett velök kezdeni. A hidhoz vezető utat jobbról-balról már megszállotta az ellenség és visszavonulásunk el van vágva, ha nem sikerül a megszállott házakat elfoglalnunk. Ekkor Földváry hozzám jött e szavakkal: jer testvér, menjünk előre, tán csak követnek a gyáva kutyák!

A hü Tálnokyval együtt kétszer is benyomultunk a legközelebbi udvarba, a leghevesebb tüzben, de hátrálnunk kellett, mert senkisem követett. Harmadszorra már jöttek néhányan, de szerencsétlenségre mindjárt az első rohamnál elesett köztem és Földváry közt egy tiszt meg egy közvitéz, mire mind jobbra kanyarodtak és többé nem is mozdultak. Erre a két sebesültet visszavezettük és Czilich-chel és Aschermannal tanakodtunk, mitévők legyünk. Ez éjjel fülünk volt a legjobb tanácsadónk és mivel hallottuk, hogy jobb szárnyunkon szakadatlanul folyik az ütközet, sőt kissé távolodik, azt következtettük, hogy Kiss őrnagy vörössipkásaival keményen utját állja az ellenségnek. Ezért elhatároztuk, hogy nem erőszakoljuk tovább a visszavonulást a hidon át, hanem egy más utcán át törünk ki a szabadba. Miután egy párszor lőttünk kartácscsal, az ágyukat gyorsan

elinditottuk, két oldalukon a gyalogság sürü sorfala, hogy a fogatokban ne essék kár. Bár folytonos golyózáporban mégis szerencsésen eljutottunk az utca végéig, de itt már oly heves tüzeléssel fogadtak, hogy minden megakadt. Előugrottam, mellettem a derék Tálnoky, s kiabáltam: „Ni, hogy szalad a rác" és oly könnyü az embereket elámitani, hogy katonáink szuronyt szegezve előretörtek, a még épen nem szaladó ellenséget a legközelebbi árkokból kiüzték és onnét oly erős tüzelést kezdettek, hogy a rácok vad futásban elmenekültek. Mihelyt a szabadba értünk, a még néhány pillanat előtt gyáva legénységre nem lehetett ráismerni és meg kell vallanom, engem is friss bátorság szállott meg.

Cibakházán, 1849. febr. 26. (kitörölve), márc. 1. Sokféle elfoglaltságom megakadályozott a mult történetének elbeszélésében. Ma folytatom.

Midőn körülbelöl ötszáz lépésnyire voltunk a falutól, megállapodtunk és mindenki azon volt, hogy szakaszát lehetőleg rendbeszedje. Jobbra tőlünk még javában dühöngött az ütközet, balra teljes csend volt, ugy, hogy nyilvánvaló lett, hogy a szélső balszárnyon állunk. Előttünk körülbelül 1000 lépésnyire a jarkováci szőlőhegy terült el, melyet az ellenségtől megszállva találtunk. Hamar odaküldök két századot, kik nemsokára el is verték onnét a rácokat, magam meg ezalatt jobb felé

kerestem az összeköttetést Kiss őrnagygyal. Oly sötét volt még, hogy bár a golyók sürün fütyültek, ellenséget nem vehettem észre, csak az volt föltünő, hogy az ütközet mindjobban távolodik a falutól. Soha életemben nem vártam oly sóvárogva a nappalt és midőn végre virradt, már nem a balszárnyon állottam, hanem jobbra, szélről. Csatavonalunk végtelenül elterjedt a messzeségbe, messze tőlünk, gyors hátrálásban a rácok. Ha Kiss tábornok, a helyett, hogy kétségbeesetten tördeli kezét és a már üres tomasováci sáncok ellen vonul, egész erejével segitségünkre siet; de ha a csatornán csak egy szakasz lovasságot küld át, melynek ugy sem volt mitől tartania, mert az ellenségnek nem volt lovassága — sikerünk valóban nagyszerü lehetett volna. Igy is csak nehezen lehetett összetartani ottani bajtársainkat, kik sejtették rettenetes helyzetünket. — Igy pedig lovasságom nem lévén, néznem kellett, hogy Jarkovácból egész tömeg ellenség menekül, mikor a megrohanás kezdetén a tulsó partra menekült csapataink, hallván, hogy az ütközet távozódik, visszatértek a faluba. Fél század huszár is megállithatja őket, mig gyalogságom oda ér. Egy gyalog század, melyet utánuk küldöttem, igy is tett bennök valami kárt. E percben csak derék első századom volt velem, annak egy szakasza föloszlottan a harcvonalban. Ekkor egy második raj tör ki a

faluból, körülbelől 60 szerviánus, kiket a mieink elüztek onnét és kik hátban támadtak. Hamar megforditottam és harcvonalba állitottam utolsó szakaszomat. Tizen közülök elestek, köztük két vezérök, a többiek, bár csaknem el voltak vágva, oly gyorsan elszaladtak, hogy nem érhettük utól. Ez alkalommal embereim, kiktől aztán megvettem, zsákmányul ejtettek két szép szerviánus puskát, melyek közül az egyiket aztán elküldték Kossuthnak.

Ezekből elképzelheted, mennyire körül voltunk fogva minden oldalról. Csak vitézségünk, különösen pedig az összes szakaszvezérek önfeláldozó tevékenysége menthetett meg. Csaknem elfeledtem volna, hogy tovább balra egy század granicsár, mely a mieink elől futott, a vörössipkások kezébe esett, kiket messziről vörös sipkájuk miatt szerviánusoknak tartott és tisztjeivel együtt felkoncoltatott. Borzasztó volt a bizonytalanság társaink sorsa felől; oly borzasztó volt ez éjjel, hogy mindegyikünk kételkedett a másiknak menekülésén. Hisz ütközet közben hozzám jött Czillich és azt mondja: Damjanichot orozva megölték, Kiss őrnagy elesett, te vagy a legidősebb, intézkedjél, hogy rendben visszavonulhassunk. Annál örvendetesebb volt a viszontlátás és csak kevésnek nem lábadt könybe a szeme. Nem lehetett mást hallani mint: testvér, te élsz, hála Istennek, azt hittem meghaltál. Mélyen meghatott

Damjanich, mindőn tárt karokkal felém jött és felkiáltott: édes Leiningenem, Istenem, de megsirattalak. Soha sem felejtem el a vitézeket, kikkel az éjjel együtt harcoltam.

Mikor már sehol sem láttunk ellenséget, mi is visszavonultunk, mert teljesen kimerültünk a rémitő éjjeli csatában. Csak ekkor becsülhettük meg az ellenség veszteségét; én 350 katonára és szerviánusra és legalább 150 aláváló rácra becsültem, kik az ablakokból lőttek reánk. De mi is sok vitézt gyászoltunk, veszteségünk a sebesültekkel együtt vagy 150 ember volt, köztük 30 halott. Az ellenségnek annyi sebesültje lehetett, a hány halottja, de azokat magával vitte, Jarkováczot méltán felgyujtották és kifosztották és ekkor is több elbujt granicsár és szerviánus lelte halálát. — Sajátságos, hogy Damjanich jelentésében majdnem ugyanazon szavakkal szól felölem, mint Zobel Viktor felöl. Mily szomoruvá tesz ez a név. Szomoru háboru, mely testvért testvér ellen hí fegyverbe. Béke, béke, hogy sovárgok utánad!

Az azután következő időn átsietek, mert nagyon szomoru volt. Igazán csak akkor váltam el tőled, mert többé nem kaptam tőled levelet. Egyik rossz hir követte a másikat, busitva a kedélyeket, bár a bánsági seregben csak kevés volt az olyan gyáva, ki a veszély órájában elhagyta az ügyet, melyet magáévá tett.

jeder an der andern Rettung gezweifelt, [illegible] dich [illegible] während des Gefechts
zu mir u. sagte: Sanganich [illegible] gefallen, auch [illegible] geblieben, die bey
der ältesten, traf Anstalten dass wir uns in Ordnung zurückziehen; um so freudiger
war das Wiedersehen und wenige [illegible] im Auge; die [illegible]
und, Bruder der liebe Gott sei Dank [illegible] dich für [illegible] Euch [illegible]
mich Sanganich [illegible] mit ausgebreiteten Armen auf mich zukam u. umarmte
Wem lieber Laminger Gott wie habe ich dich beweint. [illegible]
der [illegible] dieser Nacht an unserer Seite gestritten. — Gleich als der Feind
nicht zu sehen war, [illegible] wir, dann auch [illegible]
entsetzlichen Kampf der vergangenen Nacht. [illegible] zurückgehen konnte
man erst den Verlust des Feindes [illegible] übersehen, [illegible] und es
[illegible] sich auf 350 Soldaten u. Serbianer u. wenigstens 150 [illegible]
gefunden, die aus den Fenstern auf uns schoss, aber auch wir hatten
Brave zu bedauern; denn unser Verlust belief sich mit den
Verwundeten an 150. doch mochte der Feind nicht eben so viel Verw[undete]
haben als er Todte zählte, während wir an Todten vielleicht 30 hatten.
Jarkovatz ward verbrannt [illegible] in einen Schutthaufen verwandelt u. geplündert
bei welcher Gelegenheit auch mancher versteckte Grenzer u. Serbianer [illegible]
Ende fand. — Eigenthümlich ist, dass Sanganich in seiner Relation dieselben Worte [illegible] wie brauchte [illegible] Victor. Sehr traurig
stimmt mich dieser Name [illegible], der [illegible] Bruder gegen Bruder
in die Waffen rufst. Freunde, Freunde [illegible]

Über die nächste Zeit lass mich hinweggehen, denn sie war traurig genug
dem Anfang nicht damals die vollständige Trennung von dir und [illegible]
keine Briefe mehr von dir, eine schlimme Nachricht auf die andere
folgte u. [illegible] manches Gemüth, wenn auch in der [illegible] wenig-
stens genug waren, u. die Kunde der Gefahr die an [illegible] zu
[illegible].

Lange Zeit ist vergangen ehe [illegible] ich die Erzählung meiner Vergangenheit fortsetzen konnte. Grosses u. schweres habe ich erlebt u. [illegible]
jetzt nur [illegible] die ich mir still aufschreiben [illegible]
wieder u. beschreiben.

Nach der Schlacht von Jarkovatz [illegible] wieder [illegible]

Hosszu idő szállott el, mielőtt élményeim elbeszélését folytathattam. Nagyot és szépet éltem át és azt akarom most tovább elmondani azon emlékeztető szavak nyomán (Schlagwort), melyeket mindig följegyeztem magamnak.

A jarkováci csata után, mint rendesen valamely[1] (itt meg kell jegyeznem, hogy e pillanatban a börtönben vagyok és mivel tán csak kevés napom van hátra, veled csak röviden közölhetem az ezután történt eseményeket.) siker után, a legnagyobb tétlenség állott be, a helyett, hogy egészen megsemmisitettük volna az ellenség megrendített erejét, mi az akkor rendelkezésünkre álló eszközökkel lehetséges volt, csakhogy akkor nem lett volna szabad egyes helységek megszállására szoritkozni. Mert képzelj egy ilyen megszálló vonalat Verbásztól Versecig és Fehértemplomig: mindjárt megérted, hogy győzelmeink nem sokat lenditettek ügyünkön.

Rejtekhelyeikből ugy is csak éjjeli megrohanásokra mertek kijönni a rácok, nyilt mezőn mindig meg lehetett őket verni, ha négyszer annyian voltak is mint mi, mert nem volt lovasságuk. Néhány nevetséges menettől eltekintve, nem történt semmi. Ekkor Kiss átadta nekem a becsei parancsnokságot, mivel Poldi Pestre ment; de már egy nap mulva vissza-

[1] Eddig tintával, ezentul irónnal.

hivott, mert a 10. zászlóalj engem kivánt. Kitörő, viharos örömmel fogadtak. Ismét keresztül-kasul masiroztam cél nélkül.

Csak egyszer kisérlettünk meg egy támadást Csákova ellen, hol temesvári csapatok tartózkodtak, de néhány honvéd ügyetlensége elrontotta az egész dolgot, csak néhány foglyot ejthettünk. Csákován volt, hogy hallottuk a bogsáni ágyuzást és tétlenül megálltunk, a helyett, hogy az ágyuszó után induljunk. Bogsánt Krisztián elfoglalta és néhány ágyunkat elvesztettük. De ez a nagy hadvezért nem bántotta, vidáman mulatott az Endrődy családnál és dicsekedett nagy tetteivel. Itt Csávoson, Módos mellett meg kellett válnom a 10. zászlóaljtól, mert annak három más zászlóaljunkkal együtt Pestre kellett mennie. Ezen parancsból azt következtettük, bár eltitkoltak előlünk minden rossz hirt, hogy fönn rosszul állanak ügyeink. A zászlóalj távozása előtt még igen megtisztelő módon bizonyitotta hozzám való ragaszkodását. Deputációt küldött Kisshez kérni, hogy én legyek parancsnokuk, mert bennem föltétlenül biznak. Ez nem volt lehetséges és igy sokan könyezve bucsuztak tőlem. Csávostól ismét céltalanul masiroztunk Zichidorfba, hol Madersbach, Kiss (az őrnagy), Nagy Sándor rábirták a tábornokot, hogy induljon Pancsova ellen és foglalja el, ha lehet. Én azt az ellenvetést tettem, hogy a jarkováci csata után, mikor 8 zászló-

aljunk volt, a rácok meg elvesztették bátorságukat, elmulasztottuk ezt a vállalatot és hogy az most, mikor csak 4 zászlóaljunk van, a rácok pedig összeszedték magokat és számos szerviánussal megerősödtek, veszélylyel járhat. Leszavaztak és elhatározták az indulást. Egyszerre, a nélkül, hogy valakinek előbb sejtelme lett volna róla, a gyülekező térről a pancsovai országuton haladtunk tovább. December 30-ika lehetett[1] meglehetős hidegben gyorsan masiroztunk. Alibunáron tul, melynek romjai igen szomoru képet mutattak, megpihentünk és délután 3 óra felé Petrovoszeloba értünk. Ez oláh falunak lakossága csuszó-mászó megalázkodással jött elénk. A pópa az ut közepén térdre borult előttünk és csuszott mint egy rabszolga. Ott szabad ég alatt táboroztunk és december 31-én[2] Neudorf ellen mentünk, melyet megszállva tartott az ellenség. Rövid ágyuzás után rohamra indultunk és elfoglaltuk a helységet, bár a nagy hadvezér már azt hitte, hogy visszaverték a rohamot. Nevetséges volt, ha egy golyó közelébe talált jönni és ő martialis pillantással felkiáltott: ez nekem szólott! Neudorf mögött Aschermann kapitánynyal helyreállitottuk a kissé meglazult csatarendet, mig Madersbach és Kiss őrnagy tovább

[1] December 31-ike volt.
[2] 1849. január 1-én.

üzték az ellenséget. Ezután elhagytuk az országutat és Franzfeldnek mentünk. Ha a jobb szárny lovassága Kiss kapitány alatt jobban müködik, az ellenség vesztesége jelentékeny lett volna; igy csak két sajkás-ágyu volt egyetlen zsákmányunk és néhány szerviánust futás közben levágtak. Franzfeldet üresen találtuk, lakosai németek, de egész másfajta, mint a bánáti svábok. Ezek luteránusok és még sehol sem láttam annyi csinos népet, különösen aszszonyt, egy határon, mint itt. Alkonyat előtt Aschermann-nal kilovagoltam, hogy a vidéket megszemléljük és már akkor kifejeztük aggodalmunkat a holnapi támadás sikere felől. Mert Kiss nem volt alkalmas arra, hogy válságos pillanatban vezesse az ütközetet, aztán meg nem volt lőszertartalékunk, hogy hosszabb ideig folytathassuk a csatát.

Január 1-én[1] megindultunk és Jabukán át Pancsovának masiroztunk. Több kanyarodás után az ut Jabukától derékszögben megy tovább és Pancsova sáncaiba torkollik. A szögben, az ut egy részétől hatszáz-hétszáz, a másiktól kétszáz lépésnyire egy kis erdő (a rajzon *f*-el jelölve). A sáncok, melyeket üresen találtunk, egy széles és mély árokból és több nyilforma sáncból állottak, hol az *a a a*-val jelölt ágyuk voltak elhelyezve. Az árkon egyetlen hid

[1] Január 3-án.

vezetett át *(b 1.)*, mi hátrálás esetén épen nem volt kellemes, *c* egy nagy, de meg nem szállott földsánc, *d* a mi csatarendünk, *e* szőlőhegy, melyben egyzászlóaljunk nyomult előre. Mivel éppen nem volt inyemre, hogy ily szük helyen ütközzünk, fölhasználtam az árokban talált barak-anyagot és jabukai német parasztokkal még két hidat verettem az árkon *(b 2., b 2.)*. Aztán megkezdődött az ágyuzás, de legalább harminchat ágyuval viszonozták, oly hevesen, hogy igen sulyos veszteségünk lehetett volna, ha a rácok jobban lőnek. A nagy hadvezér ez nap igen kicsiny volt, mert leszállott lováról és nagyon bókolt a süvöltő golyóknak, pedig máskor nem lehetett eltagadni személyes bátorságát. Az ágyuzás már elég soká tartott s még sem adtak jelt az előnyomulásra. Csak a szőlőhegyen levő zászlóalj ment elszántan előre. Ekkor hallom, hogy tüzéreink lőszerük kétharmadát már elfogyasztották. Oda sietek Kiss Ernőhöz és röviden azt mondom neki: vagy támadjunk, vagy menjünk vissza, mert tovább egy helyen nem maradhatunk. A nagy férfiu egész kicsiny volta nyilvánvaló lett. Majd reám, majd Nagy-Sándorra nézve kérdezte: mi tévők legyünk? s mikor hallgattunk, annyira ideges lett, hogy kétségbeesetten kiabálta: tanácsot, az Istenért egy tanácsot. Végre azt mondtam: mégis legjobb volna visszavonulni. Oly gyorsan adta ki ezt a parancsot, minden további utasitás nélkül,

hogy ebből a legnagyobb zavar támadt. A lovasság és tüzérség egyszerre megfordult és a legnagyobb rendetlenségben mind amaz egy hid felé tolongott, melyen jöttek. Szerencsére már elkészült az én két hidam, ugy hogy három átjárót használhattunk és a tüzérség az árkon tul ismét megállott, mikor is Aschermann kapitány, kit egyáltalában kitünő tiszt gyanánt kell dicsérnem, nagy érdemet szerzett. A gyalogság, bár az ellenség megkettőztette tüzelését és ágyuival gyorsan előrehatolt, a legnagyobb rendben vonult vissza. Én a 9. honvédzászlóaljjal mentem vissza és el kell ismernem, hogy a legöregebb katonák sem viselkedhettek volna nagyobb lelki nyugalommal. A tömegbe többször becsapott az ágyugolyó és nem lehetett más szót hallani, mint: *„ne félj, magyar"* A gyalogság közül csak a szőlőhegyen levő zászlóalj, melynek visszavonulása a legveszedelmesebb volt, szenvedett nagyobb veszteséget. Magától érthető, hogy az ferdöt meg kellett szállani mindaddig, mig minden tul nem volt rajta. De én hiába figyelmeztettem erre a nagy fertiut, még Nagy Sándor és Kiss oznagy sem akartak tudni felőle. Ha magam vagyok parancsnoka egy csapatnak, parancs nélkül is megtettem volna, a mire szükségünk volt. Mihelyt az utolsó [illegible] elhagytuk, nyomban utánunk a [illegible] hidjaimon át, melyek lerontásáról [illegible] A. ellenség nem a jabukai

uton tört elő, hanem egyenesen az erdő szélének ment, hová akkor ért, midőn első szakaszaink *h*-ig jutottak. Szerencsére csak kevés kárt tettek bennünk és nemsokára visszaüzettek. Csodálatra méltó, milyen merészen üldöztek minket a rácok, pedig nem volt semmi lovasságuk. Franzfelden megparancsolta a nagy tábornok, hogy nézzünk szembe az ellenséggel. Engem a szőllőhegybe akart helyezni egy üteggel és két század lovassággal. De mivel észrevettem, hogy a neudorf-pancsovai országuton már előre nyomul az ellenség és ha soká késünk, előbb ér Neudorfba, mint mi, rábirtam, hogy e tervről mondjon le és Neudorfig vagy Petrovoszelóig hátráljon, én pedig addig fedezem a Neudorfba vezető utat, melyet a rácok valóban el akartak előlünk zárni. Petrovoszelóig minden jól ment, de ott fölbomlott minden rend, mert senki se parancsolt. Alibunárban a legénység önként megpihent és a lerombolt házakban számtalan tüzet rakott. De innen is tovább kellett menni, borzasztó fagyban, Zichidorfig. Jó bundámnak köszönöm, hogy nem történt semmi bajom. De sok szegény honvéd ellankadva elaludt az uton és többé föl nem ébredt. Teljes huszonnégy órán át ültem lóháton és a mint leszálltam, összeroskadtam és egy ideig nem birtam talpra állani.

A küzdelemben csak kevés embert vesztettünk,

de a strapáciától és a szörnyü hidegtől sokan pusztultak el. Ha megnézik az ut hosszuságát Franzfeldtől Pancsováig és innét vissza Zichidorfba, szinte érthetetlen, hogy egy nap ennyit be lehessen járni. Miután csapatainkat összeszedtük, visszatértünk Becskerekre. Itt vettük a parancscsal együtt, hogy a Bánságból vonuljunk ki, a felsővidéki szerencsétlen eseményekről szóló hirt is. E hir köztünk végtelen feltünést keltett, mert velem együtt sokan még mindig reménykedtek a békében, még mindig azt hittük, hogy nem Ausztria ellen harcolunk, mert a velünk szemben álló rablócsőcseléket csak nem nézhettük császári csapatoknak. Most választanunk kellett. És bármennyire ijesztett az a gondolat, hogy ezentul régi bajtársaim ellen kell harcolnunk, mégsem birtam elhagyni a balsorsban azt az ügyet, melyhez egyszer csatlakoztam. Itt gyávának és hütelennek nyilvánitottak volna, amott meg az osztrákok sem fogadnak jobban, hisz többeket, kik bünbánóan visszatértek, Windisch-Grätz mégis a törvények egész szigoruságával büntettetett. Rövid meggondolás után határoztam, leszámoltam. Csak a te sorsod, édes Lizám, okozott nekem sok gondot és bánatot és most, mikor ezt irom, az a szemrehányás, hogy magammal rántottalak a szerencsétlenségbe, sulyosan nehezül lelkemre.

Azon hirekkel egyidőben jött előléptetésem

őrnagygyá a jarkováci csatában tanusitott viselkedésem jutalmául; zászlóaljat azonban egyelőre nem kaptam. Egy haditanács elhatározta, hogy lehetőleg utját állja a Bánság teljes kiüritésének és e célból a bácskai csapatok parancsnokával is megegyezik, a miért is találkozást rendeztek Becsén. Ott mind összejöttünk. Esterházy Sándor, a bácskai parancsnok, hiába iparkodott leplezni, mennyire félti vagyonát. Előreláttam kvietálását, mely néhány nap mulva be is következett, csakhogy példája és félénk beszédei sok más tisztre ishatottak, ugy hogy p. o. a Schwarzenberg-zászlóaljnál csak 4 régi tiszt maradt meg. Egészben mind egyetértettek abban, hogy nem szabad az alsó vidéket egészen föladni, mert embertelenség volna hiveinket kiszolgáltatni a rácok boszujának. De néhány nappal miután Becskerekre visszatértünk, határozott parancs jött, hogy gyüjtsük össze mind a csapatot és vonuljunk fölfelé, azaz Arad és Szeged felé. Nekem a Schwarzenberg-ezred 3. zászlóalját adták, tehát egy ezredben voltam Viktorral. Esterházy után Vécsey tábornok vette át a bácskai csapatok vezetését. A zászlóaljat a legnagyobb rendetlenségben találtam, csupa ifju tapasztalatlan tiszt, de a legtöbb tele jó akarattal. Első dolgom az volt, hogy a magyar vezényszót behoztam és az ifju urakkal sokat beszéltem a tiszti szolgálatról és kötelességről. Nemsokára megnyertem bizalmukat és igy feltétlen engedelmességöket.

A legénységgel sok vesződségem volt, mert a fegyelmetlenség nagyon elharapódzott, de megmutattam, hogy nem értek tréfát és egyelőre megelégedtem azzal, hogy féljenek tőlem.

Január 21-én elindultunk Ó-Becséből és este Zentára értünk. Szivreható volt a menekülő magyarokat nézni, kik csapatonkint követtek bennünket. Szerencsétlen háboru! mennyi nyomoruságot hoztál ártatlan emberekre. 22-én Kanizsára, 23-án Szegedre masiroztunk. Itt találtam Poldit és sok régi férfi- és nőismerőst, ezért néhány napig ott nagyon jól éreztem magamat. Majd egy közeli faluba mentünk, hol szorgalmasan gyakoroltam embereimet és iskoláztam tiszteimet. Aztán Vásárhelyen át Szentesre, hol több ideig maradtunk és én három napig betegen feküdtem erős torokgyulladásban. Innét Kecskemét felé kellett portyázni és Csongrádra masiroztunk. Minő volt ott a fogadás, nem lehet elképzelni, hisz' már rég nem láttak magyar katonát! Egy parasztasszony komolyan panaszkodott, hogy csak öt embert kvártélyoztak be nála. Tele is itta magát minden ember, s másnap reggel, mikor a vett parancs szerint vissza kellett mennünk Szentesre, csak nagy bajjal szedhettem össze a zászlóaljat. Itt azután éreztettem velök teljes szigoruságomat. Aznap óta nem is volt több okom panaszra. Masirozás közben mindig a rend mintája gyanánt mutattak zászlóaljamra és

nemsokára annyira vittem, hogy egy pillantásom elég volt a hibázót rendbe szedni. Később heteken át nem volt rabom. Szentesről Kun-Szent-Mártonon s Cibakházán át Török-Szent-Miklósra masiroztunk, hol ismét több ideig tétlenül vesztegeltünk. Akkori parancsnokomat Vécseyt, mindnyájan gyülöltük, mert nem volt meg benne egyike sem azon tulajdonságoknak, melyek megnyerik a katona szivét. A bánságban, hol mint ezredes a második huszárezredet vezette, nem nagyon dicsérték bátorságát. Azonkivül magával vitte maitresse-ét, kinek befolyása igen sok dologban érezhető volt. Szomoru egy állapot. Kedvező hirek Szegedről, honnét a rácokat nagy vereséggel kiüzték,[1] igen jól hatottak reánk. Szivemből örültem, mikor Cibakházára kirendeltek. Ott helyben három századom volt, kettő Földváron és egy Inokán. Azonfelül az őrséghez tartozott még egy század vadász, egy század nemzetőrség, egy svadrony Ferdinánd-huszár és egy svadrony jász-önkéntes. Az egésznek (4 ágyuról megfeledkeztem) Mesterházy őrnagy volt a parancsnoka, kit még Pozsonyban láttál, (akkor a Wallmoden-vasasoknál volt.) Szerencsés voltam, hogy onnét irhattam neked. Mint elrepült az idő, majd egy éve mult el, (ezt augusztus 26-án irom) mióta nem láttalak és ki tudja, látlak-e még valaha. De

[1] 1849. február 11. és 12.

nem, minden jóra válhatik még és akkor a mult nagy tanulság lesz nekem.

Februárius 24-én kora reggel Ferenc ur berohan szobámba s kiáltja: jönnek az osztrákok! Ugyanazon pillanatban az alarmdobszó hallik és mindenki helyére siet. A hid mellett levő házakat megszállottuk, az ágyukat irányoztuk, én pedig egy századommal, a vadászszázaddal, a nemzetőrséggel és egy fél svadrony huszárral átmentem a hidon, hogy megnézzem, mi történik. Én az *a a* töltésen mentem, tőlem balra a lovasság az egészen kiszáradt ártéren. A mint a töltés végére értem, láttam, hogy az ellenségnek komoly szándéka a támadás. Miután előhada egy ideig megállott az igen rosszul épitett és ezért tőlünk meg sem szállott sáncoknál, előrenyomult és kétszer kisütötte reánk ágyuit, de senkit sem talált. Erre a vadászok és a nemzetőrség jobbra kanyarodtak és századom is kezdte követni e példát. De én megállitottam és mindaddig ki tartottam, mig nem láttam, hogy ellenséges gyalogság is közeledik, mert a sürün füzekkel benőtt töltésen csak az haladhatott előre. Ekkor embereimet lépésről-lépésre visszavezettem, de időnkint megállitottam, hogy legénységemet, melynek soraiban sok volt az ujonc, a tüzhez szoktassam. Aztán visszamentem a hidon és embereimet védelemre alkalmas pontokon helyeztem el.

Cibakháza fekvése igen alkalmas a védelemre.

A Tisza itt csaknem félkörben folyik, ugy hogy a védő fél mindig egy pontra csoportosithatja tüzérségét, az ellenség pedig csak nehezen nyomulhat előre a nélkül, hogy oldalba fogják, sőt még a töltés sem igen fedi, mert balszárnyunk ágyui oda is tüzelhettek. A gyalogság megrohanásának megelőzésére levettük a hid deszkáit, ugy hogy a rohanókra igen nehéz feladat várt, még nem is nézve azt, hogy gyalogságom a falak mögül s a közeleső házak ablakaiból gyilkos tüzet bocsáthatott reájok és legalább 6 ágyu szórhatta oda a kartácsot. Szerencsére épen azelőtt való nap levágták a töltésen levő fákat, egész 150 lépésnyire a hidtól, ugy, hogy az ellenség nem közeledhetett észrevétlenül. Mihelyt az osztrákok látták, hogy a töltést elhagytuk, lovassággal és ágyúkkal előre nyomultak és meglehetős távol a töltéstől *e*-nél foglaltak állást. Gyalogságuk meglehetős lassan jött a töltésen, hol több rakétaállvány volt felállitva, *D*-nél. Csakhamar mindkét részről erős ágyuzáshoz fogtak. Az ellenséges golyók csak kevés kárt tehettek bennünk, mig ellenben az ő két ütegük gyilkos kereszttüznek volt kitéve. Még meg kell emlitenem, hogy az ütközet elején egy ágyut küldtünk Nagy-Réven át *c*-be, hogy az ellenséget hátba lődözze, de bár már $1^1/_2$ órája tartott a tüzelés, nem hallottunk felőle semmit. A rakéták csak mulattattak, többnyire a levegőben pattantak

szét vagy a vizbe estek, egy sem érte a falut vagy a hidat. Az ellenség, belátván a tüzelés sikertelenségét, gyalogságát, 2 zászlóaljat, küldte előre, mit azonban tüzelésünk nagyon megnehezitett. Hanem azért a két zászlóalj rohamoszlopai elszántan nyomultak előre, egészen néhány lépésnyire a hid külső végétől. E pillanatban Mesterházy azt izente, hogy megvan sebesitve (egy a falba csapó golyó ugy az arcába szóta a kőport és kavicsot, hogy csaknem megvakult), vegyem át én a hid védelmét. Azonnal még egy ágyut vonattam a hidhoz, hogy mindenesetre biztositva legyek és még több csatárt állitottam a hid innenső végére. Magam is egész szabadon odaálltam, mert embereimnek, kikkel aznap először voltam tüzben, meg akartam mutatni, hogy nemcsak a szolgálatban vagyok szigoru, hanem a golyózáporban is hidegvérrel megállom helyemet. Hiába jöttek többizben tisztek, sőt katonák is, hogy elvezessenek. Én azt válaszoltam: Vissza! Majd hivlak, ha szükség lesz reátok. Igy vagy 10 percig állhattam sértetlenül, Isten látható oltalma alatt, mikor az ellenség segitő erejében és lovasságában oly mozgalmat vettem észre, melyből azt következtettem, hogy emlitett ágyunk már elérkezett c-be és megkezdi tüzelését, bár a nagy zaj miatt nem hallottam hangját. Az ellenségnek, mihelyt látta, hogy hátba fogják, vissza kellett vonulnia, de erről a roham-

oszlopait csak későn értesitette. E pillanatot felhasználva, embereimre kiáltottam: „Most, jertek fiuk utánam.“ Veszetten rohant utánam vagy másfél századom rejtekhelyéből és gyorsan átrohantunk az egyes gerendákon a borzasztóan tüzelő ellenségnek. Csakhamar elüztük a töltés mögé, mire egy a hidtól körülbelül száz lépésnyire álló elhagyott csárdába huzódott meg, mely előtt egy istálló volt. Az istállót mindjárt elfoglaltuk és több granicsárt elfogtunk. Itt történt aztán, hogy gondtalanul tovább mentem és mivel a Károly-regementnek, melynek egy zászlóalja itt csatázott, szintén kék a hajtókája, mint az én legényeimnek, egyszerre csak az ellenség között állok, abban a hitben, hogy a mieink. Érthetetlen, hogy egyik sem lőtt, vagy szurt felém. Ők is nagyon meg lehettek lepve. Egyszerre azonban egy huszártiszt (Jelasich-huszár), ki szintén megtévesztett, jobb kezemnél megfogott és látom, hogy hat szurony van mellemnek szegezve. Ez a tiszt Digby volt, angol ember, kit jól ismertem. Mint Hartlieb altábornagy futárja (galopin) ő hozta a rohanókhoz a parancsot, hogy vonuljanak vissza, bár későn. Később mint hős elesett, mert nem akarta megadni magát. Ő egyedül maradt a szabadban, mig a többiek engem a csárdába hurcoltak, melyet addig meg akartak védeni, mig segitséget kapnak. Egy Hammer nevü kapitány oly gorombán bánt velem,

kutyának, gazembernek, huncutnak nevezve engem, hogy mélyen fölháborodtam. El voltam tehát fogva és e borzasztó helyzetemet még fájdalmasabbá tette az a keserü érzet, hogy bajtársaim tán szökevénynek néznek, mert az ilyes csak a te szórakozott Károlyoddal történhetett meg.

A csárdában több szoba volt, az utolsóban a tisztek, velem és vagy 30 emberrel. E pillanatban hallottam, hogy Cibakházán a gyülekezés és a takarodó jelét dobolják, mi engem nagyon levert. A legtöbb emberem (igy beszélték nekem később) már visszament a hidon, még csak Talabér hadnagy vagy 20 emberrel volt a csárda közelében. Hozzá jött Illésy kapitány e szavakkal: őrnagyunkat elfogták, tartsd magad, mig több embert hozok, aztán elsietett a hidon és elbeszélte, mi történt. Senki sem tarthatta vissza embereimet, a kit lába birt, szaladt megszabaditásomra. Ezalatt Talabér hadnagy kevés emberével nagy zajt csapott, hadd higyjék' sokan vannak, megszállotta a töltést is, honnét lődözni is lehetett az utolsó szobának, melyben voltam, a kijárására. Tiz emberrel elfoglalta az elülső szobát, maga kezével zuzva be az ajtót, ugy hogy az ellenségnek csak egy szobája maradt. Ez egy földszinti pinceféle volt, két szemben levő bejárással; a szabadba vezető nyitva volt, a többi szobába vezetőt egy faajtó zárta el. Ablaka nem volt e helyiségnek. Környe-

zetem részben horvátokból, részben németekből állott. A horvátok mind a háttérben kuporodtak és zsebeimet kutatták, melyekben azonban semmit sem találtak, mig a németek mind talpon állva készültek a védelemre, különösen egy kadét, ki elszántan viselkedett és a többit is bátoritotta. Engem egész hátra állitottak, hol Joanovich, a 1. báni granicsárezred kapitánya barátságosan bánt velem. Kezdetben mind tele volt jó reménynyel, azt hitték, övéik kiszabaditják őket. De mikor onnét nem jött senki és embereim dühös kiabálása és a két bejárásra való lövöldözése egyre hevesebb lett, hozzám fordultak, persze még csak kapitulációról és szabad elvonulásról szólva, melynek fejében engem szabadon bocsátanának. Mikor azt mondtam, hogy erre rá nem állhatok, mert nincs hozzá jogom, Hammer azt válaszolta: akkor velünk hal meg. A katonának mindig készen kell állani a halálra, feleltem, de ha akarják, becsületemmel jót állok, hogy életük megmarad s jól bánnak velük. Erre gunyosan nevettek és folytatták a védekezést. De csakhamar elmult a nevetésük, mert embereim egyre merészebben hatoltak előre. Végre azt kivánták, beszéljek embereimmel. Ez nem volt könnyü dolog.

Hogy meghalljanak, a két kijárás közé kellett állanom, melyeken át embereim belőttek és bár,

mint gondolhatod, teljes erőmből kiáltottam: „Ne lőjetek, én vagyok, stb." mégis még néhány golyó röpült fejem körül, mignem egyik emberem bedugta fejét és engem meg látott. Ekkor a tüzelés megszünt, embereim betörtek. Joanovich kapitányt karján fogtam, hogy egész biztosan megmentsem, mert egyedül ő volt barátságos irántam, de a sors ugy akarta, hogy éppen csak neki kellett meghalnia. Éppen a szabadba vezető kijárás alá állottam vele, midőn a másik ajtón szintén betörtek embereim és egyikük, abban a hiszemben, hogy engem el akar vezetni, lelőtte a kapitányt. Hála Istennek, a többit mind megmentettem. Bár rövid fogságom alatt soha sem hittem, hogy rab maradok, mégis annyira megtört az izgatottság és idegeim feszültsége, hogy erőtlenül embereim karjába dőltem. És igy a szó szoros értelmében áthurcoltak a hidon egyre csókolva engem tetőtől talpig (no nem éppen gyöngéd csókok voltak). Ó Lizám, minő boldog pillanat! De több vitéz elvesztette életét, többen meg nehéz sebben feküdtek a kórházban és csaknem mind miattam! mert az előbbi harcban csak kevesen sebesültek meg.

De hadd nevezzem meg a legbátrabbakat, kiknek kiváltképp köszöntem szabadságomat. Talabér hadnagy soronkivül mindjárt főhadnagy lett. Goldstein (zsidó) a Ferenc Károly-ezred főhad-

nagya,[1] mely ezrednek véletlenül éppen két százada vonult arra. Schneider őrmester, később tiszt, hősi halállal esett el Buda ostrománál. Hartmann őrmester, Rös káplár. Közlegények: Gorompatich, Svilar, Berger, ki kolerában halt meg, Bukay káplár, Kohn (zsidó) közlegény. Az utóbbinak egy lövés bordáját, egy másik meg felső combját furta át. Midőn mindjárt az ütközet után meglátogattam, felém nyujtva kezét, igy szólott: hála Istennek, hogy láthatom, kedves őrnagy ur. Ha rá nézek, kevésbbé érzem a fájdalmat. Aztán a fogoly katonákhoz siettem és gondoskodtam, hogy jól bánjanak velök. A németek egész becsülettel megkértek, ne csukassam el őket együtt a horvátokkal. Kérdésemre, hogy miért? azt válaszolták, mert piszkos, gyáva csőcselék. Egészben negyven közember esett foglyul és két tiszt, Hammer kapitány és Strasser hadnagy, egész fiatal legény. Hammer sokáig nem birt szemembe nézni, bánthatta a rossz lelkiismeret, de én sokkal boldogabb voltam, semhogy más, mint nemes bosszut vehettem volna rajta.

Azt reméltem egykor, hogy az előbb megnevezett vitézeknek nyugalmas, gondtalan életet biztosithatok. Annak most vége, de te, édes Lizám, vésd e neveket emlékezetedbe és ha valaha e derék emberek közül valamelyik segitségedre szorulna, segits

[1] Helyesen Goldner.

rajta tehetségedhez képest. E nap annyira megszerezte nekem zászlóaljam bizalmát és ragaszkodását, hogy tehettem vele, a mit akartam. Soha életemben nem éreztem oly szembetünően Isten ótalmát. Mert akkor rettentő lett volna nekem a fogság. Még nem mentem át a későbbi tapasztalatok keserü iskoláján.

Màsnap, 25-én ünnepiesen eltemettük az elesetteket, a két ellenséges tisztnek is megadtuk a végső tisztességet. 26-án jött Damjanich, ki Kisstől átvette a bánsági csapatokat. Kisst ugyanis, hogy megszabaduljanak tőle, magyarországi parancsnoknak nevezték ki excellenciás cimmel. Damjanich Aradon át jött, hol Kiss Pálnak adta át a parancsnokságot. Nagyon jó kedvü volt és tele győzelmi reménynyel. Szerencsésre vált kalandomon nagyon örült, a mint hogy általában mindenkinél szives részvétre találtam. Vele jöttek Bethlen,[1] Esterházy Pista, Galvany, a Hannover-huszárok kapitánya, kit egyszer láttál Becsén: derék ügyes tiszt és nekem igen kedves barátom. Vitézeimnek aranyokat osztogattak és mindegyiköket méltónak találták a 3. osztályu érdemrendre.

A következő napokban meglehetős sereg huzódott össze Cibakházán és környékén. Eljött a lengyel

[1] Gr. Bethlen József, ki utóbb Leiningen özvegyét nőül vette.

légió is és egy svadrony ulánus Visoczky ezredes alatt. Az ulánusokat Poninsky gróf kapitány vezette, ki előbb a János-dragonyosoknál szolgált, müvelt, kedves ember. De ő és Visoczky voltak, körülbelül az egyetlen kiválók a lengyelek közül, a többi jobbára kalandor, kinek izlett a magyar gázsi!

Damjanich csupa tevékenység volt, az ő magában bizó modorában csak Szolnokról beszélt, melyet el akart foglalni, szóval életet öntött a Vécsey alatt egészen elernyedt lelkekbe. Végre március 2-án átmentünk a Tiszán. Elvonulásunk előtt uj zászlót kapott zászlóaljam. Beszentelésére nem volt idő és a zászlóalj mégis magával akarta vinni a legközelebbi csatába. Előállottam tehát a zászlóval kezemben és átadtam neki a lobogót ama rövid szavak kiséretében, mely 1. alatt mellékelek. Hihetetlen volt a beszédem hatása, mert nem vártak tőlem ennyi magyarságot. Gyakran lobogott e zászló a legvadabb viaskodásban, de derék fiaim mindig hiven megőrizték. Kivonulásunk éjjel történt és $1^1/_2$ óra mulva vissza kellett térni, mert Kleinheins őrnagy a vezérkarból zavart csinált. Erre ismét egy pihenő nap következett és március 4-én éjjel Cibakházán ujra átkeltünk a Tiszán. Még előbb szerencsés voltam a nyolc fölebb nevezett vitéznek átadhatni a megérdemelt rendjeleket. Aztán tovább mentünk Várkonyig, hol szabad ég alatt

táboroztunk. Mindig embereim között szoktam hálni és ha vége volt a szolgálatnak, nem volt tréfa, még ha reám céloztak is vele, melyet meg nem engedtem nekik és éppen gunyolódásukban mutatkozott leginkább hozzám való nagy ragaszkodásuk. Különösen egy Kiss János nevü értett ahhoz, hogy rossz magyarságomat utánozza, min magam is gyakran jókat nevettem. Itt is vadul üzték, mig le nem feküdtem. Ekkor Frits kapitány, előbb a Leiningen-ezrednél, jött hozzám, Damjanich üzenetével, jönnék hozzá a faluba egy pohár borra. Fiaim olyan jól tudták, hogy nem megyek, hogy Kiss János mindjárt elkiáltotta magát: *„három ember és egy freiter, mindjárt ite egy strását, nem szabad a táborbúl elmenni.“* Az egész zászlóalj nevetett a tréfán és én Fritsnek azt mondtam: jelentsd a generálisnak, hogy zászlóaljam nem bocsát el, mire Kiss uram kegyesen lerendelte az őrséget és megcsókolta kezemet. Vajjon mi lett ebből a jókedvü fickóból?

Március 5-dikén kora reggel elindultunk és lassan előre nyomultunk Szolnok felé. Vécseynek a többi csapatokkal Szanda felől kellett támadnia, de csak szinleg, mert ez oldal felől Szolnok csak olyan veszedelmes csapda, mint Cibakháza a másik felől. Ezzel meg akartuk téveszteni az ellenséget, hadd higyje, hogy ez csak rekognoszkálás, minőt már gyakrabban kisérlettünk meg Török-Szent-Miklós felől.

Ez teljesen sikerült is, az osztrákok mit sem tudtak a mi átkelésünkről és nem is sejtették, hogy hátban támadjuk őket, mert különben igen rosszul járhattunk volna. Ottinger tábornok ugyanis Abonyban állott, a mi hátunkban. Tervünk mindenesetre igen merész volt, de Damjanich bizott szerencséjében és igaza volt. Egyáltalában e vidéken igen nagy előnyben voltunk az osztrákokkal szemben. A lakosság hozzánk hajlott és mindig ellátott a legjobb értesülésekkel és a Tisza mintegy függönyül szolgált, mely mögött mindent előkészithettünk a vállalatra az ellenség minden hire nélkül. Ha Windisch-Grätz herceg mindjárt Pest elfoglalása után átmegy a Tiszán: valószinüleg gyorsan véget vet a háborunak; de igy összeszedhettük magunkat és oda vezethettük a bácskai és bánáti csapatokat is. Ha meggondolom, hogy több zászlóaljunk még csak kaszával volt fölfegyverkezve és hogy csapataink, Damjanich és Vécsey katonáit kivéve, még alig szoktak a tüzhöz, egész érthetetlen előttem, hogy ily rövid idő alatt mint alakulhattunk oly hadsereggé, mely nem csak szembeszáll egy régi, győzelmes ármádiával, hanem azt le is győzhette. Persze, ott is történt sok hiba, melyért aztán a vitéz csapatoknak kelle lakolniok. De térjünk vissza a szolnoki csatához.

Karger oly kevéssé várta, hogy kétfelől megtámadják, hogy mi a jobb Tiszaparton sehol sem

bukkantunk előőrsökre. Mihelyt megláttuk Szolnokot csatarendbe állottunk és lépcsőszerüen (staffelweise) a jobbszárnyon kezdve, előrenyomultunk. Itt szerintem az a hiba történt, hogy nem küldtünk azonnal lovasságot a vaspálya felé, mert ez, ha nem is szakithatja föl a sineket, legalább járhatatlanná teheti a vasutat. Mihelyt Szolnokon megláttak minket, hármat lőttek jeladásnak és rögtön elindult egy mozdony Abony felé. Most iparkodnunk kellett, hogy minél hamarabb végezhessünk. Karger igen fatális helyzetbe jutott. Vagy addig kellett tartania Szolnokot, mig Ottinger segitségére jő, vagy pedig kiüriteni a Tisza balpartján levő hidfőt és keresztülvágni magát. Ingadozott a kettő közt és ez által még rosszabbá tette helyzetét.

Ezalatt mi előre haladtunk; a jobb szárny, melynek legszélső szélén én állottam, a Tisza mellett, a balszárny a vasut felé és azon tul. A rohamra zászlóaljam, a 3. és a lengyel légió volt szánva a megfelelő tartalékokkal. Meglehetősen födve haladhattam, bár az ágyu 15 emberemet megölte, mi a zászlóaljat egy pillanatra zavarba hozta. De egy emlékeztetésem Cibakházára azonnal helyreállitotta a rendet és elszántan mentünk előre; Karger egy ütegét a vasutnál egy emelkedésen helyezte volt el s azt remélte, hogy néhány kartácslövéssel visszaüzi ezt a nyomorult csőcseléket. De a 3. zászlóalj a vitéz Bobich őrnagy

alatt egyenesen nekiment az ütegnek és a legborzasztóbb kartácsolás ellenére is elüzte azt és benyomult a városba. Ezalatt én is eljutottam az első házakig, komoly ellenállás nélkül, mert Karger azokat meg sem szállotta, bizton számitva arra, hogy az első lövések után elfutunk. Most azonban gyorsan két zászlóaljat vetett elénk, mert ha nem akarta elveszteni a tiszántuli hidfőn álló csapatait és ágyuit, fel kellett minket tartóztatnia, mig azok visszavonulhattak. A két zászlóalj bátran ellentállott, de azért mégis csak részben érte el célját, mert azalatt balszárnyunk a lovassággal és több zászlóaljjal átmenvén a vasuton és az abonyi országuton, tulnyomó erővel megtámadta az ellenséges lovasságot, azt teljesen megverte és több ágyut elfoglalt. Ezalatt mi folyton harcolva, utcáról-utcára előrehatoltunk a sóraktárig, hol az ellenség ismét makacsul ellentállott, mert már a hid közelében voltunk. Sajnos, a mi csapataink közt már nagy volt a rendetlenség, a mi ily ifju katonáknál és tiszteknél roham alkalmával természetes, ugy hogy nem voltunk képesek zárt sorokban támadni. Végre azonban sikerült nekem több századot összeszednem s egy mellékutcában előrenyomulnom. Itt is közel jutottam a fogsághoz vagy a halálhoz. Ugyanis embereim előtt lovagoltam egy utca mellett, a mely tele volt ellenséges katonával. Alig, hogy megláttak, legalább

ötven lövést irányoztak rám, de én ugyanabban a pillanatban megsarkantyuztam lovamat és tul voltam az utca nyilásán. A visszatérés nagy veszedelemmel járt volna, embereim pedig a tüzelésre megállottak, valami nyolcvan lépésnyire tőlem. De mihelyt fölismerték válságos helyzetemet, előre rontottak és még idejében jöttek, mert már az ellenségek is eljöttek az utca sarkáig, hogy elfogjanak. Aztán gyorsan mentünk előre a Zagyva folyó mentén. Ezen a vizen a városon kivül vezet át az a hid, melyen a zavarban sok lőszeres és más kocsi volt átmenőben. Ezek megmentésére ismét megállott egy ellenséges szakasz, melyet azonban azokkal, kiket összeszedhettem, szuronyt szegezve megtámadtam. A legtöbben a vizbe ugrottak. A Zagyva vize igen posványos, csak kevesen jöttek ki belőle, azok is csak a mi segitségünkkel. A hidon át nem járt több kocsi, mert az elsőknek lovait ellőtték és igy fönnakadt az egész. Ezzel Szolnok meg volt tisztitva az ellenségtől, kinek nem maradt más utja, mint a Zagyva mocsaras partja. Két ágyut, mely nehezen volt elmozditható, szerencsésen elfoglaltam. Mivel legényeim nagyon elfáradtak, megparancsoltam a tiszteknek, hogy gyüjtsék őket össze, meghatároztam a pontot, hol ismét találom őket és utána siettem a futó ellenségnek. Ott találtam Nagy-Sándor ezredest és Virányi őrnagyot, kik üldözték. A mező

tele volt holtakkal és sebesültekkel, sok elmaradozott, ugy, hogy meglehetős sok foglyot ejtettünk. E szárnyon Hügel őrnagy igen jól vezette a lovasságot és egészen szétszórta az ellenséget. Sajnos, későn bizták meg a vezetéssel, különben csak kevés osztrák menekül.

Java üldözésben voltunk, mikor hire jő Ottinger tábornok megérkezésének Abonyból. Abba hagytuk az üldözést és én siettem zászlóaljamhoz. Mihelyt az ellenség kiüritette a Tisza hidját, Vécsey csapatai áttörtek és lovasságát azonnal előbbi jobb — most mivel háttal állottunk a Tiszának — bal szárnyunkra rendelték Ottinger ellen. Rövid ágyuzás, pár támadás volt az egész, mert Ottinger csak fedezni akarta Karger visszavonulását, aztán maga is hátrált. Az ellenség legalább 1500 embert vesztett, köztük 500 foglyot. Zsákmányul ejtettünk 11 ágyut, sok lőszert és podgyászt, különösen magánpodgyászt. Egy huszár egymaga 3000 pengőt zsákmányolt, melynek nagy részét azonban elosztotta pajtásai közt. Különösen kitüntek e napon: Nagy Sándor ezredes, Hügel őrnagy, ki igen vitézül harcolt, Bobich őrnagy; Makics lovaskapitány, öreg ur, de kinél kevés volt bátrabb, több ágyut vett el. Csekélységemet Damjanich nyilvánosan megdicsérte.

Zászlóaljamból vagy 30 embert vesztettem, köztük a fiatal Fleiss, becsei nápic fiut, kit egy 12 fon-

tos golyó közepén ketté szakitott. Meg kell dicsérnem Tüll alorvost is, ki mindenüvé követte a zászlóaljat és a későbbi csatákban is kitünt hidegvére által. Becsülték is a katonák, de nagyon. Eszembe jut egy jelenet, mely mélyen megrenditett. Egy ágyugolyó két legényt ért, az egyiket halálosan megsebesitette, a másiknak lábát szakitotta el. Az orvos az elsőhöz ment, de ez mellette fekvő bajtársára mutatva igy szólott: ott segitsen, nekem már ugy is végem.

Volt egy szomoru ügyem is, mely világosan mutatta katonai berendezésünk gyarlóságát. A minisztérium gyakran minden tapasztalás nélkül való tiszteket nevezett ki és osztott be a zászlóaljakba, hol bizony elég gyakran nem feleltek meg. Nekem is küldöttek egy pár ilyen fiatal mamlaszt, kiktől itt a legjobb módon megszabadultam. Az egyik Várkonyból, a másik a csata megkezdése előtt, visszament Cibakházára, hol az utóbbi fejsebével dicsekedett. Két más tiszt a csatában oly nyomorultan viselkedett, hogy társaik nem akartak többé velök szolgálni. Elbocsátottam mind a négyet. Később bevádoltak a minisztériumnál, mely e felől jelentést kivánt tőlem. Mikor tisztikarom ezt hallotta, összegyült és irásban nyilatkozott, hogy semmi szin alatt nem akart ily gyáva fickókkal szolgálni. Ezt beküldtem és békén hagytak. De ama kedves urak közül kettőt később mégis láttam, mint tisztet.

Március 5-ike szerencsénk fordulópontjának tekinthető. Mindaddig soha sem állhattunk ellen az osztrákoknak nyilt csatában. De itt azt kellett tapasztalniok, hogy gyalogságunk, melyet különösen megvetettek, halálra szántan neki megy ágyuiknak, azt kellett tapasztalniok, hogy tüzérségünk is fölér az ő legjobb ütegeikkel. Egy szóval, a rác háboru olykatonákká képezett bennünket, a kik több csatát láttak, mint ők. Körülbelül ugyanabban az időben Görgey, mert Dembinszkyt, azt az árnyékvezért, nem kell számba venni, három napon át harcolt főerejük ellen Kápolnánál és nem vallott kudarcot, bár visszavonult. Amott három napig tartó eredménytelen csata, itt határozott vereség: az osztrákok meggyőződhettek arról, hogy velünk nehéz lesz elbánniok. Ettől fogva Buda elfoglalásáig egyszer sem győztek. Bizalmuk megrendült, különösen Windisch-Grätzben, a kit általánosan szidtak. Nálunk ellenben épp abban az arányban nőtt a bátorság és a tulajdon erőnkbe vetett bizalom. De legerősebb volt a régi bánsági csapatok önbizalma. Damjanich tán nem nagy hadvezér, de egy nem tulságos nagy harcvonalat hidegvérrel s kellő belátással birt vezetni. Nagyobb stratégiai tervek fölülmulták tehetségét. De különösen nálunk volt a legtöbb derék törzstiszt, mi a fődolog.

A csata után Damjanichnál, ki mindig velünk volt a bivouac-ban, sütöttek, főztek, mert az öreg ur sze-

rette, ha magának és másoknak is jó dolga van. Mindenki vidám volt és a legjobb hangulat uralkodott. Csak a két tábornok nem mutatott egymásnak nyájas arcot. Damjanich nem bocsáthatta meg Vécseynek, ki semmit sem látott a csatából és abban nem is vett részt, hogy mindjárt jelentést irt róla Debrecenbe. Bár ő volt az idősebb, szerénységből tartózkodnia kellett volna ettől. Másnap reggel kitört az elfojtott harag, nyilt volt a szakadás köztük. Vécsey elutazott, csak néhány kreaturája sajnálta, de azokat meg többnyire magával vitte. Valamivel később megkapta az aradi parancsnokságot, mi által egy vitéz tiszt, Kiss Pál alezredes, ki addig ott vezette az ostromot, visszatérhetett a sereghez. Ezután két napot szabad ég alatt töltöttünk, igen rossz időben, majd visszamentünk Török-Szent-Miklósra. Mind a két hadosztály most már Damjanich alatt állott, mint 3. hadtest.

Török-Szent-Miklóson ismét több napi pihenés. Odajöttek Klapka és Aulich is hadtestükkel. Az elsővel, mint a vezérkar őrnagyával ismerkedtem meg a bánságban. Igen szép, megnyerő ember, nagyon szeretetreméltó, de tulságos puha. Büntetni nem bir, pedig nálunk ugyancsak szükség volt szigoruságra. Aulich, ki a Sándor-ezredben volt őrnagy, derék öreg katona, egyenes és becsületes, szigoru, mint minden rendes ember. Ez a két hadtest a Tisza mentén lefelé

vonult, nekünk követnünk kellett őket. Néhány nappal elvonulásunk előtt Damjanich kiosztotta a szolnoki csatában megérdemelt rendjeleket. Visoczky, Bobich, Hügel, Aschermann és még néhányan. Mellemre e kissé frázisos szavakkal tüzte: ez a vitéz férfiu még minden csatában magára vonta elüljárói tekintetét. Ugyanakkor alezredes lettem. Aztán ebéd volt és a rendjellel diszitettek ültek az asztalfőnél.

(Másnap jött Kossuth és a törzstiszteknek nagy és jó ebédet adott.)[1] Nemsokára mi is elmasiroztunk.[2] Én Nagy-Révbe jutottam és Kubinyinénál voltam szállva. Egyike volt a legjobb honleányoknak, kikkel találkoztam. A szabadság minden harcosában valami magasztost látott, szivesen kiszolgálta volna az utolsó közlegényt is. Még nem ismerte a mi kedves honvédtiszteinket és csakhamar fölébredt csalódásából. Ugyanis másnap jött a Ferenc-Károly-zászlóalj, melynek őrnagya és néhány tisztje szintén az ő házába szállott. Ezek oly neveletlenül és gorombán viselkedtek, hogy a szegény asszony kétségbeesett. Midőn délután sétalovaglásról hazajöttem, őt sirva találtam, nem azért, mert bántották. hanem mert magyarok voltak, kik igy bántak vele. Elképzelheted, hogy véget vetettem a dolognak, az őrnagyot kihivtam, mit ő azonban nem értett meg, egy szóval

[1] Törölve.
[2] Törölve: 14-én.

rövid idő alatt legszebb rend volt a házban. Ezért aztán a szép özvegy nagyon gondomat is viselte, mig csak ott voltam.

Ezalatt Cibakházán jelentékeny hadierő gyült össze és engem is oda rendeltek. Itt vettem át az egész sereg legjobb dandárját (brigád), a 9. és 3. honvédzászlóaljakat, az én zászlóaljamat, a lengyel légiót és egy 6 fontos üteget Markó kapitány alatt, kit már a bánságban ismertek mint vitéz és ügyes tisztet. Visoczky hadosztályparancsnok lett. Zászlóaljamat nehéz szivvel adtam át, mert Horváth kapitányt, rangban a legidősebbet, nem nagyon szerették és sok későbbi csatában ez az azelőtt oly derék zászlóalj csak akkor ment előre, ha engem látott. Később ismét jobb kezekbe jutott. Az itt egyesitett seregnek, körülbelül harmincezer ember 100 ágyuval, főparancsnokává Vettert nevezték ki, egy száraz, közönséges természetü embert, (Kommisknopf), ki a perlaszi csatában kitünt, [1] de azóta nem szerzett semmi érdemet. De mivel nem volt magyar és éppen nem nagy elme, Kossuthnak nem kellett tőle félnie. Ugyanazért nem lehetett Görgey fővezér, mert azt jól érezték a debreceni urak, hogy ez hamar végezne velök. Arra meg éppen nem volt alkalmas Vetter, hogy uralkodjék egy alig teremtett hadseregnek

[1] 1848 szeptember 2. és szeptember 11-én.

dacos elemein. Ebben a tábornokok és vezérek, sajnos, rossz példával jártak elül és nem fértek meg egymással. Görgey, mint ez később kitünt, a maga részére nyerte a legtöbbjét és még azoknak is imponált hideg, mindig kiszámitott szigoruságával, kiket jeles tulajdonságai nem avattak tisztelőivé.

Azt hiszem, március 15-dike volt,[1] mikor Cibakházánál a Tisza jobb partján táborba szállottunk, hogy másnap Kőrösnek induljunk. Már estefelé volt, mikor parancsot kaptam, hogy dandáromat állitsam talpra, mert Kossuth meg akarja szemlélni. Alkonyatkor megjelent, kiséretében Damjanich, Vetter, sok tiszttel, ő gyalog, a többi lóháton. Midőn jelentést tettem nála, Damjanichhoz fordulva kérdezte, ki vagyok? Nevem hallatára egyideig megnézett, aztán igy szólt: „Kezét ide, derék ember.“ El nem képzelheted, minő nevetségesnek találtam magamat, midőn ott állottam előtte; én kinek politikához semmi közöm, ki csak mint katona érzek és gondolkodom, nem birtam beletalálni magam abba, hogy ennek a tollrágónak tisztelegjek.

Őszintén meg kell vallanom, hogy azért jobb tulajdonságai iránt sem voltam vak.

Kevesen birták ugy, mint ő, a beszéd hatalmával meginditani az embereket; tevékenysége uj segéd-

[1] Március 17-dike táborozás a kocséri pusztán.

eszközök előállitásában is rendkivüli. Csak a kormány élére nem volt való. Mind a négy zászlóaljhoz beszélt, mindig egyforma ügyesen, kitünően utánozva a katonai stilust. Különösen szépen beszélt a Schwarzenbergekhez. Fölhasználta a cibakházi eseményt és rá mutatott, hogy ott érettem, kit szeretnek, életüket tették kockára. Mennyivel inkább kell utolsó csöpp vérüket is fölajánlani a hazának, melyet bizonyára még ezerszer forróbban szeretnek. A lengyelekhez tört francia nyelven szólott, mi egész fölösleges volt, mert a légiónak sokat dicsért intelligenciáját legföllebb néhány tiszt képviselte, a többi toborzott kalandor volt és lengyelnek mondott tót. Sokan irigyelték ezt a különös kitüntetésemet, én bizony szivesen átengedtem volna bárkinek, mert nem voltam rajongó és egyáltalán nem nagy barátja Kossuthnak.

Az éjjelt ott töltöttük és 18-án reggel 10 órakor elindulva, több órai menet után számtalan tanya között, ismét szabad ég alatt ütöttünk tábort. Már itt sem látszott a visszony Damjanich és Vetter közt valami barátságosnak. Az egyik azt parancsolta, a másik az ellenkezőt, végtére ugy cselekedtem, a mint jobbnak láttam és egyikre sem hallgattam. Barátságtalan hideg éj volt, zugott a szél s hullott a záporeső. Bár seregünk napról-napra javult, még sok volt benne a hiba. Legtöbb tisztünk, igen fiatal és tapasztalatlan lévén, nem birt a legénységnek

imponálni és sok hanyagságot eltürt a szolgálatban, mert nem látta be sok dolognak a fontosságát és szükségét. De a legnagyobb baj az élelmezés hiányossága volt, mi természetesen sok zavart vont maga után. A legtöbb vesződsége a magasabb tiszteknek volt, kiket alárendeltjeik nem támogattak eléggé. Sokan meg is unták, hogy tizszer ismételjenek egy parancsot, de én nem vesztettem el türelmemet és végre meg volt az az elégtételem, hogy rendben ment a szolgálat.

16-án reggel[1] fölállitották a csapatokat és vártuk az indulás jelét. Itt közölték velünk a hirt, hogy Bem elfoglalta Nagy-Szebent,[2] minek természetesen igen jó volt a hatása. Annál rosszabbul esett, hogy egyszerre jelt adtak a visszafordulásra. Damjanich és Vetter nem birtak megegyezni a támadás tervén. A csapatok hangosan zugtak, különösen a 9. zászlóalj. Minek is szenvednek annyi fáradságot és strapáciát, ezt mondogatják, ha ugy sem kerül soha verekedésre a sor. Engem is nagyon bántott a dolog, mert tudtam, hogy ifju csapatokkal mindig legjobb a merész, előre! De a rosz következések csak aztán állottak be. Este felé régi táborhelyünkre érkeztünk, Cibakháza előtt. Aulich átment a hidon és egyik hadtestnek a másik után követni kellett őt. Egy harmincezernyi sereg-

[1] Március 19-én.
[2] Március 11-én este.

nek, annyi ágyuval, sok időre van szüksége, hogy átkelhessen egy különben sem tulságos szilárd hidon. Vezérkarunk, mely már szállásban volt, csak ugy ide-oda parancsolgatott a szobából és nagy konfuziót okozott. Nekünk kellett volna utoljára maradnunk és ezért megengedtem embereimnek, hogy hozzanak tüzet. Bizony szükségünk volt erre, mert nem egyhamar töltöttem ennél kellemetlenebb éjjelt. Hó és eső váltakozott és a szegény ördögök már huszonnégy órája nem ettek semmit. De alig melegedtünk és száradtunk meg egy kicsit, egy ordonánctiszt parancsot hoz, hogy menjünk át a hidon. A dandár gyorsan és vidáman sorakozik, de mikor a hidhoz érek, azt látom, hogy napkelte előtt lehetetlen átkelnünk. Tehát hiába hagytuk ott a jó tüzeket. Itt meggyült a bajom legényeimmel, de mikor látták, hogy nyugodtan a puszta földre fekszem, követték példámat. Csoportosan összefeküdtek a szegények, hogy kicsit melegedjenek. Nekem is csak egy könnyü köpönyegem volt és megitélhettem, mennyit szenvedhettek. Végre hajnali 4 órakor átkeltem, dandárom Földvárra ment, Cibakházától egy órányira, én pedig a főhadiszállásra, hogy egy kicsit könnyitsek haragomon. — Csak Földváron láthattam, hogy mennyibe került a mult éjszaka. Bámulatomra egy sem hiányzott és csak kevés betegem maradt vissza Cibakházán. Valóban kitünő volt akkor a legtöbb

zászlóalj kitartása és jó, bár kissé makrancos szelleme. Szivesen, jó kedvvel türték mind a fáradalmat és meg voltak elégedve, ha egy kis szalonnát és pálinkát kaptak.

17-én Földváron maradtunk, 18-án Török-Szent-Miklósra masiroztunk. (20, illetőleg 21-én). Hányszor jártunk ide-oda Czibakháza és Török-Szent-Miklós közt! és a végén nem tettünk semmit.

Kossuth, ki ugy látszik, jelenlétével akarta lelkesiteni a sereget, szintén ott volt Török-Szent-Miklóson. Aulich és Klapka már ismét a Felső-Tisza felé mentek volt és már csak a 3-dik hadtest volt ott. E hadtest törzstisztjeinek Kossuth ebédet adott, melyen természetesen sok beszédet tartottak. Ő maga is nagy beszédet mondott, melyben előfordult az a frázis is, melyet mint mondják, már Pozsonyban is alkalmazott, tudniillik: 1848 márciusban, mikor a Habsburg-ház sorsa kezemben volt, csak igazságot kivántam. Hogy lehet egy ember, ki egy államot akar kormányozni, ily nevetségesen hiu! Aztán egy pár dicsérő szót intézett hozzám, melyet szivesen elengedtem volna neki. Válaszul kifejeztem azt az óhajomat, hogy neki a legnagyobb dicsőség megszerzése után az a boldogság jusson osztályrészül, hogy fölszabadító munkáját befejezve, visszavonulhasson a magánéletbe. Ugy látszik, kivánságom nem éppen nagyon tetszett neki. Erről eszembe jut egy jellemző történet,

melyet egy hiteles személytől hallottam. Mikor tudniillik a főváros első elhagyásakor Budáról Pestre vitték Szent-István koronáját, Kossuth azt magához hozatta. Azt hivén, hogy egyedül van, föltette fejére és soká nézte magát a tükörben. Egy hölgy, azt hiszem Pázmándyné, nejénél volt és észrevette. Mikor ezt a történetet elbeszélték a derék Deáknak, szomoruan fölkiáltott: Jaj annak az országnak, hol proletár próbálja magára a koronát! Nemes, szerencsétlen próféta, mennyire igazad volt!

Mindenesetre jobban érezte magát az elnök ur a seregnél, mint Debreczenben. A 3. hadtest vidám egy népség volt. Legtöbb ideje volt együtt, jó pajtás volt valamennyi és a legnagyobb bajban sem vesztette el jókedvét.

A legközelebbi napokat arra forditottuk, hogy a csapatokat az indulásra készekké tegyük. Sokat suttogtak arról, hogy Görgeyvel egyesülünk és hogy ő lesz a fővezér. A nép szava volt és bár 3. hadtestben senki sem ismerte Görgeyt, ez az eszme éppen benne terjedt leginkább. Vettert nem lehetett sokáig tartani. Ámbár akkor szó sem volt arról, hogy Görgey legyen a főparancsnok, mert Kossuth tulságosan tartott tőle: mégis még a közkatonák is kész dolognak vették.

Végre 23-án elindultunk, ez egyszer fölfelé. Örültem, hogy a Tiszát nemsokára elhagyjuk, meg-

elégeltem, hogy annyi ideig csak hevertünk és nem tettünk egyebet, mint kiszivtuk a szegény országot. Ha tovább maradunk, elvesztettünk volna minden rokonszenvet, különösen Török-Szent-Miklós vidékén, hol mindig jelentékeny tömegek gyülekeztek és a szegény nép mégis mindent szivesen és jó lélekkel elviselt, ama gondolatban, hogy a hazáért teszi.

Első menetünk Kunhegyesre igen fáradságos volt. Először is maga az ut igen hosszu, aztán meg oly rossz idő állott be, hogy az utak szörnyen elromlottak. Alig lehetett rendben járni, mégis mindnyájan jókedvüek voltunk, hisz előre mentünk. — Itt hadosztály-parancsnokomnál, Visocky ezredesnél töltöttem az estét, hol természetesen együtt volt a légió szine-java. Ez este jól megismerhettem ezeket az urakat. A bor beszédesekké tette őket, a lengyel meg különben is az és igy minden korlát nélkül föltárták érzelmeiket. Soha sem voltam valami nagy barátja a lengyeleknek, de oly nyomoruságosaknak, a minőknek ezek az urak mutatkoztak, még sem képzeltem őket. Aztán meg nem is engedek magammal tréfálni s igy csakhamar szóváltás lett belőle. Mindent leszóltak, szidták a magyarokat, hogy gyávák és ugy viselkedtek, mintha eddig ők mentettek volna meg minket a bukástól. Én szárazon megmondtam, hogy az a maroknyi lengyel csak nem dönthet, hogy nélkülök ugyanide jutottunk volna, ha nem tovább,

mert minden jóravaló magyar belátja, hogy hiba volt a kormánytól a külön lengyel légiónak fölállitása. Eddig is mindenütt a viszály magvát hintették el a lengyelek egyenetlenségök által. Ne mondják, hogy a szabadságért jöttek harcolni, hisz kevés kivétellel a magyar zsold vonzza őket. Azt is jól tudom, hogy a légiót tótokból rekrutálják és ezeket lengyelek gyanánt szerepeltetik. Visocky, kit személyesen nagyon tisztelek, vigasztalan volt és fölvilágositásomra e szavakat használta: avant tout, je suis polonais, (Minden előtt lengyel vagyok), mire az volt a válaszom: Oui mon colonel, mais á présent, vous étes soldat hongrois, rien de plus. (Igen ezredes ur. De most magyar katona, semmi más.) Két nappal később a lengyel légiót az én 32. dandáromtól Czillich őrnagyéhoz osztották be, ki szintén Visocky alatt állott. Senki sem örült rajta jobban nálamnál. Azt is meg kell jegyeznem, hogy ez a 300 főből álló légió annyiba került, mint két zászlóalj. Fölös számmal voltak tisztjei, kik nem igen szolgáltak ugyan, de a fizetést zsebre vágták.

Március 24-én Tisza-Szőllősre jött a dandár, borzasztó menet után, minek épp ugy a távolság, mint az egyre jobban megromló ut volt az oka. Egész nap esett a hó, mely nyomban el is olvadt. Szegény embereim sokat szenvedtek. Szerencsére a Tiszán innen, hol nem kellett tartanunk az ellen-

ségtől, mindig be lehetett őket szállásolni s igy ismét megmelegedhettek. Tisza-Szőllős nyomorult fészek, nem messze a Tiszától. 25-én legnagyobb sajnálatomra itt pihenőt tartottunk, mert nem vala lehetséges egy napon annyi haddal átkelni a Tiszán. Egész nap nem mozdultam ki a szobából. Itt jelző szavaim közt sok szép áll rólad és a gyermekekről és mint gondoltam rátok forró epedéssel. Akkor azonban igen sok volt a dolgom és ha egy órai vagy napi szünetem volt, kizárólag veled foglalkoztam és különös boldognak, de mégis fájdalmasnak jelöltem meg az ilyen pillanatokat. E pillanatban, mikor ezeket irom, szinte különösnek látszik ez nekem, mert most folyton reád gondolok. Egyről azonban biztosithatlak. Bármennyire el voltam foglalva, a csata elején képed mindig legélénkebben állott előttem. De ne hidd, hogy megakadályozott abban, hogy jó katona legyek; ellenkezőleg, még jobban föltüzelt. Különben is protestáns vagyok és igy némileg hiszek a predesztinációban. Tápió-Bicskén igen különös módon erősödtem meg e hitemben, de erről a maga helyén. A csata után pedig, ha leterültem a táborban a kemény földre, hálát adtam teremtőmnek, hogy megoltalmazott s különösen, hogy jó feleséget adott nekem. És most a börtönben! De itt is te vagy a vigaszom. Adjon Isten neked erőt, a nehéz megpróbáltatás elviselésére, mely el nem marad.

Március 26-ika mindent fölülmult, mit borzasztó menetek dolgában addig megéltem. Poroszló nem volt nagyon távol, de Tisza-Füredtől kezdve oly borzasztó volt az ut, hogy kora reggeltől délutánig masiroztunk. Mai napig sem értem, hogyan vonszoltattam oda ágyuimat. Előre lovagoltam s igy Tisza-Füreden ráértem a főhadiszállásba elmenni. Vettert csak egy pillanatra láttam, sok dolga volt; aztán a vezérkari irodába mentem, melylyel örökös civakodásban állottam ugyan, de a melyben mégis több, alapjában igen jóravaló bajtársam dolgozott. Legalább volt nálok mindig mit enni, inni, a mivel Ferenc ur, ki a hadi életben ivásra adta magát, igen rosszul látott el. Kleinheinz őrnagy, derék, becsületes, vitéz ember, de ki, sajnos, a csatában el szokta veszteni a fejét. Különös hajlandósággal viseltetett irántam, ámbár ráfogtam, hogy nem tudta Szolnoknál, hogy a Zagyva ott folyik és hogy ezáltal elrontotta a lehető nagyobb sikert, mit eleinte igen zokon vett. Ha hozzá jöttem, mindig kierőszakoltam magamnak egy kupica papramorgót, mert terveit addig hánytam össze-vissza, mig ki nem elégitett a pálinkával. A másik Albrecht őrnagy volt, puha és a mellett gunyolódó természetü, csupa szorgalom és tehetség, de nem katona. Azt hiszem, kétszer irt neked Komáromból, mert nagy részt vett sorsomban és tudtam, hogy neked örömöt szerez, ha hirt ad felőlem. Később

Komáromban elhagyta a sereget és kvietált, mi nem vált nagyon becsületére, de megfelelt jellemének.[1] Kleinheinz később a Klapka hadtestének (I) vezérkarát vezette, mi által csak ritkán láthattam; Budánál mint hős esett el nagy sajnálatomra. Béke hamvaira.

Vetter többi környezete épp oly kevéssé birt jelentőséggel, mint ő maga. A főhadiszálláson találtam Damjanichot is, kit Szt.-Miklós óta nem láttam, igen rosz kedvében vala, mert éppen erős összetüzése volt Vetterrel. Előre láttam, hogy a mi vén medvénk nem fér majd össze vele. Vetter hirtelen

[1] E jellemzésre Albrecht őrnagy fia, Áldor Albrecht Ármin, a Bp. H. 1900 jan. 20. számában a következő megjegyzéseket tette:

Hát igaz, nem volt katona. De a mikor édes anyám a még most is élő 76 éves asszony Haynaunál járt, arra kérve ezt a hiénát, hogy engedje meglátogatni férjét, ez a Haynau azt mondta szóról-szóra az akkor még fiatal szép asszonynak:

— Ide nézzen, itt vannak a lázadó Albrechtnek elkonfiskált munkálatai. Ha az ő munkáját, az ő utolsó terveit elfogadták volna, akkor nem ostromolták volna heteken át Budát, hanem nagy csapásokat mértek volna reánk. Csak menjen hozzá a Najgebajba s bucsuzzon el tőle örökre.

Édes apám nem volt „katona", de mint Bayer vezérkari ezredes helyettese, igen sokszor heves konfliktusba keveredett Görgeyvel, továbbá mindazokkal, a kik szfntén nem voltak katonák. Határozottan ellenezte Budavár rohamát, ezt nagy hibának mondta. Komáromban Klapkának megmagyarázta álláspontját, a ki mindenben igazat adott neki. S mikor azután Albrecht vezérkari őrnagy látta, hogy mi lesz a vége a vezetők közti civakodásoknak, Komáromban lemondott állásáról s édesanyámmal, ki csaknem végig ott volt a szabadságharcban, sok viszontagság között, parasztruhába öltözve Pozsony fölött a Morva folyót átuszva menekült ki, hogy egy évvel rá elfogva ismét idehurcoltassék a Najgebajba.

megbetegedett és a rossz nyelvek azt állitották, hogy ennek Damjanich az oka.

Kossuth is ott volt és ebédet adott a tiszteknek, melyhez még a legénységből is többet meghivtak. Nekem nem volt hozzá kedvem, elpárologtam. Zászlóaljaim éppen kivonultak a városból. Ettől a Tiszáig és Poroszlóig egyetlen ut vezet a töltésen. Tudod, mit jelent egy tiszai töltés rossz időben. A jobbparton hidfőt épitettek, melyet a következő nemzedékek nehezen fogadnak el minta gyanánt. Most már oly rosz volt az ut, hogy minden 5—600 lépésnél meg kellett állitanom a kolonnokat, hogy ismét öszszeszedjék magukat. Az ágyuk és lőporos kocsik minden percben elakadtak, különösen 12 fontosaim, melyekkel régi ütegeimet kicserélték, ugy, hogy gyakran magunknak is hozzá kellett látnunk az elinditásukhoz. Mindezek hegyébe ménem levetett és ámbár nagyon puhára estem — olykor a sár is jó — egészen bepiszkolódtam. Közvetlen Poroszló előtt oly feneketlen volt az ut, hogy számos ökröt hoztak az ágyu vontatására. Nagyon örültem, mikor végre jó szállásban kinyugodhattam és szárithattam ruháimat. Dicsérnem kell azonban három zászlóaljam felséges szellemét. Énekelve türték a legnagyobb fáradalmakat és nem panaszkodtak, mikor Poroszlón nem találtak élelmet, mert a társzekerek is elakadtak. Csak másnap lehetett rendes ellátásról gondoskodni.

Ezzel szerencsésen átkeltünk a Tiszán és szerencsésen egyesültünk Görgey hadtestével. Négy hadtestünk volt tehát: az 1. Klapka, a 2. Aulich, a 3. Damjanich, 4. Görgey vezette a hetediket. Egészben 40.000 gyalogos, 6000 lovas és 150 ágyu lehetett együtt. Miért hagytak az osztrákok minket minden akadály nélkül egyesülni, bizony nem tudom; tán aztán egyszerre akartak valamennyiünket megsemmisiteni.

Március 26-ika mélyen be lesz vésve emlékezetembe egész életemre. E nap döntött sorsom fölött, hogy szerencsétlenségbe vezetett, Isten akarata volt és nem lehetett máskép. Mindazonáltal hálás vagyok sorsomnak e napért. Ekkor ismertem meg egy férfiut, a szó igazi értelmében, kinek egész barátságomat, életemet szenteltem, ki és forrón és hiven viszonozta ragaszkodásomat. De hadd elbeszélnem a dolgot.

Poroszlón voltam beszállásolva, a helység legszélső végén, Schulz őrnagygyal[1] és nem sokkal megérkezésem után az ablaknál állottam, midőn egyszerre két lovas jelenik meg az udvarban és ott leszáll lováról. Én kisietek és mivel ismeretlenek voltak, az egyiknek megkérdeztem a nevét. „Én Görgey vagyok,“ volt a válasz. Oly kevéssé voltam elkészülve Magyarország legnagyobb emberének látá-

[1] Bátory Schulz Bódog szül. 1804. meghalt 1885. Emlékiratai 1870-ben jelentek meg.

sára, hogy még egyszer kérdeztem, ugyanazt a rövid választ nyerve. Erre én is megneveztem magam és miután a lovakat átadtam embereimnek, mindkettőt szobámba vezettem. A másik Mik őrnagy volt, szelid, jó ember és derék katona, akkor Görgey adjutánsa, (ki a világosi fegyverletétel után orosz fogságban meghalt kolerában). Nem tudom, ismered-e Görgeyt, azért leirom külsejét. Középnagyságu, erős, zömök alkatu teste teste mintegy teremtve van a legnagyobb fáradalmak elviselésére. Testgyakorlat — ő kitünő lovas és vivó — alakjának megadta azt a hajlékonyságot, mely minden mozdulatát egyensulyban tartja. Tartása egyenes és férfias és még sem feszes. Arca szép, legalább én nekem az, és gyakran találtam, hogy a nők kedvelik; hogy szépsége vagy lelki tulajdonságai miatt-e, nem kutatom.

Képzelj el hosszukás arcot, magas nemes homlokkal, kék szemet, tele mély komolysággal és mégis néha vidám, sőt gunyos tekintettel, a mely engem épp ugy, mint szépen metszett szája, Viktoréra emlékeztet, mi nem kevéssel járult ahhoz, hogy megjelenése nekem oly kellemes legyen. Bajusza és szakálla nem igen erős és mint haja, rövidre van tartva, álla beretválva. Arcának viruló szine egészségéről és friss életkedvéről tesz tanuságot — ime itt a képe. Nem tudom pontosan, mi emlékeztetett benne mindig Viktorra és mégis, ha oldalvást néztem őt olyankor,

mikor valami vidám gondolat foglalkoztatta s magában mosolygott, sokszor azt hittem volna, kedves jó öcsém áll előttem. Szemüveget hord, de nem mindig, és tubákol. Ez a tubákolás gyakran nagy segitségére volt, ha fontos tárgyalásokkor a közömböst játszotta. Senki sem birt nyugodtabban és egykedvübben szippantani, mint ő és gyakran láttam, hogy ez a kicsiség eszes és bátor embereket kihozott sodrukból. Mert éppen a szippantás alatt szemének átható pillantása a szónokon nyugodott és ez az erős pillantás oly éles volt, hogy a legtöbben megérezték, mennyire rendithetetlen jellemü és nagy tehetségü ember áll előttük.

És mégis, mily kevéssé fitogtatta szellemének fenkölt tulajdonságait a társas életben. Gondtalanul, sőt könnyelmüen engedte át magát az élet örömeinek. Szelleme ilyenkor ezer élcben sziporkázott, de még azok sem érezték magukat megsértve, kiket megcsipdesett, hanem együtt nevettek velünk. Ritkán, de mégis nagyon is világosan, mély keserüség nyilvánult vonásaiban és szavaiban, mely azonban nem annyira természetében gyökerezett, mint tapasztalataiból látszott eredőnek, de mely azért senkire nézve sem volt sértő.

Bár nem volt a szószékre való szónok: tán kevés embernek állott valaha annyira rendelkezésére a világos, éles beszéd mint neki. Logikus éles-

Pénzt és a szerencse javait előbb nem ismerte és most sem becsüli. Ezért adakozó volt a pazarlásig. Megvolt az a szép tulajdonsága, hogy jót tegyen, a nélkül, hogy bántson. Mások baja és szenvedése könyekig meghatotta. Még az ellenségnek is méltányolnia kellett szép és nagy tulajdonságait és még most is a legtöbb ujságban, mely néha-néha kezemhez jut, csak becsületére válót olvasok felőle.

Ilyen volt hát ez a Görgey, minden erényével és hibájával férfiu a szó legszebb értelmében; hős. Ilyen volt legalább nekem és bár most a tömlöcben naponkint a legkeserübb vádakat hallom ellene, mégis ilyennek marad. — Adja Isten, hogy utolsó óráimban is szerencsés napom gyanánt áldhassam március 26-át.

Görgey ruházata fölötte egyszerü volt. Őrnagyi uniformisban járt, mindig begombolva, fején közönséges csákó tokban, álla körül annak szalagja, lábán jóval térden tul érő nagy csizma, oldalán jókora kard és egy bőrtáska jobb vállán. Keztyüt sohasem viselt. Felöltőnek feketés fókabőrből[1] való kabátot használt. Az egész feltünően egyszerü és mégis festeni való.

Tán csodálkozva kérdezed, mikép adhatta át magát a te higgadt, komoly Károlyod oly rajongón egy más egyéniség befolyásának. Hidd el, édes Lizám,

[1] Vidrabőr.

a mély érzelmeket nem szabad ama szavak szerint mérnünk, melyeket tiszteletünk tárgyához intézünk. Soha szám egy szót sem mondott Görgeynek barátságról vagy ragaszkodásról. Érzelmeimet iránta tetteim mutatták. És te, életem csillaga, tán azt hiszed, kevésbbé drága vagy nekem, mert sohasem szóltam hozzád szenvedélyesen? Ne hidd. Ama kevés ember közt, kit igazán szeretek, te vagy az a nap, mely minden más érzést hevitve, éltet és szinez. A távollétnek, a búnak egy éve még csak növelte szerelmemet. Boldogságom, bánatom, reményem mind benned központosul. A csalódás keserü iskolája, melyen végigjártam, nem tett mogorvává és embergyülölővé, ellenkezőleg jellemem nyugodtabb, szelidebb, mint azelőtt. A börtön magánya arra késztet, hogy belsőnkbe pillantsunk. Megvizsgáltam magamat, fölfedeztem és megismertem hibáimat és azon erős eltökélés, hogy forrásukat kikutassam és elnyomjam, jobb emberré fog tenni, mint voltam.

Nem áltatom magam hiu ábrándokkal, tudom, hogy az emberi törvények elitélik, a mit tettem, tudom, hogy sulyos itélet vár reám. Csak emlékezetek és remények láncolata az emberi élet. Ha egyszer kiszabadulok, te is boldogabb leszel, mint eddig, mikor nyughatatlan, elégedetlen lényem neked sok bánatot okozott. Most sokban csalódtam és lehültem. Csak te benned Lizám, nem csalódtam

soha és jövő életem a te és gyermekeink javának lesz szentelve.

Görgeyt nem az első benyomás hatása alatt rajzoltam, hanem olyannak, minőnek hosszasabb ismeretség után láttam. Ezért elmondok még egyetmást, reá vonatkozót, mit később tudtam meg.

Atyja szegény, de családja előkelőségére nagyon büszke szepesi nemesember volt, ki fiát természetesen ugyanazon elvekben nevelte. A fiunak erőteljes, könnyen föllobbanó lelkében ezek az elvek nagyon is meggyökereztek. A büszkeség egyáltalában szinte szemet szuró tulajdonsága volt; akkor ez határozott irányt nyert; egész a tulzásig büszke volt nemességére. Igy lépett az iskolába, hol csakhamar meg kellett győződnie. hogy másoknak több oka volt világi dolgokkal büszkélkedni, mint neki. Szegény volt, nagyon szegény és igy sokról le kellett mondania, mit mások igen könnyen élveztek; még csak gyümölcsre se tellett és néznie kellett, mint torkoskodnak társai, de ő inkább lopott volna, ha hajtja a szükség, mintsem hogy kolduljon. Most már nevetségesnek látszott előtte a nemesi büszkeség, koldus voltával büszkélkedett és nagy keserüség töltötte el a gazdagság iránt. Gyakran mondta, hogy sok tehetsége van a lopásra; alig volt valaha nálánál merészebb gyümölcstolvaj. Tehetségei lassan fejlődtek, de a mit egyszer magáévá tett, az az övé maradt

végig. A tulni kadetiskolába való lépése reá nézve uj élet kezdetét jelölte. Csakhamar nemcsak tehetsége által válik ki, hanem makacssága által is, melylyel némely tudománynak neki feküdt. Már itt nagyon dicsérték szigoru jogérzetét; a gyönge mindig oltalmat talált nála. Most fölismerte előbbi érzelmeinek semmiségét és ismét ujfajta büszkeség ébredezett benne. Kiválóága által becsületet akart szerezni nevének. Epedő sóvársággal nyelte a Magyarország történetéről szóló könyveket és sehol sem találta a Görgey nevet, sehol sem látta, hogy ősei valamiben kitüntek volna. Az erős indulatu, szenvedélyes ifjut ez nagyon bántotta. Most volt előtte biztos cél és rendületlen kitartással szentelte magát a hivatásához szükséges tudományoknak.

A tulni iskolából a Wasa-ezredbe lépett vissza, hol mint kadét megkezdte a szolgálatot és azt hiszem, nemsokára a magyar testőrséghez osztották be. Most tiszt volt oly intézetben, hol minden eszköz rendelkezésére állott elméjének tudományos kimüvelésére. A legjobb növendékek egyikének tartották és társai közt neki volt legnagyobb tekintélye. Ha veszekedés támadt, ő volt az itélő biró. Komolysága és már megedzett jelleme társainak föltétlen becsülését szerezték meg neki. Még tanárainak is imponált és ezek is derék tulajdonságaihoz mérten bántak vele. De Bécs, a szép, nagy, frivol Bécs a maga

születési és pénzaristokratiájával vajjon őt is felviditotta-e, mint a legtöbb embert? Nagyon is világosan érezte, hogy pénz és magas származás az előrejutásnak majdnem egyetlen eszközei. Mily keserü ez a belátás oly jellemü embernek, ki dicsőségre szomjazik és ez eszközökkel nem rendelkezik! Nem csuda, ha végtelen keserüség töltötte el és meggyülölte az aristokratiát. Mennyi szomoru csalódáson kellett átmennie, mennyit kellett tapasztalnia, mig makacs jelleme elismerte, hogy az emberektől tulságos sokat követelt és hogy a szabadságról és egyenlőségről való eszméje is csak üres hang, szép álom.

A testőrségtől a nádor-huszárokhoz osztották be, hol bátor és derék tiszt hirére kapott. Nemsokára főhadnagy és ezredadjutáns lett. De nyugtalan elméje e viszonyok közt nem talált békét. Hazaszeretete már testőr korában nőttön-nőtt és hasonló érzelmü barátaival való társalkodása csak növelte fájdalmát, hogy hazájának nem használhat semmit. Egyre erősebbé fokozódott benne a vágy e kellemetlen helyzetéből kiszabadulni. Egy csekélység elég volt ahhoz, hogy határozzon. Egy este (igy beszélte el nekem egy barátja) több barátjával borozgatott. Szivök megnyilt, szájuk kimondta merész óhajtásaikat. Magyarország viszonyairól folyt a beszéd és lelkesedve emlékeztek meg Magyarország törvé-

nyes szabadságának előharcosairól. Mily hevesen kellett e tétlenségre kárhoztatott ifjak fejében föltámadni a gondolatnak, hogy ők is részt vegyenek a nemzet javára folyó küzdelemben. Lelkesedésökben igéretet tettek egymásnak, hogy kilépnek a szolgálatból és más módon használnak a hazának. Széjjel mentek — másnap már más szemmel nézték a világot. Nyugodtabb fővel meggondolták, hogy bolondság egy állást, bárminő csekély, egy ábrándképért ott hagyni; röviden: megfeledkeztek a lelkesedés egy föllobbanó pillanatában tett igéretről. Csak Görgey vette komolyan, mert elhatározása nem egy elhamarkodott igéretnek, hanem érett megfontolásnak volt következése. Quietált, bár ő volt a legszegényebb köztük és neki okozott legtöbb gondot további megélhetése és bár társai, sőt elöljárói is mindenképp lebeszélték.[1]

Prágában látjuk ismét, a vegytan tanulmányával elfoglalva. Az őt jellemző álhatatossággal hihetetlen gyorsan behatolt e tudományokba, ugy hogy a tanárát is kisegithette. Itt ösmerkedett meg nejével. Gouvernante vagy társalkodónő volt egy igen tisztességes házban, szellemes, jó tulajdonságu, de épp oly szegény, mint ő. De mit nekik gazdagság, majd csak megélnek. Megházasodott tehát, nem is

[1] Görgey quietálása, mint tőle tudjuk, nem ezzel az eseménynyel állott kapcsolatban.

bánta meg soha, nem is volt reá oka. De bármily boldognak érezte magát, nyughatatlan lelke nem hagyta békén. Prágából visszatért hazájába. Egy nagynénje azt az ajánlatot tette neki, hogy vezesse gazdaságát, majd eltartja őt és nejét, mig önálló existentiát nem alapithat. Ő nagy örömmel elfogadta ezt az ajánlatot, mely neki tisztességes megélhetést biztositott. E helyzetében lepte őt meg 1848 március 15-ike.

Minő kilátás tárul föl egyszerre tevékenység után epedő lelke előtt! Végre eljött a pillanat, mikor cselekedhetett! Mert szellemi erejének érzetében sejthette, hogy nem alárendelt hely van részére kijelölve.

Gyorsan határozott. A mi kevés pénze volt, megosztotta feleségével és Pestre ment, hogy mint közhonvéd besoroztassa magát.[1] Ez az eljárás egészen megfelelt jellemének. Tiszti állásért folyamodnia kellett volna, de senki sem tilthatta el attól, hogy közkatona legyen. De sokan voltak, a kik őt régebben ismerték s ha nem is jő Pestre, fölkeresték volna. Kinevezték századosnak és ezzel kezdetét veszi nyilvános élete. Mostantól fogva nyughatatlan, elégedetlen lénye elhagyja őt; a maga helyén van, tudja mit akar.

[1] Ez az adat nem felel meg a valóságnak.

Egy tiszt, ki vele egy zászlóaljban szolgált, gyakran elmondta nekem, mennyire atyja volt ő századának és mennyire imádták őt katonái. Egy asztalhoz ült altisztjeivel, szolgálaton belül s kivül oktatta őket, minek az a következése volt, hogy néhány hét alatt elérte, mihez másnak sok hónapjára van szüksége. Az első zászlóaljakban a legénység közt is igen sok volt az intelligencia és célszerü vezetés mellett könnyen lehetett belőle jó tiszteket képezni. (Maga a 3-ik zászlóalj több mint 200 tisztet szolgáltatott). Ezért nem szabad csudálkozni azon, hogy oly bizalmas volt alárendeltjeivel, nem is kockáztatta vele tekintélyét, mert komolysága és szigorusága eléggé biztositották neki a megbecsülést.

Több izben ajánlottak föl neki állást a hadügyminisztériumban, de ő ezt mindig visszautasitotta. Nemsokára őrnagy lett. Mint ilyen kitünt a pákozdi csatában Jellasich ellen.[1] Igen tevékeny szerep jutott neki Roth és Philippovich elfogásánál, de már ekkor viszályba keveredett Perczellel.

Valamivel előbb a Csepel-sziget parancsnokságát bizták rá. Csak őrnagy volt, mégis két idősebb törzstisztet rendeltek alája, kik mindenben kötelezve voltak az ő parancsa szerint járni el. Ez

[1] Ez tévedés.

a két ur iparkodott ellene dolgozni, de az ő hidegvérü szigorusága csakhamar kifogott rajtok. Ily viszonyok közt fogták el Görgey előőrsei a szerencsétlen Zichy Ödönt[1] és unokaöcscsét Pált, kit azonban nemsokára szabadon bocsátottak. A foglyot, a két emlitett ur vette át és Görgey csak akkor értesült a dologról, mikor már minden elő volt készitve arra, hogy Zichyt Pestre küldjék. Felbőszülve azon, hogy őt mellőzték és ismerve embereit, a kiket mindenre képesnek tartott, magához hivatja a két törzstisztet és megkérdezi, miért titkolták előtte Zichy elfogását. Mentegetődztek, hogy nem akartak nála alkalmatlankodni, hogy az egész dolgot nem tartották fontosnak stb. Ezek az üres kifogások még gyanakodóbbá tették és azt kérdezi: miért akarták a grófot Pestre küldeni?

Eleinte kerteltek, de mivel Görgey nem engedett, végre bevallották szándékukat. Jól tudták, hogy Zichy hadi törvény szerint halál fia, de rangja, kiterjedt hatalmas rokonsága tekintetet érdemelnek, ugy a forradalom érdekében, mint a magokéban. Nem akarták magokra vonni e hatalmas család boszuját, azon esetre, ha Magyarország elbukik, és azért azt a tervet koholták, hogy Pestre vigyék, hol ugyanaz a sors várja, melynek a nemes Lam-

[1] Gróf Zichy Eugén magyarul mindig Ödönnek nevezte magát Innét keresztnevének gyakori eltévesztése.

berg esett áldozatul. Ilyenek voltak a forradalom nagy hősei, kik inkább akarták, hogy gyáván és szörnyü módon öljék meg foglyukat, mint azt, hogy meggyőződésük szerint igazságos itéletet mondjanak fölötte. Forradalmunk egész történetén átvonul ez az aggodalom, a sikerében való kételkedés, megbénitva minden energiát és mindent a vak szerencsének engedve át. Görgey szótalan volt; ilyet még nem tapasztalt. Mikor ismét birt szólni, nem volt a megvetésnek oly szava, melylyel el ne halmozta volna őket. Görgeyben már akkor kezdett gyökeret verni a mély ellenszenv a forradalom vezetői ellen, mert eszközeik annyira ellenkeztek az ő egyenes, férfias gondolkodásával, hogy semmikép sem barátkozhatott meg velök.

Zichy Ödönt haditörvényszék elé állitották és egyhangulag halálra itélték. Magyar haditörvényszék nem menthette őt föl. Kivégzéséről Görgey a következőket mondta nekem: Kezdetben nagyon nyugodt volt és ugy látszott, mintha meg volna győződve arról, hogy őt csak ijesztik. Egész nyugodtan beszélt és még tréfált helyzetén. De mikor látta a komoly előkészületeket és a hóhér közeledett hozzá (naplementekor volt), kérdi egy tiszttől: ugy-e csak tréfa? Mikor ez biztositotta a felől, hogy komoly a dolog és készüljön a halálra, elvesztette bátorságát és siránkozó hangon többször kiáltotta: őrnagy ur,

őrnagy ur; és mikor választ nem kapott, nagyon leverve: nincs itt! Pedig Görgey közel állott hozzá, köpönyegébe burkolva és látta, hogy Zichy kezével szájához nyul és aztán némán, szinte érzéktelenül a bakó kezébe esik. Görgey meg van arról győződve, hogy Zichy, azon pillanatban, melyben belátta, hogy el van veszve, kábító vagy halálos mérget vett be. Ezt igen valószinüvé teszi, hogy utolsó pillanataiban már szinte élettelennek látszott; mindjárt a szomoru aktus után, bár egy katona ügyetlen keze végezte ki, nem volt benne semmi nyoma az életnek; és arca sokkal hamarabb, mint ez történni szokott, sötét fekete szinüvé vált. Nem valami nagy büne, hanem könnyelmüsége idézte elő halálát. Nagyon is kicsinyelte a forradalom erejét és elvállalta Jellasich kiáltványainak terjesztését, a mi csak nem volt egy Zichy grófnak való.[1] Mikor Jellasich az ismeretes fegyverszünet segitségével kitért a magyar sereg és tán a megsemmisülés elől, ügyesen, de tán nem egész becsületesen (ezt megitélni a történelem dolga): a magyarok üldözőbe vették és Görgeyt a felső táborban találjuk, hol már általában elismerték derék és körültekintő katonának. Midőn Parndorfban tanácskoztak a fölött, átlépjék-e az osztrák határt vagy sem;

[1] Görgey e részletekre nem emlékezik és fenntartja a *Mein Leben und Wirken* I. 28 29 lapján előadott elbeszélését.

egész logikai élességével ellene mondott e tervnek és magára vonta már akkor Kossuth figyelmét, tán aggodalmát is. Elhatározták az átlépést és a schwechati csatában, a magyar hadi tettek e szomoru, majd azt mondanám nevetséges kezdeténél, ő volt az, ki néhány más férfiuval legalább némileg megmentette a magyar fegyver becsületét. Bécs elesett és most Ausztria egész ereje Magyarország ellen fordult. Móga lemondott és e válságos körülmények közt senki sem merte elvállalni a fővezérséget. Mindenki Görgeyre forditotta szemét és Kossuth, bár Görgeynek emelkedése aggasztotta, mégis kellett hogy fölajánlja ezen ifju embernek a fővezérséget. Az általános örvendő helyeslés bizonyitá, hogy őt tartják e sulyos viszonyok közt a megfelelő embernek. Elfogadása felől egyszer igy nyilatkozott előttem: olyannak tüntem föl magamban ily pillanatokban, mint egy flegmatikus ember, ki egy hidon állva látja, hogy valaki a vizbe esett. Egy-két hevesvérü ember utána ugrik és én nyugton nézem, meg birják-e menteni. Ha igen, jól van; ha nem, megpróbálom én és megfeszitem minden erőmet, hogy kimentsem. Nincs meg az a nagyravágyásom, hogy előre tolakodjam, de az a nagyravágyásom, hogy arra vállalkozzam, mire másnak nincs bátorsága, megvan a legnagyobb mértékben. Ha más lép föl elszántan, én nem keltem volna versenyre vele. — Csakhamar igazolta a beléje helyezett

bizalmat. A nemzetőrséget többnyire haza kergette és szigoru következetességével rendre és engedelmességre szoktatta a már majdnem fölbomlott magyar sereget.

Bár egyelőre nem szerzett babért, mégis igen nagy az az érdeme, hogy ezt az ifju sereget összetartotta. Mert a huszárokat és néhány zászlóaljat leszámitva, a többi az imént toborzott honvéd zászlóaljakból állott és tüzérségének csak egy része szolgált már régebben. Hogy ez a sereg a régi és vitéz osztrák sereggel szemben nem állhatott meg, az érthető; de hogy több vereség után még mindig kész volt az ellentállás folytatására, az valóságos csoda. A kis mosonyi csetepatét kivéve, mely javunkra dőlt el, és melyet a bánságban nagyszerü győzelem gyanánt kürtöltek ki, Görgeynek folyton hátrálnia kellett Budáig. A Duna balpartjára való visszavonulás Perczel Mórnak, ki Görgey parancsa ellenére[1] elfogadta a csatát, móri veresége után, elkerülhetetlen szükséggé lőn. Görgey Vácon át vonult tovább. Itt bocsátotta ki ismeretes nyilatkozatát, melylyel republikánusaink annyira elégedetlenek voltak, pedig egyedül ez akadályozta meg, hogy a tisztek legnagyobb része elhagyja a sereget. Csak annak kimondása, hogy hivek marad-

[1] G. nem küldhetett Perczelnek parancsot, mert nem volt fölebbvalója.

nak a királyhoz és azon alkotmányhoz, melyre letették az esküt, tarthatta őket vissza. Perczel Szolnok felé vezette seregét, hogy a Görgeynek gyakran használt kifejezése szerint, fedezze a kormány és a törvényhozó testület szentelt hulláit.

Két hónapon át a mindenkorra emlékezetes téli hadjárat foglalkoztatta Görgeyt. Ebben mind ő, mind lovagias ellenfele Schlick altábornagy, el nem hervadható babért szereztek. Emez egy régi seregnek kitünő szervezetére és vitézségére támaszkodhatott, Görgey viszont otthon volt e hegyek közt és nagy segitséget talált a lakosok legnagyobb részének jó érzületében. Mindkét vezér, majd győztesen, majd vesztesen, mindegyik egyszer majd elvágva és csak nagy müvészséggel és lélekjelenléttel menekülve (Görgeynek egy kis alagutat kellett ásatni, hogy megmenekülhessen) ugy állott egymással szemben, mint két nagy sakkjátékos és mindketten le nem győzve, kölcsönösen megbecsülve egymást, léptek ki a harcból.

Ha a történelem egykor pártatlanul itél e hadjárat felől, alig döntheti el, a két hős közül melyik szerzett nagyobb dicsőséget. De azt már most ki lehet mondani teljes bizonyossággal, hogy az osztrák vezérek közt Schlick gróf volt a legemberségesebb, a legnemesebb. Senki sem szerezte meg Magyarországon annyira a köztiszteletet, mint ő.

A magyar hadsereg megbecsülte lovagias ellenfelét.

E hadjárat szilárdan megalapitotta Görgey vezéri hirnevét. A jó érzelmüek tekintete feléje fordult; benne látták a férfiut, ki megnyugtathatja az országot s békét köthet Ausztriával. De Kossuth és párthivei is tudták ezt: ha meg akarták tartani a hatalmat, gátat kellett vetni Görgey növekvő tekintélyének. Fővezérnek Dembinskyt nevezték ki. Ez igen rövid idő alatt elvesztette a lengyel forradalomban szerzett hirnevét. A sereget mocsarakba vezette és csak Görgey ernyedetlen tevékenysége mentette meg Kápolnánál.

Kossuth magának ásta a vermet. Mindenki fölzudult Dembinsky ellen és Görgey tekintélye csak annál nagyobbra nőtt. Az öreg, gyönge és önfejü lengyelt ugy szólva maga a sereg tette le, de azért még sem Görgey kapta a fővezérséget, hanem Vetter. Mintha csak e kis elmék által, kiket vele szemben állitottak, még jobban ki akarták volna emelni Görgey nagyságát De minden kisérletöket meghiusitotta az akkor a hadseregben uralkodó egészséges szellem, mely nagyon is jól fölismerte, mi hibája volt az eddigi elszigetelt hadvezetésnek.

Igy állott a dolog, mikor őt először láttam. Csakhamar meg kellett válni: megvan-e benne az a nagyravágyás, melylyel vádolták, vagy meghajlik-e

Vetter előtt. Nehéz megmondani, mit tett volna ő, vagy a sereg, ha a véletlen, vagy tán magának Vetternek belátása, nem mentik föl ama fáradság alól, hogy önállóan cselekedjék. Én részemről marczius 26-án este határoztam: ha nem ő lesz fővezérünk, hadtestéhez jelentkezem.

E hosszu kitérés után ismét fölveszem elbeszélésem fonalát.

Görgey irányomban oly szivességet mutatott, hogy kétszeresen is vonzódtam hozzá. Még soha ember első megjelenésével ily hatást nem gyakorolt rám. Mert ha van is Viktorban olyan barátom, kinek magasabb szelleme gyakran uralkodott az enyémen, mégis inkább álmodozó volt, ki az életben nem találta azokat az izgató erőket, mint én. Görgey ellenben csupa élet volt, hogy ugy mondjam, a személylyé vált tett. Akkor semmit sem becsültem annyira, mint az erélyes föllépést. Bármily tétlen voltam azelőtt, a hadi élet fölkeltette, a mi derék volt bennem és ha te engem akkor láthatsz, nehezen ismered meg a te vastag Károlyodat, ki egész nap a könyveket bujta. Egészségem sem volt soha jobb, mint akkor, a legnagyobb fáradalmak közt.

Beszélgetésünk folyamán megkérdezte, mi oka annak, hogy én magyar részen vagyok. Őszintén megmondtam neki, hogy nem a lelkesedés vezetett ide, hanem a körülmények, a mennyiben nem

akartam elhagyni az ügyet, mikor rosszul állott. Megszoritotta kezemet és igy szólt: Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érzületnek következése. A rajongók kihülnek és a válságos pillanatban cserben hagyják az embert. — Különben már jobbára tudott a felől, a mit addig tettem. Czibakháza és Szolnok felől mondott is pár hizelgő szót, aztán igy végezte: „ti bánságiak, nektek jó a dolgotok, ott vannak bátor csapatok, derék tisztek; de nekem katonáim legnagyobb részét még belé kell hajtani, sőt néha kartácsolni az ütközetbe. Örülök, hogy nemsokára a csatában láthatlak és bámulhatlak benneteket."

Aztán elmondta, hogy Windisch-Grätz neki egyszer ajánlatokat tétetett s ebben az elbeszélésében igen kedélyes maliciát mutatott. Időre és helyre már nem emlékszem,[1] elég az hozzá, egy nap egy Hránkay nevü nyugdijazott lovaskapitány, kinek jelleme nem volt valami nagyon tiszteletre méltó és kit jól ismerek, jő hozzá, mint mondá, Windisch-Grätz megbizásából, de e megbizást senkivel sem közölheti, mint vele. Csakhogy Görgey, valahányszor az ajánlataival elő akar állani, másfelé terelte a beszédet és igy vérig kinozta. Végre Hránkay ösz-

[1] Rózsahegyen volt, 1849. január 29-én.

szeszedte bátorságát és igy szólt: tábornok ur, nem is hiheti, minő kitünő véleménynyel van a tábornagy ön felől. Valóban a tábornagy a legnagyobb tisztelet hangján szól önről és szerencséjének tartaná, ha önnel tárgyalásba bocsátkozhatnék. És mit ajánl? kérdi a tábornok. Önnek részére tábornok ur, teljes amnesztiát és oly évi jövedelmet, melynek meghatározása öntől függ, azon föltétel alatt, hogy átadja seregét és a külföldre megy lakni. Jól van, volt a válasz, elhiheti, hogy volna reá hajlandóságom, de egy forradalmi vezér nem járhat el valami könnyen az ilyen dologban; ezer szem van reám függesztve, egy meggondolatlan lépés és el vagyok veszve. Már e percben is környezetem fenyegető pillantásokat vet önre, melyek rosszat hirdetnek és ha sejtenék, mi hozta önt ide, nem állhatnék jót biztosságáért. Hránkay, ki különben sem nagy hős, elsápadt és hamar el akart távozni. De Görgey ebédre hivta és pedig több tiszt jelenlétében, ugy hogy nem utasithatta vissza. Több jó barát be volt avatva a dolgokba és a szegény bünöst ugy kinozták pillantásokkal és vonatkozásokkal, hogy halálos félelmet állott ki és hálát adott Istenének, mikor végre elbocsátották.

Vesztegetés nem valami uj dolog és még ezután is gyakran fordul majd elő, de akkor azt bizonyitotta, mennyire becsülték, sőt tulbecsülték Görgey

befolyását. Ha akkor áll elő a hódolás javaslatával, elveszett, de még sokkal később is ugy jár, akkor, midőn tekintélye a Kossuthét is elhomályositotta, sőt még 1849 augusztus első napjaiban sem vihette volna keresztül a fegyverletételt. Előbb a sors minden csapásának le kellett reánk sujtani, mielőtt az ilyen gondolatot hangoztatni lehetett volna. Április 14-ike óta passziv néző voltam és minden megegyezésre ráállottam volna, de megvallom, hogy az önérdeknek ilyen mellőzése, ámbár a peredi csata után nem igen sokan hittek már ügyünk sikerében, nagyon tiszteletreméltó.

Ezt és még sok mást beszélte el és az órák vele gyorsan multak, mint perczek, mikor egyszerre fölugrik és fölkiált: no itt van! két állomásnyit nyargalok, hogy Damjanichot lássam és megfeledkezem róla; vezessen gyorsan hozzá, nagyon vágyódom ismeretsége után. — De Damjanich még Tiszafüreden van és csak holnap érkezik. — Sebaj, akkor Füredre nyargalok. De egyszerre csak meggondolja magát és elhatározza, hogy gyalog megy. Hiába ajánlottam föl neki egyik paripámat vagy azt a ponyt, melyen lovászom szokott ülni és mely igen biztosan járt; ő megmaradt gyors elhatározása mellett s épp oly gyorsan végre is hajtotta azt. Egyszerre csak utra készen áll és bucsuzik. Elmenőben még egyszer megnéz és azt mondja: ne tegezzük egymást? Mindketten

ifju emberek vagyunk és jól kell megismerkednünk és tegezéssel az hamarabb megy. Tehát Isten veled, holnap viszontlátásra! és azzal eltünt. Már hat óra volt, besötétedett, az ut is rettentő állapotban, ugy, hogy előre sajnáltam. De Mik őrnagy, ki nem ment vele, azt mondta, hogy az ilyes neki örömöt okoz és nagyon kap rajta.

Órák multak és én nem birtam kivergődni mély gondolataimból. Ugy éreztem, mintha az a világos, erős ész még mindig szólna hozzám. A viszonyok és a szereplők egészen más világitásban tüntek elém. Sok tettnek belső okai és rugói, melyek addig ismeretlenek voltak, meztelenül állottak előttem. Tehát már ő sem lelkesedik azon ügyért, melyért annyiszor tette kockára életét? Hát mi tartja őt még vissza? Az erős lélek következetessége, mely nem áll meg féllépésnél és tán az erejébe való bizalom, az a gondolat, hogy tán eltávolithatja azt, mi rossz és ártalmas, és hazájának becsületes béke által nyugalmat és boldogságot szerezhet. Hidd el, édes Lizám, gyakran nagyon szerencsétlennek éreztem magam, mert sokban nem értettem egyet a magyar mozgalom eljárásával, sőt ellensége voltam fővezetőinek és különösen Kossuthnak és még sem birtam kitalálni eme labirintusból. De most oly emberre találtam, ki határozott ellensége volt a köztársasági pártnak, ki nem akart mást, mint a 48-as alkotmányt

és kit elég hatalmasnak tartottam arra, hogy idővel mindezeket a hamis szinlelő hazafiakat, kik csak érdekükkel törődtek, elkergesse. Ez időtől fogva nyugodtabb és elégedettebb lettem, mert Görgey ismét bátorságot és bizalmat öntött belém. Akkor igazán és őszintén azt hittem, hogy ő lehetővé teszi a békét és én kiszabadulok természetellenes helyzetemből és nem kell majd testvéreim, sőt politikai meggyőződésem ellen harczolnom. — Reményeim nagyon is gyorsan megsemmisültek.

Az est hátralevő részét Schulzcal és Mikkel töltöttem és az utóbbi még sokat közölt velem, mi még jobban megnyert Görgey részére. Általában környezetének tisztelete irányában a bálványozással volt határos. Schulz őrnagy, a fenegyerek (der famose Kerl) a hogy magát nevezni szokta, egyike a legeredetibb embereknek, kik valaha utamba akadtak. Ha más mondja magáról, ugy mint ő: én fenegyerek vagyok, hencegő fráternek tartják, de nála ez természetes, mert ő valóban vakmerő katona volt, ki lelkében örült, ha elmondhatta valamely kalandját. Engem különös kegyébe fogadott, mert senki se hallgatta oly türelmesen, mint én. Boldog volt, mikor gubáját mutatta nekem, melyet a tarczali csatában átjárt a golyó, barátó, ellenségé egyaránt, mert ő hevében a nagy ködben a két csatárvonal közé került. De akkor lelkesedett igazán, ha

megbámultam a vágásokat, melyet két vasas ejtett rajta és melyek nyomai ott voltak gubája csuklyáján, melynek szilárdsága megmentette őt. Hálából türelmemért engem is „fenegyereknek" szokott nevezni. A mellett Schulz talpig becsületes ember, kinek soha nem volt egy krajcárja, mert mindenét odaadta a szegényeknek, sok okoskodás és erkölcsi prédikáció kiséretében. Megbecsültem a fenegyereket, mivel megérdemelte és már azért is kedveltem, mert testvére, az esztergomi pap, ifjabb éveimben jó barátom volt. Rendkivüli elevenségét, mely őt soha sem hagyta nyugodni, nagyot hallása gyakran igen komikussá tette, mert beszélgetés közben mindent félreértett és a legnevetségesebb válaszokat adta. Azt mondják, hogy a kápolnai csata kezdetén, mikor az ágyuszó hangzott, kezét füléhez tartotta, hogy jobban halljon és egyszerre fölkiált: hisz ezek már csatároznak. Az ágyuzást puskaropogásnak tartotta.

E két férfiuval s segédemmel, Bogdanovich-csal, egy hallgatag ifjuval, kinek alig volt más dolga, mint hogy menet közben velem lovagoljon, együtt ültem az este és Mik-nek és Schulz-nak késő éjjelig kellett Görgeyről beszélni.

27-én délelőtt kellemetlen ügyet kellett elintéznem. A 9. zászlóalj tisztikara panaszkodni jött őrnagya ellen, ki többször durva és goromba kifeje-

zéseket engedett meg magának egyes tisztekkel szemben. Ez az őrnagy már régóta szálka volt szememben. Nem volt egy tulajdonsága sem, mely megszerezheti neki alárendeltjei tiszteletét és igy ez a fenséges zászlóalj napról-napra jobban fölbomlott és a rendetlenség és engedetlenség mintaképévé vált. Sajnos, a parancsnokban volt a hiba. A tisztikar teljes elégtételt nyert és a viszálynak vége lett. De mivel örültem az alkalomnak, hogy ezt az őrnagyot eltávolithatom, előadtam neki, hogy tekintélye a zászlóaljban visszahozhatatlanul oda van és azt tanácsoltam neki, menjen szabadságra Debreczenbe és ott pályázzon egy uj zászlóaljra. Ezenfelül kötelességem neki megmondani, hogy nem jelenthetek felőle jót és hogy aztán Damjanich, kitől ez függ, őt bizonyosan eltávolitja a zászlóaljtól. Gyöngének érezte magát és néhány nappal később elment Debrecenbe, álláskeresőink Mekkájába. A zászlóalj Sándor kapitány kezére jutott. Derék fiatal katona, ki sokkal flegmatikusabb volt ugyan, semhogy valaha önállóan vihessen véghez valamely nagy tettet, de a kapott parancsot a golyózáporban is a legnagyobb nyugalommal teljesitette és legénységének mindig jó példával járt elül.

Nagyon kellemesen lepett meg, mikor az nap reggel Bobich alezredessel régi jarkováci bajtársam, Földváry Károly, kit mindig Károly bácsinak ne-

veztem, lépett szobámba és Bobich jelentette, hogy Földvárynak adja át a 3. zászlóaljat. Már tudtam, hogy elvesztem a derék Bobich-ot, kinek egy dandárt szántak az első hadtestnél, de nem sejtettem, hogy ily jól töltik be helyét. Meglepetésem és örömöm nagy volt, mert Jarkovác óta nem láttam és csak néha napján hallottam felőle egyet mást. Most ismét összehozott a sors és csak Arad előtt váltunk el ismét, hogy tán soha többé ne lássuk egymást. De oly drága előttem e derék nemes jellem emléke, hogy kissé tovább kell nála időznöm.

Mind a három Földváry derék katona, de ez köztük a legkiválóbb. Legidősebb bátyjának Szita leány a neje, kit tán ismersz; jó ismerőse Clairenek. A két ifjabb, Sándor és Károly ikertestvérek és föltünően hasonlitanak egymáshoz, de nincs miért dicsekedniök vele. Bátyjuk[1] csinos, szép ember, de az ikrek, szorosan véve, igen csunyák.

Képzelj el egy kurtalábu, barnaarcu kis embert, ki egy szemére vak s ki e mellett mindig nagyon föltünően öltözködik, ugy, a mint csak szép férfiaknak állhat jól és ki örökké rekedt: és előtted áll Károly bácsim bájos képe. Első pillantásra rablónak tartanád, de ha ép szemébe nézel, annyi jóság és

[1] Lajos.

kedélyesség csillog benne, hogy elfelejted külsejét. A ki őt közelebbről ismeri, kell hogy megszeresse. A minő nyersnek, sőt durvának mutatkozik modorában, oly nemes szivet tükröztetnek vissza tettei. Sohasem hallottam, hogy valakiről rosszat mondott volna, hacsak éppen nem volt köztársasági, mert ezekről nem mondott sok jót; ellenben mindig kész volt pártjára kelni a rágalmazottnak. A kit egyszer megkedvelt, annak mindig támasza maradt. Barátsága tiszta volt mint az arany és azokat, kik szivéhez közel állottak, elhalmozta minden elképzelhető figyelemmel, mint különben csak asszonyok szokták. Ezek közt is tán én voltam a legkegyeltebb és jaj annak, ki jelenlétében csak egy zokszót ejtett volna felőlem. Mondhatom, hogy a szó igaz értelmében bajtársak valánk, mert a hol csak szembe néztem a halállal, ott volt ő is. Mint brigadéros csak örvendhettem, hogy ily vitéz zászlóaljparancsnok áll alattam. Ő és zászlóalja ismerték egymást, hisz egy hadtestben vettek részt mind a bánsági ütközetben.

Miután egy nagyot lovagoltam, megebédeltem Károly bácsival és a többivel kit emlitettem, bizalmas körben; és estefelé Damjanich-hoz mentem, ki megérkezett volt Füredről. Valamivel később Görgey is megjött és igy ez egyike lett a legérdekesebb estéknek hosszu idő óta. Különösen örvendtem annak a leplezetlen elismerésnek, melylyel Dam-

janich Görgey felsőségének hódolt. Egyszer félre hitt és Görgeyre mutatva, igy szólt: ez aztán az ember, ez majd engedelmességre tanitja a dacosokat. Vigye az ördög ezt a Vettert, ki semmihez sem ért és a magunkféle emberrel ugy beszél, mintha semmi érdemünk se volna. Önkénytelenül nevetnem kellett a dacosok elleni haragján, hisz ő maga volt valamennyi közt a legösszeférhetetlenebb. De becsületére mondhatom, hogy Görgey iránt mindig engedelmes volt és az utolsó pillanatig ő benne vetette reményét.

Vacsora után Görgey eljött velem lakásomba. Mikor mutattam neki a számára rendelt ágyat, szemembe nevetett s azt mondta: mióta táborban vagyok, még nem feküdtem ágyban, feküdj csak te le, majd én keresek magamnak fekvőhelyet. Gyorsan összeállitott pár széket, oda feküdt, feje alá a fókabőrt (általvetőjét) tette és nem hallgatva reám, elbeszélte találkozását Vetter-rel és Kossuth-tal Füreden. Mivel én nem vetem meg az ágyat, ha kaphatom, lefeküdtem, gondolván: az ember akarata az ő boldogsága. Volt már hajnali három óra, mikor belefáradt az elbeszélésbe és jó éjszakát kivántunk egymásnak. Mig együtt voltam, mindössze csak kétszer láttam őt ágyban feküdni, akkor is, mert sebesült volt.

Jellemző volt, mit beszélt Vetternek fővezérré

való megválasztásáról. — Éppen Debreczenben volt, mikor Kossuth a nyilvános ülésen jelentette a rendeknek (igy!), hogy Vetter lett a fővezér és hogy egyuttal a bánsági hadjáratban szerzett érdemeit a II. osztályu rendjellel jutalmazták. E kijelentést tisztességes tetszéssel fogadták. De mikor az ő nevét emlitették és hogy ő is azt a kitüntetést kapta, az egész gyülekezet szünni nem akaró tetszészajba tört ki. Világosan látható volt, hogy teljesen méltányolják Görgey érdemeit, de azért mégsem ő lett a fővezér. Az ülés után két képviselő barátja lépett hozzá és egyenesen mentegetődzött, hogy nem őt választották meg. De ő egész nyugodtan ezt felelte: Mikor Vetter nevét emlitették, csak mérsékelten éljeneztetek, viharos éljenzéstek az én nevem hallatára azt mutatja, hogy tőlem többet vártok. De ti ugy vélitek, hogy én veszedelmes ember vagyok, Vetternek pedig nincs politikai nézete, ő egy ártalmatlan, kész eszköz, kit eldobtok, ha megtette a szolgálatot. Ha most valóban oly nagyravágyó volnék, minőnek itéltek, minő nagyravágyó gondolatokat kelthetne bennem a ti félelmetek? Mert az a nagyravágyó ember, ki látja, hogy versenytársa fél tőle, egy kis észszel mindig felülkerekedhetik. Ugy van, mondja a két követ, mi és még sok más nem is hisszük, hogy önnek veszedelmes a szándéka, de a tömeg, a tömeg! Nem ismerik az ön politikai

nézeteit, politikai hitvallását és ezért gyanakszanak önre. Mély komolysággal ezt válaszolta: Politikai hitvallásom: a haza fölszabaditása. Mellőzni kell minden alkotmányváltozást és csak e nagy célnak szentelni minden erőnket. Ha elértük, akkor tőlem és tőletek is függne, mit csináljak veletek, ha még hatalmas leszek. (Nézetem szerint szétkergeti őket és becsületes békét köt Ausztriával.)

Tán nem volt okos igy szólania, de büszke jellemének megfelelt, hogy Kossuthnak s hiveinek megmutassa, hogy ismeri az ő terveiket s az ő saját hatalmát és ha tulságosan számitanak az elnök népszerüségére, neki meg a hadsereg a támasza. Ha ezt kellő pillanatban fölhasználja, szegény Magyarországot sok csapástól megkiméli. A menynyire észre vehettem, abban az időben, mikor először láttam, még nem volt ellensége Kossuthnak, bár némely dolog már arra mutatott, hogy elő van készülve a szakitásra. Az azonban szembetünő volt, hogy nem becsülte. A későbbi mély ellenszenvét a nagy agitátor iránt, annak cselszövényei és áskálódásai idézték elő.

Majdnem elfeledtem volna, hogy a gyaloglása Füredre oly bajos volt, hogy csak az ő nyakassága juttatta célhoz. Egy párszor megakadt a töltésen és mikor erről lement, hogy jobb utat keressen, a sötétben egy mély árokba bukott, melyből csak nagy

nehezen vergődhetett ki. Csaknem öt óra hosszat kinozta magát a mocsárban és mire beért Füredre, mindenki aludt, ugy, hogy vesződsége egészen hiába való volt.

Március 28-án, reggel kilenc órakor ellovagolt csapatjaihoz, melyek két állomásnyira táboroztak. Bucsuzáskor igy szólt: élj boldogul, néhány nap mulva együtt leszünk a becsület mezején; győzünk-e, csak Isten tudja, de mindenesetre mint bátor emberekhez illik, megtesszük mi tőlünk telik; előérzetem azt mondja, hogy egyikünk sincs szerepének végén és csillagzatunk együtt fog emelkedni, és ha a sors könyvében ugy van megirva, együtt bukni is. Szerénységemben gyakran azt gondoltam, hogy e szép szavakkal bennem csak egy hivével többet akart szerezni, de jobb érzetem csakhamar azt mondta: érzi benned az egyenes becsületes embert, érzi, hogy a derekak és becsületesek vele tartanak. Jóslata beteljesedett, a szó teljes értelmében.

Ebédre Damjanichnál voltam, kinek nyilt házában barátai hivatlanul is kaptak egy jó tál ételt. Szóváltásba keveredtünk, mely egy tegnap esteli tarokpartieból eredt. Kászony, (kire bizonyára emlékszel, akkor a Ferdinánd-huszárok ezredese, fecsegő ember s igen középszerü katona) meg én meglehetős nagy pénzbe játszottunk az öreg urral (igy neveztük). Damjanich könnyelmüen és szerencsét-

lenül játszott, ugy, hogy 400 forintnál többet vesztett, min nagyon mérgelődött, ugy, hogy azt mondta: egyszer, többször nem. Másnap ebédnél visszatért erre s kissé tapintatlanul fejezte ki magát, ugy, hogy valamely idegen ugy érthette volna, mintha nem magyaráztuk volna meg neki kellően, mennyibe megy a játék. Eleinte azt meg sem gondoltam, de később az a gondolat, hogy valaki roszszat vélhet felőlem, veszekedővé tett és kissé ingerülten váltunk el egymástól. Délután azt a parancsot veszem, hogy másnap 7-kor várjam dandárommal, mert szemlét akar tartani. Mindjárt észrevéve, mire céloz, csapataimat utasitom, hogy már félhétre készen legyenek. De mikor márc. 29-én háromnegyed 7-kor a meghatározott helyre érek, hol zászlóaljaim éppen sorakoztak, Damjanich már ott volt és engem meglehetős barátságtalanul fogad. Megdorgál pontatlanságomért, a menet rendjével sincs megelégedve, az elővédet (két hadtestünk volt előttünk) nagyon könynyelmünek találja, egy szóval boszut akart állani tegnapért és mennél nyugodtabb maradtam, annál jobban mérgelődött. Miután tizedszer is kijelentette, hogy majd gondoskodik parancsai végrehajtásáról, elrobogott. De még hallania kellett, hogy az én Schwarzenberg-zászlóaljam, mely szemtanuja volt az egésznek és nem értette, miért kapok ki, haragjának ez orditással adott kifejezést *„éljen Leininger.*

a mi vitéz vezérünk", a mit a többi zászlóalj is követett. Visszanézett és bár jó távol volt már, láthatta, hogy nevetek. Mező-Tárkányba, állomásunkra érve, miután dandárom el volt szállásolva, a tábornokhoz mentem és a katonai fegyelem minden szabálya szerint jelentkezem, kérdezve további parancsát. „Azt parancsolom, hogy azonnal letedd a kardod, itt maradj ebédre és a Schwarzenbergeknek, a te ölbeli fiaidnak megmondd, hogy fenegyerekek. A jövő csatában meglátjuk, vajjon a golyózáporban is olyan vigan éljeneznek-e."

Damjanich a papnál, igazi jó magyarnál volt szállva. A gazdának igen csinos huga rajongott Magyarország szabadságáért és az öreg urnak, kiben egyikét látta a főhősöknek, nagyban udvarolt, az öreg ur pedig mosolygott és az apai szerepet játszotta. Egy szóval nagyon jól érezte magát és csaknem megharagudott, mikor gonoszul azt kérdezem: már rég nem kaptál levelet szép nődtől? Itt nagyon vidám napot éltünk. Nagyon hozzájárult a kedélyességhez, hogy a tábornok környezete csupa jó ismerősből állott: Esterházy Pál, Bethlen Józsi, Schmidek gróf, Rudnyánszky báró, Poldi ezredéből (Károlyi-huszárok). Zene és tánczczal végződött e nap.

Mező-Tárkánytól fogva már jó országuton jártunk, a csapatok jól el voltak látva és a legjobb szellem lelkesitette őket. Hátunk mögött volt már

a mocsaras Tiszavidék és szemünk előtt gyönyörü vidék terült el. A távoli hegyek, minőket már oly rég láttunk, sötétkék szinben tüntek elénk és még a legjobban aggódók lelkébe is uj remény szállott.

Márczius 30-án, kellemes, szép halmos vidéken átvonulva, délelőtt tizenegyre Kerecsendre értünk, hol embereimet ismét el lehetett szállásolni. Egyáltalában jó dolog volt rám nézve, hogy jelentékeny erők masiroztak mindig előttem s igy nem kellett zászlóaljaimat sem előőrsi szolgálattal kinozni, sem pedig szabad ég alatt táboroztatni. Mindjárt ebéd után Damjanichcsal kirándultunk Egerbe. Az odavezető ut nyáron nagyon festői lehet, mert még akkor is, mikor a természet szunnyadt és zöldnek alig volt nyoma, igen szépnek találtam. Csak itt-ott látszottak ébredésének nyomai, a közelgő tavasz hirnökei. Eger maga meglehetős magas hegyek közt katlanban fekszik és az ut egy kanyarodásánál oly hirtelenül ötlött szemünkbe, hogy e bájos kép igen kellemesen lepett meg. A sok nagy épület, Lyceum, érseki palota, mindenek fölött a szép templom, a sok torony, igen barátságossá teszik a várost.

Alig tudták meg Damjanich érkezését, mindenfelől elhalmozták minden elgondolható figyelemmel. Az ablakokból szép kerek koszorukat dobtak felé és a hol csak mutatkozott, nem szünt meg az: „*Éljen Damjanovich.*“ Az öreg urban van valamelyes

hiuság, szivesen látta, hogy hódolnak neki. Fényes tábornoki egyenruhában járt és ennek, valamint herkulesi alakjának, valóban antik fejének és ama nevének: „a rácok ostora", köszönhette, hogy a nép hőse lett, ámbár a nép a maga józan eszével belátta, hogy csak vitéz vagdalkozó (Haudegen) és ha kedvence volt is, reményeit nem belé helyezte. — Egerben meleg források vannak és egy meglehetősen jól berendezett fürdőház, melynek nagyon megörültünk s mely nagyon felüditett. A fürdő után az érseki palotában, mely valóban nagyszerünek mondható, jó uzsonnát ettünk, kitünő egrivel. A palotán, de különösen a nagy könyvtáron, a Lyceumban, meglátszott, hogy itt nagy és elegáns szellem uralkodott. Az elhunyt Pyrker még tovább él ott finom izlése és ama tudományos kincsek által, melyeket fölhalmozott. Bajtársaim közül senki sem akart a könyvtárba kisérni, midőn egy barátságos papot oda követtem; és igy egyedül mentem vele. Ez a pap maga is tudós ember volt és figyelmeztetett a ritka és nevezetes müvekre. Nem hinném, hogy Magyarországon van még egy ilyen könyvtár.

Este felé jöttek Aulich, Klapka, aztán Kossuth, kit a nép köteles lelkesedéssel fogadott s ki kegyteljesen köszönt a kiabálóknak. Akkor tekintélyének tetőpontján állott, még egyik lábbal törvényes alapon; uralkodási vágya még nem nyilvánult.

Egy negyedórával később egy törzstiszt néhány hadsegéd kiséretében lovagol le az utcán, a püspöki palota felé. Éppen a kapuban állok és majdnem haragszom, hogy ezt a férfiut nem fogadják épp oly viharosan, hogy őt senki sem ismeri meg, midőn egy egyszerü polgár kilép a csoportból, mely még az utcán állott, előlép és tisztelettel üdvözli e szavakkal: az Isten áldja meg tábornok ur és tartsa meg hazánknak, mely önben látja megmentőjét. Görgey, mert ő volt a lovas, komolyan, de szivesen köszönt és gyorsan távozik, hogy a várható vihar elől meneküljön. De neve már szájról-szájra száll és a tömeg eléje tolul. De az iránta való tisztelet nem nyilvánul zajos kiabálásban, csaknem hallgatagon kisérik a kapuhoz, csak azt lehetett hallani: isten tartsa meg; inkább imádság volt, mint tetszészaj. Csak midőn a lépcsőn már eltünt, tört ki a lelkesedés és Kossuth fönn a palotában sejthette, hogy legnagyobb versenytársa jő.

Aztán haditanácsot tartottak. Görgey lett a fővezér, mert Vetter még beteg volt; de csak ideiglenesen. Hadtestét Gáspár ezredes vette át, Klapka tábornok lett. A vacsoránál Kossuth szótalan és lehangolt volt, nem szivesen tehette e lépést, de nem volt más választása. Az elnök ur oly kegyes volt, hogy minket kitünő borokkal vendégelt meg, a melyeket a mieink még télen zsákmányoltak

Schlick altábornagytól, Xeres, Lacrimae Christi stb. A borról csakhamar előbbi birtokosára tért a beszéd és az asztal alsó végénél, hol egy pár jó baráttal ültem, a legőszintébb nagyrabecsüléssel ittunk e nemes férfiunak, e lovagias hősnek egészségére és a mellett élveztük az ő borait.

Késő éjjel, miután a tartós esőben jól megáztunk, érkeztünk ismét Kerecsendre. Boldog és megelégedett voltam, Görgey volt a fővezér s nekem nem kellett derék zászlóaljaimtól megválnom.

Március 31. Egészen elfeledtem megirni, hogy Kiss Pál, szintén régi bánáti, már Füreden hozzánk jött, Aradon pedig Vécsey vette át a parancsnokságot. Kiss felől még nem intézkedtek, de Damjanichnak az volt a szándéka, hogy megszerzi neki a 3-ik hadtest egyik dandárát. Mint már többször mondám, egyike volt legjobb katonáinknak, vitéz és elszánt, a mellett önálló. De modora igen visszataszitó volt. Szörnyü irigy létére nem birta elviselni, hogy mást dicsérjenek az ő jelenlétében a nélkül, hogy őt is emlitsék, a mellett igen hirtelen haragu, mi az ideges, epés temperamentumnak természetes tulajdonsága. Csata után nem volt nyugta, mig mindenki nem tudta mit tett. De mind e hibájával tisztességes, megbizható férfiu vala, kit tisztelni kellett még annak is, kit rosz társadalmi modora és becsvágya elidegenitettek tőle.

Én tegnap egy pompás lovat vettem volt Esterházy Páltól, telivér mént a Csernovich ménesből, ugy hogy paripa dolgában igen jól el voltam látva. Három kitünő nemes lovam volt, igaz, hogy rengeteg pénzembe is kerültek. De jó ló nélkül csak fél parancsnok az ember, különösen ily fiatal hadnál, hol mindent szem előtt kell tartani és mindennel személyesen foglalkozni, hogy ne támadjon zavar. Ezenkivül volt két angol kocsilovam és egy erős ponim lovászom számára. Egy félév folytonos gyakorlata által nagyot haladtam a lovaglásban, ugy hogy már nem tettem kockára az életemet minden ároknál, mint Becsén a hajtóvadászatoknál; azonfelül a jó lovon való nyargalás nekem nagy élvezetet nyujt, ugy hogy fölhasználtam erre minden alkalmat s mily egészséges, erős volt testem akkor! Minden fáradság egészségemre vált és lassankint lelkem is kiépült, mert nem használt semmit a visszafelé nézés és mert nem használt semmit, ha a fejemet lógatom is. Aztán hisz' előre mentünk és mindennap közelebb hozott az igéret földéhez, hol imádott Lizám karjaiban el akartam feledni a multat.

Igy gyakran álmodtam viszontlátásunk öröméről és most tán csak a jövő életben látjuk egymást ismét. Ott a szigoru, de igazságos biró tán enyhébben iteli meg cselekedeteimet, mert szivembe lát és

tudja, hogy nem bünös dicsvágy vagy éppen piszkos önérdek vezetett eljárásomban.

Ma a kápolnai csatatéren vonultunk át, meglehetősen átnyargaltam az egész vidéket és tökéletesen megértettem, hogy e kitünő állásokat oly keményen meg lehetett védeni. Egyik sajátsága e háborunak, hogy gyakran kellett ugyanazon utakon jönnünk, mennünk, sőt hogy egy és ugyanazon hely többször is volt csaták szinhelye. Komárom, Győr, Vác, ily véres harcmezők. Ha beszélni tudnának, inkább szolgáltatnának igazságot a magyarok vitézségének, mint leigázóink.

Hosszu, de a jó utban és a szép idő miatt még sem fáradságos menet után állomásunkra, Halmajra érkeztünk, hol dandárommal szabad ég alatt táboroztunk. Ez barátságos kis fészek a Mátra előágai tövénél. Görgey egy pillanatra itt volt, de csakhamar eltávozott. Az idő gyönyörü volt és én ezt fölhasználva, kilovagoltam a közeli erdőségekbe. Egyedül valék Isten szabad természetében, rád és a jövőre gondolva. Jelző szavaim egy vén tölgyfát emlitenek, mely alá leültem, nem messze egy más fához kötve lovamat. Átadva magamat a legforróbb sóvárgásnak utánad, meghatottságom sürü könyekre fakasztott. Tán a tavasz lágyabbá hangolja az embert és fogékonyabbá a sziv epedése iránt. Jól emlékszem, hogy ifjabb éveimben gyakran kerestem a magános-

ságot és hogy aztán ismeretlen érzelmek után való vágyódás vett erőt rajtam, ilyenkor a fákkal beszéltem, sirtam és nevettem, azt képzeltem, hogy szerencsétlen vagyok, mert azt a melankóliát, melyet a természet magasztos csendje és ünnepi nyugalma idézett elő bennem, fájdalomnak véltem. De itt más vala az érzésem. Vágyódásomnak volt biztos célja, könyeim eltünt boldogságomat siratták, de szomoruságomat enyhitette az a boldog tudat, hogy a távolban értem dobog egy sziv, mely e pillanatban csak ugy epedhetett én utánam. Igen Lizám, az a tudat, hogy ott szeretnek, a hol osztatlanul és mindenkorra odaadtuk szivünket, még a legnagyobb szerencsétlenségben is bárminő fájdalmas vigasz, de vigasz.

Április 1-én. E napon a dandárral Gyöngyösre masiroztam. Kicsi, két és fél órányi menet. A város előtt Görgey fogadott, ki előtt a dandár elléptetett. A csapatok már tudták, hogy ő a fővezér és leirhatatlan öröm tört ki, mikor meglátták. Annak a három zászlóaljnak, melyet vezettem, minden jó magyar ismerte a nevét és bevonulásuk igazi diadalmenethez hasonlitott. Földvárynak engedtem át a nap dicsőségét és magam észre nem vett néző maradtam. De Károly bácsi csak azon föltétel alatt akart elfogadni egy babérkoszorut, ha tisztelt kommandánsa, a hogy nevezett, egy annál is szebbet kap. Fölfedeztek s egy szép hölgy átadta nekem a koszo-

rut néhány szép szó kiséretében. Átvettem és a 3. zászlóalj lobogójára akasztottam, a hölgynek pedig azt válaszoltam: E megtisztelő adomány látása minden csatában vitéz tettekre fog engem buzditani; e derék zászlóaljra bizom a kincset. A mint tovább mentünk, csak ugy teleszórtak virággal, még az ágyukat is földiszitették. Nem volt ez hivatalos hódolat, nem készült előre: a legszebb lelkesedés sugallata volt.

Ugyanaz nap délelőtt szerencsém volt tisztikaromat a fővezérnek bemutatni. Szokása szerint kevés, de erőteljes szót mondott, nem hizelgett, de abban a módban, a melylyel kifejezte várakozását, hogy a legközelebbi csatában majd csodálhatja őket, benne volt eddigi vitézségök elismerése. Damjanich a Sztáray-palotában fényes ebédet adott, melyen Görgey is jelen volt. Mikor valamivel ebéd előtt a városban járkálok, egy század honvéd léptet el mellettem, melyet eleinte figyelembe sem veszek. De mikor egyszerre fülemileszót hallok soraiból, fölnézek és megismerem a 10. zászlóalj 1. századát, melylyel a bánságban első lovagi tetteimet végeztem. A fülemile pedig egy honvéd volt, ki minden madár énekét, lónyeritést, kutyaugatást nagyszerüen tudta utánozni és sok efféle mesterséghez értett, melylyel társait mulattatta és gyakran engem is fölviditott, most pedig mint fülemile üdvözölt és tett figyelmessé. Nevetve kiug-

rott a sorból, megcsókolta kezemet és igy szólt: élek még uram, a golyó megkimélt, hogy még egyszer láthassam. A század megállott, lábhoz téve a fegyvert és örömteljes üdvözlettel körém csoportosult. Ott volt az én öreg Bányaim is, ki muskétájára támaszkodva engem nagy kegyelettel nézett. Meghatottan megráztam a becsületes ember kezét és kérdeztem a többit, hogy még most is szorgalmasan beszéli-e el nekik Napoleon tetteit. „Igen, szólt a fülemile, elég sokszor halljuk verseit, de önre is irt verseket és elszavalja nekünk.“ Igy a szegények és müveletlenek soraiban gyakran tárul elénk oly ragaszkodás és az érzelemnek oly bensősége, aminőt magunkfajta embernél hiába keresnénk. Nem tudom, miért szerettek engem annyira katonáim, talán érezhették, hogy én is nagyon szerettem őket. Damjanich egyszer azt mondta nekem: hisz alig tudsz magyarul beszélni és mégis, ha csak egy pár szót szólsz legényeidhez, nevet a szemök örömében, ha egy szót se értenek is belőle. Igaz, gyakran magam is elbámultam zagyva beszédem hatásán. De a gyöngyösi utcai jelenetet soha sem felejtem el.

Itt találtam Gergely őrnagyot is, előbb a 10. zászlóalj parancsnokát, kit már emlitettem. Megnősült, igen csinos leányt vett el és még mindig a régi jó és barátságos ember volt, de csak oly középszerü katona, mint előbb. Felesége mindenüvé elki-

sérte, mit, sajnos, sok férj engedett meg hitvesének és a mit, nem birom fölfogni, miért, Görgey is megengedett. Ezek a hölgyek, köztük természetesen sok alacsony származásu, a legnevetségesebb igényekkel léptek föl s hihetetlenül szaporitották különben is szörnyü nagy bagázsiánkat. Gyakran behajtattak a hadoszlopok közé, zavarva a menetet. Sok törvénytelen összeköttetés is elharapódzott, mi nekem a legborzasztóbb volt, mert aláásta a legénység tiszteletét előljárói iránt. Három zászlóaljamnál nem türtem egy maitresse-t sem; több tisztet, ki nem engedett a szép szónak, eltávolitottam. Ebben egyáltalában a 3. hadtest jár elül jó példával és kevés podgyásza miatt a legmozgékonyabb is volt. Mindkét fajta hölgy megtisztelt engem teljes haragjával, mert ha dandárommal masiroztam, bizony nem hajtott elénk egyetlen kocsi sem.

Este Damjanichnál megismerkedtem Karácsonyi Taszi-val,[1] Pista nejével, ki kapitány volt a Lehel-huszároknál (a történet nem tud nagy tetteiről.) Ez az asszony nem volt éppen szép, de később halhatatlanná tette magát a 3. hadtestnél a sebesült tisztek ápolása által.

Gyöngyösön s környékén mind a négy hadtest együtt volt, a 7. hadtest előre volt tolva a hatvani

[1] Anasztazia.

országuton és előőrsei Hort-ig hatoltak. Az osztrákok Schlick alatt Hatvanban állottak és mindjobban egyesültek. Az összeütközés nem késhetett sokáig: ki kellett tünni, javultak-e hadaink és van-e még remény ügyünk sikeréhez vagy nem. Az egész hadsereg bizalommal tekintett Görgeyre és csak kevesen kétkedtek győzelmünkben. Ha én személyesen nem is voltam oly diadalittas, mégis egészen meg valék győződve arról, hogy dandárommal nem vallok szégyent.

Április 2-án kora reggel hirtelen parancsolat jött, hogy menjek Árokszállásra, de senkinek se mondjam, hová indul a dandár. Egy pillantás a térképre meggyőzött arról, hogy Hatvannál lesz a támadás. Egy órakor értem Árokszállásra, hol a Knezich-dandárt találtam. Alig telepedtek le hadaim, már hire jött, hogy Hatvannál verekszenek. Betértem a helységbe, fölmentem a templom tornyára s onnét kitünő távcsövemmel elég jól áttekinthettem a csata egész mezejét. Csányon a Czillich-dandár állott mely első tüzelésre előrenyomult; éppen ezt az előrenyomulását láttam. A 7. hadtest hadiállása Hortnál volt, ott föltartóztatta az ellenséget, sőt fenyegette annak balszárnyát. Egészben csak tüzérségi csata volt, néhány csekély lovassági ütközettel. Az ellenség arra törekedett, hogy megkerülje Gáspár jobb szárnyát, a mi tán sikerült volna neki, ha az emli-

tett dandár rendkivül gyorsasággal nem érkezik Hatvan elé, az ellenség jobb oldalának tartva. Azontul nem lehetett kétséges a dolog kimenetele, de további lefolyását nem észlelhettem, mert Damjanich hivatott és megparancsolta, induljak Hatvanra segitségül. Velem adtak egy szakasz Ferdinánd-huszárt és szegény ördögeimnek a délelőtti erős menet után ujra jókora utat kellett végezniök. De azért vidámak, jókedvüek valának. Alig voltunk tul az ut felén, már jelentés jő, hogy a csata javunkra dőlt el és a 7. hadtest megszállotta Hatvant. A veszteség egyik félen sem lehetett nagy, mert az ütközetet csak a tüzérség s a mozdulatok döntötték el. Csak a Zagyva hidjánál, melyet az osztrák vadászok kitünően védtek, került gyalogsági harcra a sor, de az sem tartott soká. Ha nem is volt döntő csata, kezdetnek igen fontos volt, hogy mi győztünk. Csak este értem Hatvan elé, hol zászlóaljaim, alig hogy fölállitották őket, megfeledkezve az éhségről, azonnal a földre feküdtek, hogy mély álomba merülve üdüljenek a kiállott strapáciák után.

Magam is Földváry mellé terülve, ugy aludtam a puszta földön, mint a legjobb tollas ágyban. Menetközben Fehér Niki, kiből egész jó katona vált, levelet hozott nekem tőled és Clairetől. Minő vigaszt hozott nekem leveled! Már nem voltál beteg és lehetővé tetted, hogy ugy cselekedjem, a mint becsületes em-

berhez illőnek tartottam. Isten áldjon meg érte, mert reám nézve az volt a legborzasztóbb gondolat, hogy gyávának tartanak. Volt közöttünk több olyan, ki nem meggyőződésből harcolt és mégis megmaradt, de nem talán önérdekből, hanem tisztességből. Ilyen volt Czillich barátom is, jó feketesárga érzelmü, ki a jarkováci csata után kvietálni szándékozott, de mikor reánk szakadt a nagy szerencsétlenség, nem akarta elhagyni a magyar ügyet; most ő is rab Aradon. Hát én kevésbbé becsületes lettem volna, én, ki legalább eleinte igaznak tartottam ügyünket!

Április 3-án. Hadosztály-parancsnokomnál, Visockynál jelentkeztem, kit az este már nem találhattam és arra törekedtem, hogy legénységem élelmezést kapjon, mert az élelmezési tisztek hanyagsága miatt semmit sem hoztak magukkal; mégis a szegény ördögöknek egy kis kenyérrel kellett megelégedniök. Visocky egy tehetős polgárnál lakott, kinek három igen szép leánya volt, kik Magyarország szabadságáért rajongtak. Nem kellett kétszer kinálni a villásreggelivel, mert tegnap egész nap én sem ettem semmit, mert Ferenc ur ebben rosszabbul bánt velem, mint a négerrel,[1] kinek mégis csak mindig talált valamit. Mialatt Visockyval az ablaknál állva beszélgetek,

[1] Pony lova.

észreveszem, hogy a legfiatalabb leányka, vagy tizenöt éves, mindig körülöttem sompolyog, de ha ránézek, elpirul és ismét távozik. Már kezdtem hizelegni magamnak, hogy meghóditottam, mikor hirtelen elszántsággal felém jő s fülig pirulva, nagy zavarban játszva egy müvirágból való csokorral, igy szól hozzám: a haza már elismerte az ön vitézségét egy rendjellel, én is meg akarom önnek mutatni, menynyire becsülöm a szabadság harcosait és és . . . „Ezért akar e virágokkal szerencséltetni; büszke leszek, hogy viselhetem“, vágtam közbe. A zavar elmult és kissé remegő kézzel odatüzte a csokrot rendjelem mellé. A virágok elvesztették szirmaikat és földre hullottak, ugy mint a szegény gyermek álmai hazája szabadsága s boldogsága felől most szintén elmultak. De még sokszor emlékezem a viruló teremtésre és gondolom: vajjon mit érezhetsz most, annyi más szabadságért lángoló szivvel együtt? Azon a vidéken ez nem vala elszigetelt eset, a nép gondolkodásmódja felséges volt és a hazaszeretet gyakran szivreható módon nyilvánult.

Tizenkét órakor ismét masirozni kellett és pedig Jász-Berénybe, hová az egész Visocky-hadosztály esteli kilenc óra felé érkezett. Ha meggondolja az ember, hogy legényeim két nap alatt csaknem akkora utat jártak be, mint a mekkora a távolság Gyöngyös s Pest között s ezalatt alig ettek valamit, lehetetlen

meg nem bámulni ezen hadak kitartását s jóakaratát. Csak a 9. zászlóalj zugolódott és sehogy sem akart mozdulni, de végre hatott a másik két zászlóaljnak jó példája. Jász-Berényben volt is gondom arra, hogy még az éjjel kapjanak elegendő bort, kenyeret s szalonnát.

A kerület házában a vacsoránál találtam Görgeyt, Kossuthot és Damjanichot. Midőn az öreg urnak jelentést tettem az élelmezés rendetlen voltáról, Krain őrnagy a Ferdinánd-huszároktól egyszerre fölkelt, fölötte durva modorban beszédünkbe vágott s hangosan szitkozódott, hogy a 3. hadtestnél borzasztó a rendetlenség, egyszóval igen gorombán megsértette Damjanichot. Ez eleinte megőrizte nyugalmát, de mikor Krain, ki sokat ivott, már semmi korláttal sem törődött, gyorsan azt mondta neki: még egy szót és pörbe fogatlak, mire az kardját a tábornok lába elé dobta és még jobban lármázott. Még Kossuth jelenléte sem birta őt fékezni. E percben Görgey, ki előbb eltávozott, ismét a terembe lépett. Gyorsan meglátva, hogyan áll a dolog, Krain elé áll, erősen szemébe néz: és ime a vad huszár kezes lett, mint a bárány s egy fél perccel később elvezették és átadták az őrtálló tisztnek. Ha maga Damjanich, kinek jó szive soha sem tagadta meg magát, nem lép közbe érte, élete valószinüleg veszélyben forog. Nem szabad ez egy után megitélni

a többi tisztet, bár sokan hasonlitottak hozzá. Különben Krain őrnagy egyike vala az egész hadsereg legvitézebb huszárjainak s Damjanich őt mindig kényeztette és protegálta, annál rutabb volt az a durvaság, melylyel barátja és pártfogója iránt viselkedett. Forradalmi hadseregnek egy Görgeyre is van szüksége, ki uralkodni bir a szenvedélyeken. Rajtam is megesett több ilyen jelenet, de én mindig fönntartottam a szolgálati formákat és az ilyen fegyelmi vétségeket igen szigoruan büntettem. Midőn éjfél felé visszamentem a táborba, hallom, hogy paripám, melyet csak az imént vettem Esterházy Páltól 900 pengőn, kiszabadult s sehol sem található. Egész vigasztalan voltam e veszteségen, mert sok örömöm volt abban a lóban. Hiába volt minden keresés és küldözés, de mikor *április 4-én* elindultunk, Pigeti ezredes a Hannover-huszároktól, oly szives volt, hogy egy káplárt két emberrel itt hagyott a ló megkeresésére. Ezek szerencsésen meg is látták abban a pillanatban, mikor egy paraszt el akart nyargalni vele.

Pest fedezése végett most mindenfelől gyülekeztek az ellenséges hadak Gödöllő táján. Jelasich hadteste Szolnok, Abony, Cegléd felől vonult föl; egy osztálya, a Rastich dandára még külön volt a többitől. Ezért első hadtestünknek az volt az igyekezete, hogy előbb érjen Tápió-Bicskére, mint az a

dandár és ezért két órával előbb indult el, mint mi. Gáspár és Aulich még Hatvanban állomásoztak, az elsőnek előhada már Aszódhoz közelitett. Minden hadimüveletből azt lehetett következtetni, hogy nemsokára nagy, döntő csatára kerül a sor.

Midőn elindultunk, hozzám jő Damjanich és ezt mondja: Elveszted a 9. zászlóaljat. Kiss[1] részére dandárt szándékozom alakitani és akkor csak kell, hogy hozzáadjam előbbi zászlóalját. Mind ennek szükségességét én be nem láttam és nagyon haragos voltam. Midőn később Kiss maga is eljött hozzám, megmondtam neki véleményemet és hogy annál igazságtalanabbnak tekintem a tervet, mert nem kapok kárpótlást érte, pedig azt hiszem, eddig megmutattam, hogy tudok három zászlóaljat vezetni. Kiss megharagudott s engem még jobban fölingerelt. Egyikünk sem maradt adós a szóval s a vége az volt, hogy őt kihivtam.

Mikor Nagy-Káta felé értünk, messziről ágyudörgést hallunk. Klapka már ütközetben volt, de mi azért nyugodtan masiroztunk tovább. E helyen egyszerre meg kellett állanunk, a gyalogság helyet csinált négy szakasz Hannover-huszárnak, kik egy lovas üteggel előre robogtak, aztán mi is folytattuk menetünket. Tisztek jelentették, hogy Klapka had-

[1] Pál.

teste rendetlenségben hátrál, már több ágyut elvesztett és az ellenség erősen nyomja. Nagy-Kátán tul parancsot vettem, hogy nyomuljak előre a dandárral és fedezzem Klapka visszavonulását. Már láttunk is egyes menekülőket és mennél tovább értünk, annál borzasztóbbnak látszott a szaladás. Utunk kertek és ültetések közt vezetett és éppen nem volt széles, ugy hogy alig birtam áttörni a szaladók zagyva tömegén. Gyalogság, lovasság, tüzérség összevissza hömpölygött elém. Soha sem voltam oly büszke három zászlóaljamra, mint akkor. Hidegvérrel nézték, mint fut el mellettök tizezer ember és nyugodtan előrementek a csatába, sőt gunyolták s kinevették a szaladókat. Egy tisztet, ki felém kiáltotta: „csak menjetek, menjetek, ha oly vitézek vagytok, majd ti is verést kaptok“, alig menthettem meg Schwarzenbergjeim dühétől. De én összetörtem a kardját és arcába dobtam a darabjait. De mikor hét böröck (Protz) jött cső nélkül, (annak a jele, hogy a legénység gyáván ott hagyta az ágyukat) nem volt oly gyalázó szitok, melylyel legénységem el-ne halmozta volna a szaladókat. Egy császár-huszárt (ez az ezred az egész háboruban hirhedtté vált gyávasága miatt, mert a döntő pillanatban mindig cserben hagyta az ágyukat), a ki a 9. zászlóaljnak oda kiáltotta: „ne menjetek előre, minden veszve van“, leszurták lováról. Szegény Bobich az

utolsók közt jött és csaknem sirva mondá: „Először történik rajtam e gyalázat, vigye az ördög a dandárt, melyet reám kötöttek, az én 3. zászlóaljam többet ér három ilyen dandárnál!

Mihelyt tul voltunk az ültetéseken, fölállithattam három zászlóaljamat és elhelyezhettem 12 fontosaimat, mert már szabad volt a tér. Egy halmon állottam, melynek lábánál a posványos Tápió folyik el; az átjárásnál egy keskeny töltésen és egy hidon kellett átkelni; a posvány sehol sem volt járható. A derék, de konfuzus Kleinheinz elmondta nekem a csata egész lefolyását, keservesen megsiratva az ő nemes Klapkáját, kiről azt hitte, oda veszett. Már tul voltak a Tápión, elfoglalták a bicskei homokbuckákat és abban a tévedésben, hogy a helységben nincs ellenség, szemrevétel nélkül mentek előre. Egyszerre borzasztó tüzelés fogadja őket s az egész hadat páni félelem fogja el; az osztrákok előtörnek, elvesznek hét ágyut, senkisem birja helyreállitani a rendet. A császárhuszárok, mint rendesen, elrobogtak és magukkal ragadtak mindent. Alapjában véve, nem annyira a legénység volt a hibás, mint a vezérek, mert fiatal csapatokra nézve nincs veszedelmesebb a meglepetésnél és a parancsnoknak egész figyelme arra kell hogy irányuljon, hogy előkészületlen ne vigye őket tüzbe.

Még egyre tartott az 1. hadtest hátrálása, én

a 9. zászlóaljnál állottam, midőn Kiss hozzám vágtat s igy szól: „ma még alattad áll ez a zászlóalj, engedd meg, hogy én vezessem". „Igen," válaszolám, jer ma velem, vitánkat a golyózáporban döntsük el, vezessük együtt a dandárt." Örömtől ragyogva nyujtja felém kezét, a harag el volt feledve. E pillanatban jött Görgey, egyedül, kiséret nélkül és odakiáltott embereimnek: „Fiuk, ma nektek kell megmenteni a magyar fegyver becsületét! ugy-e nem hátráltok?" Leirhatatlan volt az örömrivalgásuk és türelmetlenül várták a jeladást a támadásra.

Most Dessewffy Arisztid, ki kevés lovassággal és néhány ágyuval mégis valahogy feltartóztatta az ellenséget, szintén átjött a töltésen. Vele a „fenegyerek," ki vakmerőségében ismét nagyon elmaradt volt és mivel az ellenség már a hid tulsó végéhez ért, csak a posványon átlovagolva menekülhetett. Lova megakadt és belefult, őt is csak nagy fáradsággal menthették meg. Azonnal támadásnak indultunk. Elül rohan a 3. és 9. zászlóalj egy-egy százada, nyomukban a két zászlóalj, aztán a Schwarzenbergek. Az ellenség golyókkal és gránátokkal tüzelt ránk, de nem tett sok kárt. Az elsők többnyire a posványban rekedtek és az utóbbiak sem igen ártottak, mert nem volt mibe ütközniök. Tizenkét fontosaim, melyek egyáltalában nagyon megkönnyitették támadásomat, az ellenséges ágyukat tul tartották a kartácslövésnyi

távolságon. Heves volt azonban a töltésre omló puskatüz. De azért mégis első nekimenéssel elfoglaltuk.

Több fáradságba került a hid, mert mindjárt mögötte kis halmok emelkedtek és árkok terültek el, melyek az ellenségnek biztos fedezetet nyujtottak és melyek mögül gyilkos tüzelést folytatott. Egy kis ház istállóval, nagy fáktól körülvéve, nekünk is némi ótalmat nyujtott, ugy, hogy rohamra sorakozhattunk, de azért mégis sokan megsebesültek, különösen a 3. zászlóaljból. Whushof kapitánynak, mellettem, egy lövés átfurja az arcát, egy más kapitány előttem hanyatlik el, nekem meg egy ellőtt ág hull az arcomba. Válságos pillanat volt ez; az ellenség előbbi győzelmétől föltüzelve, elszántan védekezik. E pillanatban látom, hogy a Czillich-dandár a dombról utánuk nyomul, jelt adok a rohamra. Földváry kezébe veszi a 9. zászlóalj lobogóját és előre nyargal, Kiss utána. Gyorsan mellette termettem. Embereink utánunk: a hid el van foglalva és az ellenség a közeli dombokra huzódik.

Most az állásunk a következő: Jobbra Schwarzenberg és a 3. zászlóalj, balfelül beállit a Czillich-dandár és résztvesz az ütközetben, egy ütegünk már átjött és balra tart, utána egy szakasz huszár jő elő; a 9. zászlóalj Schwarzenberg és a 3-ik mögött áll. Csatáraink előnyomulnak és a homokbuckáknál a két rajvonal (tirailleur) közt élénk ütközet fejlő-

dik. Két elül álló zászlóaljamnak igen erős tüzet kellett kiállaniok, mert fedezetük nem volt. Mielőtt szuronynyal támadhattam, be kellett várnom, hogy a Czillich-dandár a balszárnyon állást foglaljon. Addig lóháton a rajvonalban állottam, hogy jó kedvben tartsam a csatározókat és természetesen felém irányozták a legtöbb golyót. Szegény Bogdánovich, ki máskor mindig jó szinben van, szótalan, halványan lovagol mellettem; sajnáltam és visszaküldtem egy üzenettel.

E pillanatban az ellenség az előrenyomuláshoz fog, tüze kétszeres erővel hull reánk, sok embert vesztek. A Wasa-zászlóalj hátrálni kezd és a 3-ik zászlóalj, melynek balszárnya ezáltal fedezetlenül marad, bár lassan, szintén vissza kezd huzódni. Egy hajszálon mulik és mi is utánozzuk az I. hadtest megszaladását. Gyorsan a Wasákhoz vágtatok és a közeli árkokba állitom őket, szavamra, (Földváry alól, szerencsétlenségre, előtték lovát) a 3-ik zászlóalj azonnal megáll; gyorsan megfordulva a Schwarzenbergek elé állok és rohamra vezetem őket. Egyszer meginganak és hátrálnak, mert erős tüz fogadja őket és többen elesnek, de aztán követnek és elfoglaljuk az előttünk levő magaslatot. Alig hogy ez megtörtént, szerencsénkre megérkezik két ágyunk, Freudenreich kapitánynyal, kit vakmerő előtörése miatt a tüzérség előcsatárának szoktunk nevezni.

Előre helyezem őt és némi kartácstüzzel és a többi zászlóalj előnyomulásával kezünkben van az egész dombsor. Meg kell emlitenem, hogy Kiss ama válságos pillanatban, midőn régi zászlóaljamat elővezettem, mindjárt mellém jött s velem együtt rohant előre. Földváry és Kiss vitézségét e napon a legmegtisztelőbb tanusággal emelhetem ki. A puskatüz a bátorság igazi próbája és ezt a próbát itt mindketten fenségesen kiállották. De ez nem volt ujság náluk.

Meg kell emlékeznem egy jelenetről, mely a hid megrohanása előtt folyt le s a mely mély hatást tett rám. Két katona egy vastag fa mögé bujt, mialatt társaik a tüzben állottak; azt hitték, hogy ott teljes biztosságban vannak. Észrevéve őket, odalovagoltam, hogy elhajtsam onnét. E szempillantásban nem messze lecsap egy gránát, szétpattan, megöli az egyiket, a másiknak meg lábát zuzza szét; nekem s lovamnak nem történt semmi bajunk. Soha sem éreztem oly mélyen, hogy sorsunk felől Isten keze rendelkezik. Ez nap nem volt érzésem a golyók süvöltése és zugása iránt: ugy éreztem, mintha nem történhetnék semmi bajom.

Mihelyt a magaslatokat megszálltuk, az ütközet egyre kedvezőbben folyt ránk nézve. Az ellenség ott hagy két ágyut, az előbb elvettek közül; fölgyujt egy lőszeres kocsit, melyet nem vihet magával; de ez sem tartóztat föl minket, bár csekély idő-

közökben szétpattantak a rajta levő gránátok. Rövid harc után az ellenség kivonul Bicskéből s fölgyujtja a falut, hogy előrenyomulásunkat megakadályozza. De lovasságunk és tüzérségünk balfelől átkel a kis Tápión, mialatt én csapatommal átvonulok az égő helységen. Szerencsére csak kevés ház égett el, bár az ellenség egyre szórja ránk a gránátot. Derék ordonáncomat, ki az egész csata alatt mellettem maradt, egy gránátszilánk jelentékenyen megsebesitette lábán. Beadtam egy parasztházba, hozzá küldtem az orvost s mentünk tovább.

A falu kijárásánál alkalmat adtam az elmés Kiss Jánosnak, hogy engem megtréfáljon. Én tudniillik mindig azt véltem, hogy a golyók előtt való meghajlás nem használ semmit, a miért is, mit erős idegeimnek köszönhetek, ezt soha sem szoktam megtenni. Én tehát gyakran össze szoktam szidni embereimet, ha le-lehajolgattak s mindig azt mondtam nekik: látjátok, én lóháton vagyok, jobban kitéve a golyóknak, mint ti, még sem hajolok meg előttük, álljatok hát ti is egyenesen és ne bókoljatok egyre. A falun való áthaladásunkkor megint kénytelen voltam előállani régi prédikációmmal, magamat állitva oda mintakép gyanánt. De mikor a falu kijárásánál a Schwarzenbergekkel megállottam és szivarra gyujtottam, egy golyó nagyon is közel süvöltött el mellettem és inkább ösztönből, mint félelemből, orrom

közeli érintkezésbe jött lovam sörényével. Tüstént mellettem terem Kiss uram és mélyen hajlongva mondja: „alázatos szolgája!“ min természetesen vihogó nevetésbe tört ki az egész zászlóalj. A fiuknak nagy volt az öröme azon, hogy egyszer engem is megcsiptek. Kiss uramnak egy aranyat ajándékoztam és megigértem a zászlóaljnak, hogy mindig fizetek egy aranyat, valahányszor rajta érnek, hogy egy golyónak bókolok. Ezt a második aranyat soha sem kellett megfizetnem.

A helységen tul már csak a lovasság és a tüzérség üldözhette az ellenséget, de nemsokára ezt is abba kellett hagyni, mert ránk esteledett és mert különösen az én csapataim nagyon kimerültek. A huszárok elvették az ellenséges podgyász egy részét s vagy huszan a Schwarzenbergek közül és ugyanannyian a 9. zászlóaljból a sötétben is követték az ellenséget és azzal mulattak, hogy éjjel is zaklatták: hoztak is egy pár foglyot.

Éppen leterültem a földre a 3. és 9. zászlóaljak közt, midőn észrevettem, hogy az utóbbinak vagy harminc altisztje és közlegénye a hadsor előtt összegyülekezett és két tiszttől vezetve a 3. zászlóaljhoz ment. Kiváncsian odamegyek a közelbe, hogy megtudjam, mi történik és az a szép jelenet, melynek tanuja lettem, nagyon meghatott. Meg kell jegyeznem, hogy ez a két zászlóalj mindig vetélke-

dett egymással. Már a bánságban valami ellenségeskedés féle volt köztük, irigyelték egymást a vitézség megérdemelt hivéért. A 9-esek szerettek dicsekedni és nem engedték, hogy más is érvényesüljön melletük, a 3-asok szolidabbak, komolyabbak voltak, a rend és vidámság mintaképei. Különösen egy egészen svábokból álló század tünt ki jó kedve által, mely a legnagyobb fáradalmak közt sem hagyta el. Mind a mai napig fönnállott köztük ez a feszült viszony. De midőn a Tápió hidjánál szinte fölülmulták egymást a vitézségben, midőn Földváry kezébe ragadta a 9. zászlóalj lobogóját, megtört a rég tartó harag és az elismerés a kölcsönös kiáltásban nyilvánult: „éljen a harmadik! éljen a kilencedik zászlóalj!" Most pedig azért jelent meg az a küldöttség, hogy forma szerint is ünnepélyesen megtörténjék a kibékülés. A kilencedik zászlóalj lovagiasan elismerte, hogy a mai napért a harmadiké az elsőség, emez meg visszautasitotta és amannak tulajdonitotta. Aztán megesküdtek, hogy örömben, búban, jóban és bajban mindhalálig összetartanak és egymást a veszélyben soha el nem hagyják. Mikor ennek vége volt, hozzám jönnek, hogy megköszönjék jó vezetésemet s tőlem bucsut vegyenek, mert másnap reggel át kelle őket adnom Kissnek. Végre még a Schwarzenbergekhez mentek és fennen dicsérték őket a magaslatok megrohanásáért.

Nemsokára a bivouacba mentem (az előörsöket büntetésből az ismét összeszedett 1. hadtestnek kellett értünk is kiállitani) és parancsot vettem, hogy törzstisztjeimmel Görgeyhez menjek, hol a többi már együtt volt. Damjanich tárt karokkal fogadott és igy szólt: megint becsületet vallottam neked, de sajnálom, hogy nem láthattalak benneteket (visszamaradt, mert Görgey őt bizta meg az I. hadtest rendbe szedésével, mi vad energiájának és mennydörgő hangjának teljesen sikerült is). Görgey aztán a kör közepébe lépve, a következő tartalmu napiparancsot olvasta föl: A III. hadtest mai napon kiérdemelte a haza háláját. Helyrehozott és győzelemmé változtatott egy már elvesztett csatát és a legfényesebb módon megmentette a magyar fegyverek becsületét. Ez a fényes eredmény kiválóan négy férfiu érdeme: Kiss, Leiningen, Földváry és Czilliché (mert az utolsó itt is kitünt hidegvérü bátorságával, mint mindig.) Midőn neveiket a hadsereg és a haza szine előtt nyilvánossá teszem, egyuttal kitüntetem őket a 3. osztályu rendjellel és a csata mezején kinevezem Kiss és Leiningen alezredeseket ezredesekké. Földváry és Czillich őrnagyokat pedig alezredesekké, Aztán megölelt minket és hozzám igy szólt: Kivánságom teljesedett, láttalak és csodáltalak benneteket a harcban. Károlyom (igy nevezett mindig, eleinte tréfából, mert én mindig „tábornokom"-nak szólitot-

tam, később szokásból és irántam való igaz vonzalomból) derék katona vagy. Aztán Kiss kezét és az enyémet megfogva, igy folytatta: „Hallottam civakodástok felől, soha nemesebben nem intézték el viszályt, soha lovagiasabban nem vivtak párbajt.“

Voltaképpen a bicskei csata nem volt győzelmünknek tekinthető. Az I. hadtest kudarcot vallott és 7 ágyut veszitett és a III. hadtest sem tehetett többet, minthogy kiköszörülte a csorbát és visszavett kettőt az elvesztett ágyuk közül. De megvolt mentve a morális erő és helyreállott a sikerünkbe vetett bizalom. Ott állottunk és táboroztunk, hol a csata véget ért és igy némileg győzteseknek tekinthettük magunkat. Az osztrák hadak felől tanuságot tehetek, hogy igaz, nagyon kedvező hadiállásukat bátran és kitartóan védték, hátrálásuk is rendben történt, ugy, mint egy régi, fegyelmezett seregtől várni kell.

Mikor a tábor fölött már az éj terült el, a faluba lovagoltam és meglátogattam szegény ordonáncomat. Ez a derék katona, Ferdinand-huszár, már hosszabb ideje szolgált nálam és a legnagyobb ragaszkodással csüngött rajtam. Természetes, bár durva esze, mely gyakran találó megjegyzésekben nyilvánult, sokszor meglepett; volt köztünk valami barátságféle; meg voltam róla győződve, hogy minden órában

kész életét föláldozni értem. Ugy találtam, hogy lába sulyosan megsérült, bár csontja el nem törött. Nagyon megörült látogatásomnak és mikor elbeszéltem, hogy Görgey a csatatéren kinevezett ezredessé, csillogó szemekkel fölkiáltott: Éljen Görgey! Megtettem érte minden lehetőt, de minden kutatásommal sem birtam megtudni, mi lett belőle. Szegény Mokri Pali bizonyára valamely kórházban lehelte ki hősi lelkét.

Április 5-én. Midőn az éjjel vissza akartam lovagolni a táborba, ugy eltévedtem, hogy már nem tudtam, hol vagyok s lovászom sem birt eligazodni. Két órai nyargalás után végre a faluba érek és mivel most jobban figyeltem, sikerült megtalálnom zászlóaljaimat.

Reggel Károly bácsival a tüz mellett ülünk és elköltjük egyszerü szalonna s pálinkából álló reggelinket, mikor hirtelen zajos nevetést és suhogó ütések hangját hallom a 3-ik zászlóaljnál. Kiváncsian kérdezem, mi az? és megtudom, hogy azokat, kik az időközökben rosszul viselkedtek vagy későn jöttek, tulajdon pajtásaik megfenyitik. Mihelyt valaki meg volt jegyezve, vagy csak akkor érkezett, a földre dobták, köpönyegét fejére vetették, hogy ne láthassa ki bünteti, aztán 20 markos kéz csapott rá szijjal. Ez a büntetés sokkal érzékenyebb volt, mint bármely előbbi törvényes fenyités. Bár ez az eljárás

nem volt megengedve, mégis elnéztem, mert világosan nyilatkozott benne a csapat jó szelleme. Csakhamar Schwarzenberg-jeim is követték e példát és aznap sok gyáva legénynek lehetett baja az üléssel. Ennél a zászlóaljnál azonban komolyabb fordulatot vett a dolog. Mikor egy strázsamester és egy káplár csak most jelentkeztek, a legénység fenyegető mozdulatokkal vette őket körül. Mind azt kiáltották: nem akarunk olyan strázsamestert, ki gyáva. Hogy valami szerencsétlenségnek elejét vegyem, odaugrottam, lecsöndesitettem a legényeket és a veszedelemben forgókat, két ismeretes részegest és rossz katonát, elfogattam. Görgey azonnal haditörvényszéket hivatott össze és mivel egyhangu vallomások bizonyossá tették, hogy mindketten Czibakházánál, Szolnoknál meg tegnap is eltávoztak a csatatértől s ismételten a gyávaság bünébe estek, halálra itélték őket. A zászlóalj egy mély szurdok szélén fegyverbe állott, szemben vele, a másik szélén, Görgey velem, a szurdokban alattunk a két bünös és a végrehajtó legénység. Görgey erőteljesen beszélt, megdicsérte a zászlóaljat tegnap tanusitott vitézségeért s bebizonyitotta, hogy egy gyáva katona, szökése által, gyakran sok bátornak életét veszélyezteti. Ezért emberségesebb, ha egy gyávát kivégeznek, mintha engedik, hogy általa tovább is veszedelemben forogjon a bátrak élete. Midőn a végzetes lövések eldördültek

és az elitéltek ledőltek, a zászlóalj egy darabig még komor csöndben állott, de aztán fölharsant egyszerre valamennyi szájából: *„Éljen az igazság!“* Görgeyt is meginditották e szavak, melyekben e csapat higgadt komolysága nyilvánult, valamint dicsőségére való büszkesége is, melyben nem engedték, hogy méltatlan is részt vegyen. Későbbi csatákban elég volt az emlékeztetés e jelenetre, hogy a zászlóaljat a legveszedelmesebb pillanatokban vitézségre buzditsam.

Miután a legénység főzött, elindultunk. A menet most lassabban haladt, mert az ellenség közel volt és az elővédünknek több időre volt szüksége a nagyon változatos talaj átvizsgálására. Tápió-Ságot és Urit üresen találtuk. Süly sem volt megszállva. Délután négy órakor Sápra értünk és ott a falun kivül táborba szállottunk. Előőrseink Sápon tul Isaszeg felé voltak fölállitva, Klapka Maglódnál táborozott, a 7. hadtest Aszódnál, Aulich hadteste pedig tartaléknak maradt. Az ellenség főereje Isaszegen és Gödöllőn állott.

Itt meg kell emlitenem, hogy Damjanich és Földváry mentettek meg az éhhaláltól, mert nekem soha sem volt mit ennem. Az öreg urral mindig volt egy konyhás szekér és még a legrosszabb bivouacban is kijutott egy jó gulyáshus. Jóbarátait odagyüjtötte egy nagy tüz körül, melyre mindig ő rakta a fát, mert, mint mondá, azt senki sem érti olyan

jól — s jókedvével mindnyájunkat fölviditott. Károly bácsinak is volt mindig mit harapni és ő általában jobban gondoskodott rólam, mint saját magáról. Rendesen ő maga vetette meg este fekvőhelyünket és mindig nekem mutatta a jobb helyet, megelégedett arccal mondván: itt testvér, te fogsz aludni. Nem használt semmi ellenkezésem: szüksége volt arra, hogy hozzám való barátságát minden —[1]

[1] Itt az irás megszakad.

LEVELEK
A FOGSÁGBÓL

Az aradi várban, 1849. szept. 17.

Édes, jó Lizám!

Joggal szememre vetheted, hogy most irok neked először, mióta Aradon vagyok; és mégis menthető vagyok. Hányszor irtam neked levelet és téptem azokat ismét szét, mert a mit neked mondó voltam, nem tárhattam a nyilvánosság elé. Mert magától értődő, hogy minden levelünket, melyet kapunk vagy elküldünk, előbb elolvassák.

Erbach oly jó volt, hogy irt neked,[1] aztán jött Lajos, az én derék jó Lajosom, kit balsorsom csaknem jobban megrenditett, mint engem.[2] Csak egyszer beszélhettem vele, akkor is rövid ideig, de eluta-

[1] Erbach Alfréd gr., kapitány 1849 szept. 4. irt Leiningennének férje állapota felől Aradról, többek közt megirja azt is, hogy L. azért nem ir, mert leveleit elolvassák.

[2] Leiningen Lajos gr., az iró testvérbátyja, ki őt vigasztalni jött Aradra. Szept. 8-én irt levelében bucsuzik tőle, biztositva őt örök szeretetéről s tiszteletéről. Szül. 1807, † 1868.

zása előtt még irt nekem. A szeptember 19-iki levelet itt már nem kapta meg, attól félek, hogy elveszett. Irj azonnal Lajosnak, az a levél sokat használhat. Jobb lett volna, ha egyenesen nekem küldöd. Lajostól eddig bizonyára vettél oly hireket, melyek némileg megnyugtatnak.

A budai ügy dolgában ne félj semmit; nagyon is lapos koholmány. Egész életem meghazudtolja. A legszigorubb törvényszéki vizsgálatot követeltem s e pontban a legnagyobb emberséget tanusitották irányomban. Sok ezeren, kik a magyar hadseregben szolgáltak, tanuim; osztrák tisztekre is hivatkoztam. György e felől már régen nyilatkozatot követelhetett volna Walterskirchentől. Azok közül, kik régebben ismertek, senki sem hiszi ezt az aláváló hazugságot.[1]

Mennyit szenvedhettél, te szegény szenvedő, és éppen akkor, mikor a mi kis angyalunk csaknem meghalt. Te leveledben elhallgatod ezt a szomoru eseményt, mert nem akartál nekem bánatot okozni. Kis leányunk veszedelmes betegségét egy időben tudtam meg gyógyulásával. Fájdalmam örömteljes imává enyhült. Isten nehéz megpróbáltatásokat rótt

[1] Azzal vádolták L.-t. és a bécsi katonai ujság is közölte ezt a hirt, hogy Buda elfoglalásánál tizenhét fogoly osztrák tisztet lelövetett. Természetes, hogy ez merő koholmány. Egyedüli alapja, mint Brinckmeier (II. 298.) irja, az, hogy L. tizenhét sebesült lovat lövetett agyon. Van egy egykoru metszet, mely Leiningent föltünteti a mint Buda elfoglalása után Hentzi holttestét a honvédek boszuja ellen védelmezi.

rád, édes Lizám, de éppen ez az esemény mutatja az ő jóságát irántad. Az emberi tudomány már lemondott szegény gyermekünkről, ekkor Ő meghallgatta hő fohászkodásodat és megmentette őt. Tartsd meg szilárdul azt a jámbor hitedet, hogy imádat mindig meghallgatják. Mindenek fölött légy bátor és gondold meg, hogy élned kell gyermekeidért.

Szivem mélyéből köszönöm az értem tett lépéseidet, ujra, ezredszer bebizonyitják azok, hogy jó feleségem van. Sohasem szólitottalak volna föl arra, de ha sorsom enyhébb lesz, mint a mitől tartok, legnagyobb örömmel benned látom majd az okát. György[1] fölszólithatná Esterházy Sándort, hogy emlékezzék becsei találkozásunkra, hogy akkor mindketten protestáltunk a bánságból való kivonulásunk ellen, abban a biztos reményben, hogy majd minden meghódol és mi nem jutunk abba a kellemetlen helyzetbe, hogy császári hadak ellen kelljen harcolnunk. Ugyanez tünik föl a leveleidben foglalt szavakból is, melyeket bucsuzásunkkor mondtam neki. Vallomása igen fontos. Hogy később mégis megmaradtam, annak kihallgatásomkor okát adtam.

A felől, hogy bánnak velem, mint fogolylyal, teljesen nyugodt lehetsz; megvan mindenem, a mi kell. Kevés, de jó könyv, olyan, melyet többször is

[1] Az iró testvérbátyja, született 1815 † 1850. Akkor kapitány a Mazzuchelli-ezredben.

lehet olvasni. Irnom szabad s csaknem egész nap firkálok. Régi emlékeket, gondolatokat, melyek foglalkoztatnak és aztán rád és a gyermekekre gondolok és feléledek magánosságomban. Jövő leveledben irjál sokat róluk és magadról s hogyan éltél.

A te okos takarékosságoddal födözve vagy a legközelebbi évekre és addigra ismét lesz jövedelem Becséből, ha nem is annyi, mint előbb. 4000 frt volt ott a pénztárban, csupa magyar bankóban, melyeket természetesen be kellett szolgáltatni. Nagy vigaszom mostani helyzetedben, hogy vagyonodhoz nem lehet nyulni és legalább te és gyermekeim nem fogtok szükséget látni.

Most élj boldogul édes Lizám és bizzál Istenben, kiben még sohasem csalódtál. A kis Lizának mondd, hogy papája nagyon szereti és mindennap gondol rá; Armint pedig sokszor csókold meg helyettem. Az ég oltalmazzon.

Hü Károlyod.

Az aradi várban, 1849 szept. 24-én.

Édes jó Lizám!

Szerencsétlenség ritkán jár egymagában, igy engem is egy csapás ér a másik után. Becsét e hónap 17-én szekvesztrálták és az a mai viszonyok közt meglehetős baj.

Nem hiszem, hogy e lefoglalást politikai okok idézték volna elő, mert hisz ti nők nem vagytok felelősek férjeitek tetteiért és mindenki tudja, hogy Becse a tietek. Valószinüleg ugy tesznek minden fiscalis successioval, de hogy ez törvény szerint való, nem hiszem. De mindenesetre juttatnak majd nektek évi járadékot.

Minthogy igy jövedelmed nem lesz igen jelentékeny, idejében kell a szerint berendezned életed módját.

Lajos ittlétekor azt mondta, hogy testvéreim a császárhoz kéréssel fordulnak majd érdekemben. A

testvéri szeretetnek oly jele ez, melyet ha nincs is következése, soha sem felejtek el.

Eddig az volt nagy vigaszom, hogy legalább a Te és gyermekeim exisztenciáját nem láttam veszélyeztetve, de most azt is szemembe kell hánynom magamnak, hogy titeket magammal rántottalak a szerencsétlenségbe. Ez nagyon nyomja a szivemet, bár tudom, hogy a te nemes lelked inkább gondol az én balsorsomra, mint a magadéra. De a kétségbeesés nem használ semmit; gyorsan kell határozni és azt végre is hajtani. Téged is bizonyára megedzett a fájdalom iskolája, hogy jobban birsz már mozogni a gyakorlati életben. Most tanácsadó nélkül, egyedül állasz és igy magadnak kell tervezned. Eszed és erkölcsi erőd bizonyára jobban vezethetnek, mint egy szegény rabnak tanácsa.

E levélre csak kevés percem van, már várnak is rá. Be kell fejeznem, pedig be sok volna a mondani valóm.

Isten áldjon meg téged és a gyerekeket. Légy meggyőződve arról, hogy szomoru cellájában értetek imádkozik, aggódik és remél hü

Károlyod.

Az aradi várban, 1849. szept. 27-én.

Édes jó Klárám![1]

Tegnap volt a haditörvényszék ülése és igy kimondták fölöttem az itéletet. Csak a birák tudják, hogy hangzik, de a törvény betüje szerint csak halálos itélet lehet.

Igazad van édes Klárám, velem lehet erről beszélni. Husz csatában szemébe néztem a halálnak, az utolsóban (Isten bocsássa meg bünömet), kerestem is. Hat hét óta elég időm volt elkészülni reá és ha magam volnék, családtalanul, szivesen fogadnám. Csak kétszer, mióta fogva vagyok, volt erősebb nálamnál a fájdalom és keserü könyeket sajtolt ki belőlem. Először kis lányom miatt; másodszor, mikor ama ujságcikk miatt hallgattak ki. Rég elő voltam reá készülve és mégis midőn fölolvasták előttem azt

[1] Rohonczynénak. Másolat.

a gyalázatos levelet az *Allgemeine Zeitung*-ból, elhagyott szilárdságom, indulatom és haragom kivettek képemből, mintha lázban volnék s tán öt percig nem birtam szólani. A hadi törvényszéknél megkérdeztem az auditort: remélhetem-e, hogy ebben az ügyben nemsokára tisztázva leszek? Azt felelte: „Nincs senki az egész királyságban, a ki ennek, a különben is névtelen cikknek hinne. Pörére nincs semmi befolyása“. Mondhatom, hogy a háboru folyamán több száz osztrákot, köztük több tisztet, megmentettem. Senki sem bánt oly szigoruan katonáival, mint én. Szolnokon beütöttem egy honvéd fejét, a ki agyon akart lőni egy térdre hullva könyörgő határőrt. És becsületes nevem még sincs biztosságban ily aláváló rágalomtól; egész Európa előtt megbélyegezték; ez renditette meg különben erős idegeimet; ez okozott nekem néhány igen szomoru napot.

Most hála Istennek tisztában vagyok a világgal és magammal és bármit hozzon a sors, készen talál. Ugy hiszem, ha egyszer kiszabadulok, tisztább, jobb leszek. Igaz, hogy mi protestánsok nem hiszünk a tisztitó tüzben, de igen is hiszszük, hogy Isten megpróbáltatásokat ró ránk, melyekben erkölcsi erőt kell tanusitanunk, hogy méltókká váljunk az ő kegyelmére. Igy nézem mostani helyzetemet, és biztosithatlak, hogy a keserü csalódások iskolája nyomot

hagyott bennem, és igazad lehet, magam is reménylem, hogy jobb ember leszek, mint eddig voltam.

A ti reményeitek, hogy amnesztiát kapunk, minket is foglalkoztattak és a mily valószinü, hogy miután Olaszországban, sőt Pétervárad iránt is nagylelküen jártak el, egyedül minket nem fognak a törvény egész szigorával büntetni, még sem ringatom magamat ábrándokban. Magamat illetőleg már nincs aggodalmam, sem reményem, sem óhajtásom, csak bubánatom van kedveseim sorsa fölött. Ha meg kell halnom: meghalok őseim hitével és egy Leiningen bátorságával; ha kiszabadulok, nem lesz boldogabb és Isten iránt hálásabb ember nálam.

Különben nem vagyok annyira egyedül, mint hiszed. A kedveseimre való gondolás az én társaságom. Képök mindig előttem áll. Aztán egy örökké nevezetes évnek emlékei, melyeket papirra vetni próbálok, szintén foglalkoztatnak.

Napom reggel 7-kor kezdődik és este 9-kor végződik és oly pontosan tartom fönn foglalkozásom berendezését a ruhatisztitástól (magam szántából végzem, nem szolgálat hiján) az olvasásig, elmélkedésig és irásig, hogy eddig távol maradt tőlem az unalom.

Óvjon Isten erős karjával és diktáljon neked sok levelet

Károly sógorodhoz.

(Utóirat.) Még egy kérésem van, kedves Klárám. Ne irj nekem többet kételkedésről s bizalmatlanságról Görgey iránt, mert akkor bennem kétkedel. Hagyd meg hitemet e férfiu nagy jellemében. Én nem tántorodhatom meg benne, de fáj nekem, ha kedvezőtlent hallok felőle.

Arad, 1849 október 5.

Kedves jó Györgyöm!

Csak kevés sort irhatok neked, mielőtt ez élettől megválok, de fogadjátok mindnyájan, kiket szeretek, magatokénak azt, mit szegény feleségemnek irtam. Oly kiméletesen, mint csak lehet, értesitsétek e sulyos csapásról és vigasztaljátok nyomoruságában. Az ő erős lelke elviselhetne minden fájdalmat, de teste gyönge, szivem megremeg, ha gondolom, hogy ő is korai halálnak eshetik martalékául.

Titeket pedig, kedves testvéreim, kiket mindig őszintén szerettelek, titeket arra kérlek, hogy azt a gyalázatot, melyet amaz aláváló ujságcikk szórt reám, ne hagyjátok nevemhez ragadni. Követeljétek aktáimat, tegyetek meg minden lehetőt, csak szégyenfoltot ne hagyjatok nevemen. A mindenható Isten áldjon meg téged, Cattinát[1] és gyermekeidet és ont-

[1] Gr. Leiningen György neje.

sátok értem a testvéri szeretet könyét. Szegény, szegény feleségem, ő e keserü órában az én legnagyobb bubánatom; álljatok hiven mellette és segitsétek tanácscsal és tettel. Isten veletek, kedveseim, imádkozzatok, hogy örök békét nyerjen hü testvértek

Károly.

Aradon, 1849 október 5-én.

Egyetlen, utolsó lehelletemig szeretett Lizám!

A kocka eldőlt és csak kevés órám marad még e világon, hogy előkészüljek a keserü lépésre. A halál nem volna rettenetes rám nézve, ha egyedül állanék, de a gondolat reád, drága Lizám és ártatlan gyermekeimre sulyosan nehezedik lelkemre. A csapás nem ért engem előkészületlenül. Azt hittem, mindenre készen állok és mégis e pillanatban görcsösen vonaglik a szivem azon gondolatra, hogy téged, legnagyobb kincsemet, mindenkorra elvesztelek. Nem, nem mindenkorra! Erős a hitem, hogy ez életre egy más, jobb és szebb élet következik: szellemem körülötted fog lebegni, mert hisz a szellemnek mindenütt van hona, a meddig Isten mindenhatósága ér.

Szivesen, óh mily szivesen éltem volna, éltem volna, hisz meg volt mindenem, mi boldoggá teszi

az életet, oly boldog voltam a veled való frigyben, mint ember csak lehet.

Most e komoly órában, midőn minden, a mi földi, mulandóságában áll előttem, midőn a mult mintegy föltárva mutatkozik, most megrohannak minden emlékeim és nehézzé teszik válásomat. Mily tisztán és fönségesen áll most előttem emléked; mint szeretném, ha kifejezhetném szavakkal, minő fájdalmas érzéssel adom át magamat a reád való gondolásnak!

A mindenható isten, ki szivembe lát, adjon erőt, hogy ugy halhassak meg, mint egy keresztyén. Mindig hiven hódoltam őseim vallásának; a lelkész kezéből fogadtam hitem vigasztalását és kész vagyok uram és teremtőm itélőszéke el lépni.

És te, Lizám, ki mint a vigasz és remény angyala állottál mellettem, kinek csak gyöngén viszonozhattam azt a boldogságot, melyet nekem tuláruló szeretetedddel szereztél: adjon neked isten bátorságot és erőt sulyos végzeted elviselésére.

Nekem pedig bocsásd meg drága Lizám, ha ez életben bántottalak, vagy ha gyöngédtelen voltam irántad. Nem hallhatom már hangodat, de szivem azt mondja, hogy megbocsátasz.

És gyermekeim! Nagy isten, kell, hogy nekik élj, drága Lizám! Sorsod sulyosabb, mint az enyém, neked éveken át kebledben kell rejteni a bubánatot,

de én még a tulvilágról is hálásan nézek reád, ha megmaradsz gyermekeinknek.

Neveld őket az Ur félelmében, jó és nemes emberekké. Ha én már nem is őrködhetem fölöttük, legyen anyjok: anyjok, ki megtanitja őket, hogy tiszteletben tartsák szerencsétlen atyjok emlékét. Csak fejökre tehetném áldó kezeimet, csak még egyszer nevethetnék szemedbe. De tán jobb mindkettőnkre nézve, hogy ez az utolsó találkozásunk elmarad. Legyen meg Isten akarata. Leopold, a nemes jó Leopold, kit nem ér rossz végzetem, megigérte nekem, hogy atya gyanánt gondoskodik majd rólad és gyermekeidről. Ő beváltja majd szavát.

Földi dolgokról nincs mit közlenem veled. Legalább e tekintetben nem lesz gondod; vagyonodhoz nem nyulhatnak. De még egy kérésem van hozzád. Kérlek, felelj meg kötelezettségeimnek, hogy nevem becsületben maradjon. Tudod, mennyivel tartozom Fritznek és Viktornak, Damjanich tábornoknak 1400 forintjával tartozom, fizesd meg adósságomat, leendő özvegyének, mert ő is vértanuhalált szenved holnap reggel.

A gyermekek még meg vannak kimélve e fájdalomtól és ez jól van igy. Ők majd atyjukat a te szavadból ismerik meg és ki mondhatná meg nekik jobban, mint te, hogy apjuk, habár az emberi törvény

elitélte, szivében becsületes ember volt, ki meggyőződéseért halt meg.

Rövidre van szabva az az idő, melyet még e földön tölthetek, a levelet nemsokára át kell adnom, de nagyon nehezemre esik megválnom e lapoktól.

Isten áldjon s oltalmazzon meg drága, nemes feleségem és adjon neked erőt, engem pedig részesitsen az ő örök békéjében. Édes, drága Lizám! gyermekeim, éljetek boldogan! Nemsokára kiszenvedtem. Még egyszer köszönet hü szerelmedért, mindenért, mit értem tettél. Istenem, Istenem! nem birom tovább. Isten veled életem, mindenem.

Holtig hü

Károlyod.

Arad, október 6-án.

Édes jó Poldim![1]

Sejtelmem nem csalt meg, komoly, borzasztóan komoly az állapotom. Egy óra mulva már nem élek. Mostanig azt reméltem, hogy még egyszer láthatlak, sajnos, nem lehetséges. Élj hát boldogul, drága jó barátom, ha egy haldokló imáját meghallgatják, nemsokára családod körében boldogul fogsz élni, bár a reám való emlékezés kissé elhomályosithatja egeteket.[2] Megáldalak téged, nődet és gyermekeidet és Istenhez könyörgök, hogy adjon erőt utolsó órámban. Add át minden régi jó barátomnak utolsó fájdalmas bucsuszómat. Györgynek irtam és Lizának

[1] E levél eredetijének fénykép-másolata megjelent az „Aradi Vértanuk Albumá"-ban 142. l.

[2] Rohonczy Lipótot 1849. nov. 16-án szintén halálra itélte a törvényszék, mit azonban 18 évi várfogságra változtattak. Nem sokára kegyelmet nyert.

is küldtem levelet. Ó nagy Isten, oltalmazd szegény feleségemet.

Irj mindjárt Clairenek, tán elmehet Pozsonyba és segitségére lehet szegény Lizának nehéz bánatában; a testvéri köny a lehető legnagyobb vigasz reá nézve. Éppen most szenvedtek ki négyen közülünk, még visszhangzanak a lövések szivemben. Most reánk kerül a sor, még egyszer élj boldogul, egy jobb világban viszont látjuk egymást. Isten áldjon meg mindnyájatokat derék bajtársaim, Isten veletek, Isten veletek.

Károlyod.

Arad vára, 1849 okt. 8.

Kedves drága Liszka!

Negyvennyolc kínos óra folyt el a rettenetes esemény után. Adja Isten, hogy ne én legyek az első, ki veled közli a szörnyü hirt szegény Károlyod felől. Már nem él a nemes férfiu, a világ méltatlan volt hozzá, ő az angyalok közt van.

Drága Liszka, ne engedd, hogy fájdalmad e mérhetetlen veszteség fölött őrjöngésig ragadjon, gondold meg a kötelességeket, melyeket a természet ró reád, mint anyára; melyeket Ő biz reád gyermekeire nézve, utolsó órájában. Mint a szabadság áldozata, mártirja hunyt el tizenkét társával együtt; borzasztó megtorlás! Méltósággal, nemes tartásban hallotta halálos itéletét és férfias bátorsággal állotta ki halálos kinját. Legméltóbban, legszebben halt meg bajtársai közt, halálának órája október 6-ikának reggeli $^{3}/_{4}$8 órája.

Még elhunyta előtt szólott az osztrák tisztekhez és esküdött a halál küszöbén, mikor az ember nem mond valótlanságot, hogy a „Soldatenfreund"-ban megjelent vád hazugság. Egy ily tettre sohasem volt képes.

Ugy mint életében, halálában is hü maradt önmagához, mindenek fölé helyezve becsületének megőrzését.

Utolsó gondolatait, utolsó éjjelét Istennek és kedveseinek szentelte. Levele, melynek másolatát ide csatolom, mert az eredetit szentség gyanánt megőrzöm, bizonyitja nemes jellemét, hitének erejét, férfiasságát. Azt értem belőle, hogy hallgatag reám bizta a kötelességet, hogy gondodat viseljem.

Csak kevés pillanatig szólhattam drága barátommal. Mélyen meghatva szólt a törvények szigoruságáról, éppen nem remélt kegyelmet és mint szilárd, jellemes férfiuhoz illik, Istennel való mindennapi társalkodással készült élete végére. Téged és az ő angyalait mindenek fölött szerette, az állam többet nyert volna e nemes jellem megtartásával, mint a borzasztó lélekrázó példaadással. Isten bocsásson meg azoknak, kiknek lelkiismeretét ezen nemes férfiunak halála terheli.

Reménylem, még képes leszek teljesiteni végső rendelkezését, melyet itt másolatban beküldök, mi is Istennel előkészültünk mindenre a mi érhet

és semmisem lephet meg. Kegyelmet mi nem reménylünk.

Adja Isten, hogy Constance nővéred legyen e szomoru hir közlője, ő tőle majd meghallod, hogy ő szentelt földben nyugszik. Béke hamvaira.[1]

Teljesitsd szegény Károlyod kérését, drága egészséged kiméletét illetőleg, küzdj meg a búbánattal; két ártatlan lény életéről van szó.

A legfájdalmasabb érzelemmel, melyet eddig éreztem, ölellek gondolatban és a mindenható Istenhez könyörgök, legyen oltalmazód.

Hü sógorod

Leopold.

[1] Tetemét sógora, Urban Gyula 13 aranyon váltotta magához a hóhértól. Birtokára, Monyoróra vitte, ott maga segitette bebalzsamozni s Monyorón eltemettette a Leiningen által kijelölt helyen. 1876-ban földi maradványait átszállitották Boros-Jenőre, a B. Aczél-család sirboltjába, hol most is nyugszanak.

JEGYZETEK.

Isaszegi csata, eddig a legnagyobb. Borzasztó ágyuzás, ütközet, a balszárny visszavonulása. Roham az erdőben és az ellenség szerencsés visszaszoritása. A jelentésben kitüntetéssel emlitenek. Görgey gyönyörü szavai a csata után. Április 6.

Születésem napjának szombatja. Vác megtámadása, borzasztó idő. Gyönyörü mozdulatunk. Heves ütközet és roham a balszárnyon, (átkelés a vasuton, borzasztó talaj.) Földváry Károly Magyarország első katonája. Lovammal elbukom. Katonáim részvéte. Götz tábornok, Brandenstein kapitány, egy sebesült tiszt. Beszállásolás; a papság nevetséges szabadelvü arcfintorodásai. Megint megérdemeltem a rendjelet. Április 10.

Pihenő nap Vácott. Üdülés kimondhatatlan strapáciák után. Április 11.

Menetünk észak felé Oroszin és Ipolyságon át. Ápr. 12–13–14.

Léva és Kelecsény. 18. Átkelés a Garamon, melyben az ellenség nem gátol. Haderejének összpontositása, szándéka, hogy minket a Garamba vessen. A kapott parancs ellenére Nagy-Sarlóra masirozunk. A pozició kulcsát a brigádom megrohanja és elfoglalja, balra a lovasság (9-ik zászlóalj). A falu másik végén magam vagyok parancsnok, ágyu és lovasság nélkül, kitéve a leghevesebb kartácstüznek. Erős csatártömegek elhelyezése kedvező szögben az árok mellett. 8 ágyu odahozása. Rögtöni előnyomulás és az ellenség zömének szétrobbantása. Mindig legjobb, ha a saját erős akaratunkat követjük. Elvesztek egy negyedórát és csak akkor érek föl a magas- Április 17.

latra, mikor az ellenséges balszárny tömegét már nem lehetett elvágni. Oldalt erős tüzet állnak ki. Kettő egészen föloszlik, egy félig. Elővesszük a lovasságot, hogy amazokat elfogjuk, mialatt én visszamegyek, hogy az ágyukat elővontassam, hogy ama tömegeket félelemben tartsuk ; a lovasság tétlen marad és engedi, hogy a szétszórtan futók az erdőbe jussanak. Mindamellett fényes a diadalunk. Az ellenség szétrobbantva és demoralizálva, vesztesége 1600 fogoly és sok halott, 3 ágyu. A hadsereg lelkesült hangulata. György a Mazzuchelli-ezrednél, melynek az a zászlóalj csaknem egészen fogságba esik. Ifju hadaink megdöntötték az ellenség legjobb csapatait.

Ápr. 20–21–22. Menetek Komárom felé. Madár. Szép kép, igaz magyar kálvinista papi család. Egyszerüség és méltóság. Egy óra hosszat a vizen át megyünk. A legénység gyönyörü jó kedve és fáradhatatlansága. Komárom. A város szomoru képe. Folytonos bombázás, mely azonban kevés kárt okoz.

Április 23. A rendjelek ünnepi kiosztása. Görgey negyedszer is méltónak nyilvánit engem a rendjelre. Javasolja, hogy a II. osztályát kapjam. Hiba, hogy közlegények nem részesülnek benne.

Április 24–25. Meszlény, kellemes csalódás. Guyon, Lenkey. Hidverés. Éjjel érdekes bombázás. Látogatásom a hidfő erősitésében. Pohár bor és bomba. Éljen. Esterházy Pál. Édes jó Lizám. Séta Mészölynével.

Április 26. Komáromi csata. Éjjeli expedició, annak sikere. A dandár kivonulása, az ütközet szerencsés menete. Balszárny és visszavonulás, tétlen szerepem. A sáncokban 6 darab 24 fontos ágyut elvettünk, 500 foglyot ejtettünk.

Április 27–29. A táborban, Komárom mellett. Damjanich lábát töri. Spártai válasza. Sári család, örömük. Menetünk Ácsra és nagy ellenséges raktárak zsákmányul ejtése. Az ellenségnek megfoghatatlanul gyors visszavonulása. Nincs bizalma csapataiba. A rendjelek elvetése ; tőlem megtagadják a II-ik osztályt. Csapataim már rég méltónak itéltek reá. Utoljára ez a parancsnok legszebb bizonyitványa.

Május 1. Menetünk Buda felé. Tata. Főhadiszállás. Egy hadosztályt (divisio) veszek át. Földváry dandárnok lesz. Kökényessy ; szép jelleme. Knezich. Galopin-jeim (Esterházy, apa és fia).

Bajna. Sándor, a lehetőségen felül feketesárga. Komáromhoz oly közel van Pozsony és most ismét távolabb jutottam tőled. Lovaglás az erdőben G.-vel (Görgey ?). Május 2.

Hidegkut. Házigazdám nevetséges hencegése. A gyermekek hiába törekszenek szüleik feketesárga érzületét leplezni. Május 3.

Buda előtt. Parlamentér. Hentzi válasza. Tarackjaink szerencsés elhelyezése. Erős tüzük. Éjjel Pest bombázása. A hidfő megtámadása. Május 4.

Tunya élet, belátjuk, hogy a várat ostromágyuk nélkül nem vehetjük be. Claire, Poldi, örömük. Kell, hogy nemsokára viszont lássalak. Május 5–6.

A fácánnál. Boldog emlékek. A természet keblében nem dobog sziv az emberért. Isten fenséges természete és az emberek nyomorult bajoskodása. Végre diszitik a Schwarzenberg-zászlót, beszédem, a csapatok felséges hangulata. Pestnek borzasztó, de rövid bombázása. Jó hirek a bánságból. Bem legyőzte Krisztiánt. Lovaglás a városligetben. Május 7–8–9–10–11.

Ostrom. Május 7.

Főhadiszálláson. A baka büszke. Május 18.

Ostrom létrákon; visszaverik. Tisztjeink rendetlensége és könnyelmüsége. Ferenc Károly. Május 18.

Borzasztó idő. Felhőszakadás. Szerencsétlen lovaglás a katlanüteghez (Kesselbatterie) és egy áltámadás rendelése. Sebes és családja, gyermekei, lakodalom. Előkészület az ostromra. Kisértés; hogyan viselkedem? Május 19–20.

Roham. Fölállitásom. Alárendeltjeim tétlensége és közömbössége. Jeladás a támadásra, borzasztó tüzelés, szoros uton kitéve a legrettenetesebb golyózápornak. A 3. zászlóalj és derék Schwarzenbergjeim sorait ritkitják. Isten veletek, vitézeim. Más ütegeink is élénken tüzelnek, de a roham csak akkor indul meg, mikor a két zászlóalj ismét előresiet, mire mindnyájan a falhoz vonják a létrákat és megmásszák a bástyákat. Suitazim, (?) Farkas, Festetics. Borzasztó öldöklés, kezdetben nincs pardon. Végre lecsendesül a düh. A foglyok közt ismerős tisztek (Hurt). A honvédek szilajsága. Sajnos, fosztogatnak is. Hentzi halálosan megsebesül. Lánchid. Annoch (igy) Május 21.

ezredes. Szerencse. Poldi. Görgey nagysága minden tekintetben. Claire, barátjai. Szegény Lizám nem hall felőlem.

Május 22. Pesten. Vidám hangulat. A vén asszonyok rajonganak értem.

Május 23–24. Rendjelek, Görgey beszéde. Kossuth ijedsége. Tehát mégis megkaptam a II. osztályt. Hosszabb tartózkodásunk Pestet Capuánkká teszi.

Május 25. Szinház. Görgey velünk marad.

Május 26. Elindulás Vörösvárra. Csapatainkat ismét rendre kell szoktatni. Knezich. Visszapillantás a nagy intrigára. Meg vagyok magammal elégedve. A tábornokné fatális befolyása.[1] Nem kell asszony a haditáborban.

Május 27. Dorogh. Esztergom. Palkovics, apa és fiu. Az előbbi családja, Fekete Flóri. Hogy elszállt az idő.

Május 28. Esztergomban, ebéd Feketénél. Jó borok. A „schwarzgelbismus“ határán vagyunk, részben már benne.

Május 29. Köbölkut. Kocsizás Karvára, Mária és gyermekei; derék, eszes asszony. Kedves délután. Megemlékezés Burdinára, szegény asszony.

Május 30. Perbete, kocsizás Komáromba. Damjanich, Galvani. Teleky. A tábornokné nagy öröme. Vidám este.

Junius 1. Esterházy Pál Tatán. Érsekujvárba, tehát a Nyitrán átkeltünk. A Vág vonalát megszállotta az ellenség. Klasszikus vacsora, Palaty (?), holnap a táborba.

Junius 2. Megérkezés Asbóth hadtesténél. Sovárgó pillantások észak felé. Szemrevétel.

Junius 6. Lebukom a lóról. Unalom. Önkéntes fegyverszünet. Komáromba. Este Szekulics Pálnál. Lenkey. Aschermann.

Junius 9. Tábornokné. Knezichnek kicsinyes, aggodalmaskodó jelleme. Csaknem sajnálom, hogy nem használtam föl az intrigát. Nagy Sándor, Aulich (hadi csel) Klapka.

Junius 10. Katonaszedés. Hazaszeretet szép példái. Majtényi, derék hazafi.

Junius 11. A számvitelben visszaélés és becstelenség. Sok tisznek sóvárgása békés alkalmazás után.

[1] Valószinüleg Knezichnét érti.

Udvard. Ebéd. Alsó és felső papság. Junius 12.
(Tót) Megyer. Károlyi Lajos. Szép jószág. Az ő jelleme. Junius 13.
Szelőcze. Junius 15.
Ütközet Farkasdnál, 2. hadtest, Knezich kicsinyes szelleme. Junius 16.
Tardoskedd, fegyverre szólitás. A tábornokné. Junius 17.
Átkelés a Vágon. Második ütközet Farkasdnál és Perednél. A hadtest átvétele. Junius 20.

Peredi csata. A balszárny. Az oroszok, visszavonulás. Derék lovasság. Könnyelmüségem. Szoros ut a hátunkban. Derék gyalogság. Junius 21.

Több nap Megyeren, Érsekujváron, Komáromban, Poldi Győrnél megsebesül. Pöltenberg visszavonulása. Junius 21.

A komáromi csata. Görgey. Hősies erőfeszitése. Kiveri a berontott ellenséget a sáncból. Borzasztó tusa az ácsi erdőben. Klapka tétlensége; nekem meg van kötve a kezem. Hát nincs már bátor férfiu Magyarországon! Végre támadok. Szőny elfoglalása, Benedek, Görgey megsebesülése. Borzasztó fölindulás a hadseregben. Julius 2.

Szomoru napok Komáromban. Viszály és intrigák. Tagok fő nélkül. Ideiglenesen Klapka a főparancsnok, elhatározás nélkül. Végre (elhatározzuk) hogy áttörünk. Csata 11-én. A lovasság nagy tömegét nem használják föl; embereimet az eső és füst zavarba hozzák. Ismét heves harc az erdőben. Visszavonulás a sáncok közé. Julius 2.

Elindulás a Duna balpartján Vácra. Három borzasztó menet nyomasztó hőségben. rossz élelmezés, Görgey lóháton. Julius 13.

Vác. Az oroszok támadása, heves harc után visszaverjük őket. Benyomás. Julius 15.

Szemrevétel, kis zsákmány. Furcsa találkozás egy orosz tiszttel. Visszavonulás elhatározása. Julius 16.

Legszebb napom, mint katonának: nyolc órai küzdelmem az oroszokkal, egyedül. Azok csalódása. Görgey elismerése. Bátortalanság. Ellankadás. Nincs mit enni. Julius 17.

Vadkert, Görgey állapota aggasztó. A következő napokban javul. Óriási természete. Szökések. Végre kapnak a csapatok élelmet. Losonc. Az oroszok ajánlata. Parlamentálás. Lovagiasság. Zsolcza. Ütközet. Pöltenberg. Geszthely. Főhadiszállás. Parlamentér. Ütkö-

Szept. 22. Szombat. Az ördögbe még egy szót! — A gyakorlat magától jő.

Szept. 23. Vasárnap. Lenkey (megtébolyodott). Hir Becse lefoglalásáról. Szegény nőm, szegény gyermekeim. Damjanich, levél.

Szept. 24. Hétfő. Levél Lizának Becse ügyében. Az előbbi élelmezéssel fölhagytam.

Szept. 25. Kedd. Levél Lizától. A folyosón való séta is tilos.

Szept. 26. Szerda. Hadi törvényszék. Damjanich benyomása, Pöltenberg, Aulich. Nagy Sándor, csupa régi barát. Az auditor biztositása. Pöltenberg még mindig optimista.[1] Bármily kevéssé birom magamat áltatni az itélet szigorusága fölött, mégis örvendek, hogy a pör közeledik eldöntéséhez.

Szept. 27. Csütörtök. Claire levele Poldinak, Lizának irok, a lépések dolgában. Aggodalmaim kis leányom miatt. Uram, Istenem! — Dessewffy eltörött ablaküvege. Damjanich a folyosón. 7 órakor ablak becsukva és világosság (Seher auditor).

Szept. 28. Péntek. Hosszu távolléteteket látták. A lámpák kialudtak, sötétség, mint tegnap. De még ezer meg ezer év mulva is oly fényesen tündöklenek a csillagok, melyekhez ma fölnézünk. Cédula Lázártól. Radetzky. Komárom, amnesztia. Vajjon csak Komáromé-e vagy általánosról van-e szó, nincs világosan megmondva.

Szept. 29. Szombat. Vécsey, Móga. Chargevesztés és 5 év. Teleky Adám. Damjanich. Cédula. Pester Zeitung, az első igazságos cikk a magyar hadjárat felől. Zelinsky. 10 évi sáncmunka. (Seher szabadon). Lázár. Kosztpénz. Profosz is vigasztal. Damjanich neje.

Szept. 30. Vasárnap. Lázár azt állitja, hogy irásbeli hire van, hogy néhány nap alatt megadják az amnesztiát. Liza levele. A nő leglényegesebb tulajdonsága és ereje: gyöngesége. Oly lény, melyet vigasztalnunk és óvnunk kell; minő kedves az a férfi büszkeségének! A gőgös nő, ki egyedül állhat és nem szorul a mi támaszunkra, elveszti neméneк varázsát.

Október 1. Hétfő. Egy pillanatnak minő nagy a hatása. Évekre! Egy pillanat — erény, bün, dicsőség, gyalázat, bánat, gyönyör csak pil-

[1] Ezentul irón.

lanatoktól függenek. A halál is csak egy pillanat és mégis az örökkévalóság áll mögötte!

Kedd. Ó mily fájdalmasan sóhajtott a nő és epedett azután, hogy ismét a szerelem és gyönyör szemével nézhessen téged, szép világ. De a test betegsége rendesen a lélek rejtett erejének és bölcseségének nyilvánulásához vezet, melyekről egészséges napjaiban nem is tud az ember. Isten a maga irgalmában ugy rendezte, mint a természetnek meglehetősen általános törvényét, hogy azon arányban, a mint a sirhoz közeledünk, lefelé hajló utunk sikabbá és könnyebbé válik reánk nézve. Minden nappal, azon mértékben, a mint a por köde eloszlik szemünk elől, veszt valamit kisérteties szinéből a halál és végtére ugy hullunk karjába, mint a fáradt gyermek anyja ölébe. (Gondolatok és hasonlatok helyzetemre való tekintettel). Este Dessewffy, unokatestvére. Két tiszt. Pester Zeitung. Komárom. Eső után szép estve. Október 2.

Szerda. Vécsey. Cédula. Lenkey mindig tébolyodottabb. Ir a várparancsnoknak. Magas személyiség; utlevél, idegen névre szóló; neki 4 lovas hintó. Kiss is jó hireket izen. Dessewffy levele. Felesége. Komárom valóban amnesztiát nyert. Klapka. Aschermann. Félóráig Damjanichnál. Görgey ellen vádak. Megvásárolták undok pénzen; nem birom és nem akarom hinni és mégis aggaszt ez a gondolat. Október 3.

Komor hangulat, a Damjanichcsal való tegnapi beszélgetésem hatása, nem birok irni. Este cédula Damjanichtól. Mindig Vécsey kapja a legfurcsább hireket. Komáromot nem adták át, Schlick fogságban, poroszok Pozsonyban. Liza levele. Porkoláb. Fegyverek. Holnap reggel 7-kor törvényszék elé. Élet vagy halál. Uram, a mint parancsolod![1] Október 4.

[1] Ez utolsó sorok Rohonczy Leopoldnak értelmezése szerint közölvék. Mutatják, minő reményeket tápláltak az aradi foglyok utolsó napjaikban is. Hasonmásuk a 244. lapon.

A PANCSOVAI, CIBAKHÁZAI ÉS SZOLNOKI ÜTKÖZETEK TERVRAJZAI

4 Oct. Düstere Stimmung Einfluss des gestr. Gesp. mit D. ich kann nicht schreiben. Abends Zettel von D. Vecsey hat immer die merkw. Nachr. K. nicht überg. Schl. gef. Pr. in Pr. Brief Lisas. Prof. Waffen. 7 Uhr morgen ins Kriegsrecht. Leben oder Tod, Herr wie du befiehlst.

TARTALOMJEGYZÉK

KÉPEK ÉS HASONMÁSOK

L. A

DATE DUE
